ISTORIA RADIO – TELEVIZIUNII

de: Pierre Albert şi
Andre-Jean Tudesq

Traducere şi tehnoredactare de: Bogdan Geangalău

INTRODUCERE

Născută la începutul anilor ’20, radiodifuziunea a devenit, cu excepţia câtorva zone dintre cele mai nedezvoltate, produsul industrial cel mai consumar. Televiziunea, începând de la sfârşitul anilor ’40, îşi continuă procesul de lărgire al pieţei sale. Cele mai recente progrese ale electronicii, ale informaticii şi ale telecomunicaţiilor prin cablu sau spaţiale îşi conjugă efectele pentru a deschide mediilor audiovizuale perspectivele unei expansiuni accelerate. Mai puţin de două generaţii despart posturile cu galenă ale bunicilor noştri de televizoarele moderne care ne oferă zeci de programe.

În timp ce progresul presei scrise fusese destul de lent pentru a putea însoţi evoluţia nivelelor de viaţă şi ale nevoilor culturale ale cititorilor săi, fără a provoca adevărate rupturi, naşterea şi apoi expansiunea mediilor audiovizuale au antrenat, prin viteza şi masivitatea intruziunii lor în viaţa indivizilor şi a familiilor, o adevărată bulversare: modurile de viaţă şi de gândire ale contemporanilor noştri au fost, şi continuă să fie, schimbate de consumul de produse culturale şi de către moduri de expresie străine de obiceiurile şi tradiţiile lor.

Studiul acestor schimbări impune metode istorice originale şi luarea în considerare a tuturor factorilor acestei evoluţii: progresul ştiinţific şi aplicaţiile sale tehnice, decisive pentru naşterea radioului şi apoi a televiziunii, au rămas întotdeauna determinante de atunci încoace; problemele economice legate de producţia de aparatură, apoi de programe şi pe urmă ale concurenţei dintre emiţători; statutul juridic şi raporturile cu puterile politice; conţinutul programelor în diversitatea emisiunilor şi ale formelor de expresie şi contribuţia lor la ceea ce numim cultura de masă. Istoria radioteleviziunii cu cât ea este adesea lipsită de materia sa primă: din lipsa înregistrărilor, majoritatea emisiunilor de radio şi de televiziune s-au „volatilizat”; iar în privinţa înregistrărilor păstrate, accesul şi tratamentul lor este atât de costisitor, în timp şi bani, încât utilizarea lor nu poate fi decât excepţională şi exactă.

Dimensiunile acestui eseu nu ne pot permite decât să

prezentăm principalele trăsături ale evoluţiei trecute. Ambiţia noastră este de a incita la o reflecţie asupra unuia dintre cele mai novatoare fenomene ale timpului nostru, oferind tuturor celor care, ascultători sau telespectatori, profesionişti sau cercetători, sunt pasionaţi de viitorul audiovizualului, ocazia unei folositoare întoarceri la izvoare.

PARTEA I

ÎNCEPUTURILE RADIODIFUZIUNII

Capitolul I

TELEGRAFUL FĂRĂ FIR ŞI RADIOTELEFONIA

Originile radiodifuziunii se confundă cu cele ale telecomunicaţiilor prin unde care întrebuinţează fenomene fizice foarte complexe şi tehnici care au fost, încă de la început, foarte sofisticate. Prezentarea lor este cu atât mai delicată cu cât descoperirile şi punerea la punct a aparatelor nu s-au supus unei cronologii logice, ci au reprezentat succesul unor cercetări duse simultan şi în perspective diferite de către echipe împrăştiate în lumea întreagă: rezultatele muncii lor, eşecurile, semieşecurile sau succesele s-au amestecat şi s-au conjugat. Ca şi în cazul marilor invenţii tehnologice contemporane (automobilul, cinematografia, aviaţia, navigaţia submarină…), descoperirea radiodifuziunii şi rapiditatea expansiunii sale arată că, dincolo de rivalităţile de orice natură şi în ciuda concurenţei intereselor industriale sau naţionale, comunitatea ştiinţifică de dinainte de 1914 organizase foarte bine schimbul de informaţii indispensabile bunului mers al progresului.

I – Undele hertziene şi punerea la punct a telegrafiei fără fir

Urmându-l pe Ampère, pe Ohm şi pe maestrul său Faraday, ale cărui lucrări ajutaseră la clarificarea lumii electricităţii, şi în legătură cu cercetătorii generaţiei sale, care studiau fenomene încă slab explorate ale electromagnetismului, scoţianul James Clerk Maxwell (1831 – 1879) stabilise în 1864 o teorie de ansamblu asupra undelor electromagnetice, cărora le demonstra strânsa legătură cu undele luminoase. Germanul Heinrich Hertz (1857 – 1894), discipol al lui Helmholtz, a reuşit în 1887 primele experienţe care probau teoriile lui Maxwell producând *unde hertziene*: descoperirile sale au fost imediat studiate în aproape toată lumea. La Paris, perfecţionând ideile italianului Onesti, Édouard Branly (1844 – 1940) pune la punct în 1890 un aparat detector de unde hertziene (tub de pilitură legat la o baterie) care, sub numele de *coeror* sau de *radio conductor*, a

reprezentat pentru anii decisivi care au urmat instrumentul indispensabil al tuturor celorlalţi cercetători: americanului de origine sârbă Nikola Telsa, englezului Olivier Lodge, care a ştiut primul în condiţii de laborator să perceapă undele hertziene la o distanţă de... 36 de metri în 1894, rusului Alexandr Popov (1852 – 1906), care a pus la punct o antenă... pentru a detecta furtunile.

Tânărul student italian Guglielmo Marconi (1874 – 1937) este cel care a ştiut să coordoneze ansamblul de tehnici puse la punct la vremea sa şi să realizeze primele experienţe probatoare: 1894, primele încercări lângă Bologna; 1895, schimb de semnale hertziene pe 400, apoi pe distanţa de 2000 de metri. În 1896, el s-a instalat în Marea Britanie unde şi-a luat primul brevet şi a reuşit, în prezenţa ministrului Poştelor, un schimb de semnale morse prin TFF pe o distanţă de 3 km; bătaia a trecut, în 1897, la 25 km.; în 1899, la 160 km. şi în acelaşi an, pe 28 martie, el a realizat o legătură între Douvres şi Vimereux lângă Boulogne (46 km.). El şi-a perfecţionat sistemul asigurându-i *sintonia*, adică perfecta concordanţă între antenele receptoare şi antenele emiţătoare. Pe 12 decembrie 1901, el a realizat prima legătură între Poldhu (Cornouaille) şi Terra-Nova; legătura transatlantică permanentă nu a fost asigurată în mod permanent decât începând din 1907.

În acelaşi timp alţi ingineri călcau pe urmele lui Marconi sau mergeau pe propriile lor căi: Popov în Rusia; Slaby, Arco, Braun în Germania; în Franţa, inginerul Eugene Ducretet care, încă din septembrie 1898, a asigurat o legătură între Turnul Eiffel şi Panteon (4 km.), locotenenţii de marină Camille Tissot şi Maurice Jeance, căpitanul de geniu Gustave Ferrie (1868 – 1932) ... Coerorul lui Branly a fost repede înlocuit de către detectoare mai practice. Antenele se perfecţionau, iar puterea emiţătoarelor creştea.

II.

— Telefonia fără fir

Aşa cum TFF-ul însoţea telegraful electric, a venit foarte repede ideea de a folosi undele hertziene pentru a însoţi telefonul. Modulaţia undei hertziene pe unda electrică a telefonului punea probleme dificile care au fost rezolvate în mod diferit. Calea explorată încă din 1884 de către Graham Bell însuşi şi reluată în 1892 de către William Preece în Anglia, care utiliza solul drept conductor, a fost repede abandonată. Rezultatele obţinute în 1899 de către Popov, în 1900 de Gavey în

Anglia şi de Ducretet în 1901 nu au fost semnificative. Canadianul emigrat în Statele Unite, Reginald Fessenden (1860 – 1932), care utiliza alternatoare de mare putere şi mai ales procedeul *heterodin* pentru recepţie, a realizat în 1906 o primă transmisiune pe o distanţă de 18 km. şi în iulie 1907 pe o distanţă de 300 km. În 1909, graţie arcului electric „cântător" al danezului Valdemar Poulsen, germanii au reuşit să transmită sunete pe o distanţă de 40 km. Dar adevărata soluţie trecea prin folosirea lămpilor, cea a lui Ambrose Fleming cu doi electrozi (1904), şi mai ales în 1907, trioda, cea a americanului Lee de Forest (1873 – 1961). Acesta din urmă şi-a impus cu greu utilizarea invenţiei sale. El a căutat comanditari în Franţa, unde a reuşit în 1908 o legătură între Turnul Eiffel şi Villejuif; întors în Statele Unite el a retransmis în ianuarie 1910, pe o distanţă de 20 de km. de la Metropolitan Opera cântecul lui Caruso. Din martie şi până în august 1914, la cererea lui Albert I, au fost retransmise la Bruxelles concerte săptămânale. În Franţa, lucrând pentru marina naţională, Colin şi Jeance au experimentat radiofonia încă din 1908; în iunie 1914, ei reuşiseră să atingă distanţa de 200 de km. În Europa, războiul a pus capăt acestor experienţe. În Statele Unite, Lee de Forest le-a reluat pe ale sale; Alexanderson, pentru marina americană, a putut asigura în octombrie 1915 o legătură mediocră experimentală între Arlington, lângă Washington, şi Turnul Eiffel.

III.

— Primii utilizatori ai TFF

TFF-ul trebuia să servească la completarea telegrafului electric: în anii care au precedat 1914 progresele sale au fost foarte rapide. Marinele de război au fost primele care l-au utilizat pentru a rupe izolarea navelor şi a coordona mişcările escadrelor. Puterile coloniale crează începând de la marile staţii emiţătoare o reţea ce leagă metropola lor de restul lumii. În special, Germania a făcut eforturi considerabile. Marina comercială a urmat acest exemplu: încă din 1910 pacheboturile care plecau din porturile americane trebuiau să fie prevăzute cu TFF, iar naufragiul *Titanicului*, pe 15 aprilie 1912, a accelerat această mişcare. În 1913, existau în Europa 330 de staţii TFF deschise publicului, pentru trimiterea de radiograme către vapoare sau pentru a face legătura regiunilor izolate cu reţeaua telegrafică clasică. Englezii au utilizat TFF-ul în operaţiunile împotriva burilor în 1900. Războiul ruso-japonez, în 1904, i-a dovedit importanţa atât în

operaţiunile terestre cât şi în cele marine. În timpul expediţiei din Maroc din 1911, acţiunea corpului expediţionar francez a fost cunoscută şi coordonată graţie unei legături dintre Turnul Eiffel şi navele de război din largul coastelor marocane, ele însele aflate în legătură cu trupele terestre, fapt ce îi permitea statului-major să le urmărească şi să le dirijeze. Din 1906, toate zonele fortificate franceze din nord şi din est erau legate prin TFF cu capitala şi se realizaseră deja legături între dirijabile sau avioane şi baze terestre. Începând din 1905, Turnul Eiffel, o fantastică antenă, devenise sub comanda lui Ferrie un emiţător militar; el asigura încă din 1910 emiterea de semnale orare care permiteau navelor pe mare să-şi determine poziţia longitudinală şi în anul următor un serviciu meteorologic în alfabetul morse.

IV.

— TFF-ul şi telefonia fără fir în timpul Marelui Război

TFF-ul a jucat un rol decisiv în toate operaţiunile navale ale vremii, îndeosebi în cadrul războiului submarin şi în operaţiunile zepelinelor. În aviaţie, după multe încercări începând din 1911, s-au putut asigura legături directe din 1916, în telegrafie şi apoi în telefonie, între avioanele de observaţie şi statele-majore sau bateriile de atrilerie. În domeniul terestru, încă din 1915, telegrafia militară franceză a pus la punct mici receptoare-emiţătoare de telefonie fără fir, care au echipat toate armatele aliate, şi care au adus eminente servicii când, în primăvara 1918 reluându-se războiul de mişcare, au menţinut contactul dintre unităţile din linia întâi şi statele-majore din spatele frontului. Izolată prin ruperea legăturilor sale transoceanice prin cablu, Germania a putut să menţină contactul, în special cu America, graţie TFF-ului: ea a putut astfel să-şi păstreze o activitate diplomatică aproape normală în ţările neutre şi să-şi continue propaganda datorită noii agenţii de informaţie, *Transozean Gesellschaft*.

V. - Telecomunicaţiile prin unde după Marele Război

Până la începerea celui de al doilea război mondial cablul a rămas mijlocul cel mai utilizat pentru telegraf şi pentru telefon dar, stimulate de către state, în special Franţa şi Germania, îngrijorate de a nu depinde prea mult în relaţiile lor internaţionale de reţelele de cablu controlate de ţările străine şi de puternicele societăţi de radioelectricitate, telecomunicaţiile prin unde au realizat un progres notabil, cel mai adesea sub tutela administraţiilor Poştelor. Societatea

engleză *Marconi's Wireless Telegraph*, cu filialele sale străine, domina foarte autoritar, în 1914, piaţa TFF-ului. În Statele Unite, în noiembrie 1919, la cererea autorităţilor federale, filiala sa a fost americanizată şi inclusă în *Radio Corporation of America* (RCA), trust fondat de către *General Electric*, *American Telephone and Telegraph* şi *Westinghouse*. În Germania, la cererea guvernului imperial, *Allgemeine Elektrizitats Gesellschaft* şi *Siemens* au fondat între 1903 şi 1905 o filială comună *Telefunken*, care a gestionat staţia Nauen din apropierea Berlinului. În Franţa, atât sub egida autorităţilor militare cât şi a constructorilor de material electric, s-a născut o importantă industrie, pe care războiul a dezvoltat-o. Sub conducerea unui remarcabil animator, Emile Girardeau, *Société française radioelectrique* (SFR), fondată în 1910, asociată cu *Compagnie generale de TSF* (CSF), născută în 1918, devine al patrulea „mare" al TFF-ului mondial. Puternicele staţii de la Lyon-La Două (1914), de la La Croix-d' Hins, lângă Bordeaux (1920), şi mai ales cea de la Sainte-Assise din Seine-et-Marne (1922), au dat Franţei mijloacele independenţei sale în domeniul legăturilor internaţionale.

Începând din 1926, progresele radiotelefoniei aveau să permită asigurarea legăturilor telefonice directe transoceanice, pe care cablul a fost incapabil să le asigure până în 1956. Utilizarea tot mai mare a undelor scurte pentru legăturile pe distanţe lungi a dat, după 1927, un nou impuls TFF-ului... Dar în realitate, istoria telecomunicaţiilor prin unde (legăturile pentru schimbul de mesaje telegrafice sau telefonice dintre un centru emiţător şi un centru receptor) şi cea a radiodifuziunii (emitere radiantă de programe sonore destinate unui mare număr de mici receptoare individuale) au început să devină divergente la începutul anilor '20, chiar dacă tehnicile lor de difuzare au rămas apropiate şi uneori comune; ar fi deci inutil, în cadrul limitat al acestei lucrări, să continuăm povestea primei1.

Începând cu anii '60, în era sateliţilor şi a telematicii, aceste două istorii se vor uni din nou în acelaşi timp în care dezvoltarea cablului coaxial şi a fibrelor optice asociază telecomunicaţiile prin cablu dezvoltării televiziunii.

1. În aceeaşi colecţie, nr. 335, *Les Telecommunications* de Jean Laffay.

Capitolul II
PRIMELE POSTURI
PRIMELE PROGRAME

Fondarea primelor staţii emiţătoare de radio s-a datorat adesea producătorilor de material radioelectric, care voiau să-şi vulgarizeze experienţele şi să-şi popularizeze tehnicile difuzând concerte sau ştiri în speranţa creării unei noi pieţe pentru producţiile lor. În funcţie de ţări, libertatea a fost totală sau, dimpotrivă, intervenţia statului s-a manifestat sub forme diferite. Este greu să distingiemisiunile experimentale în faţa unui public al primelor programe regulate.

I.

— Avansul american

Când la data de 2 noiembrie 1920 staţia KDKA din Pittsburgh (aparţinând lui Westinghouse Electric and Manufacturing Company) a asigurat un reportaj despre alegerile prezidenţiale al lui Warren G. Harding, candidat republican, radiodifuziunea se născuse ca mijloc de informare politică; câteva luni mai târziu – în iulie 1921 – difuzarea, printr-o staţie RCA la Hanoken, a meciului de box Dempsey – Carpentier, lega sportul şi radioul cu legături care păreau indisolubile.

Autorităţile federale, în virtutea *Radio Act* din 1912, se mulţumeau doar să acorde diferite tipuri de licenţe. Staţiile de Broadcasting se înmulţeau (30 la sfârşitul anului 1921, 451 în 1922, 556 în 1923): a fost aşa numitul „radio boom”.

Fabricanţii de material radioelectric se numărau printre principalii promotori de staţii. David Sarnoff, colaborator al lui Marconi, îşi făcea intrarea la RCA unde a pus, încă din iunie 1922, problema finanţării emisiunilor considerând că fabricanţii, distribuitorii, comercianţii de aparate de radio trebuiau să le plătească. AT & T – care se retrăsese din RCA – lansase, la 16 august 1922, prima staţie finanţată de către publicitatea WEAF din New York; încă din martie 1923 emisiunile sale erau patronate de 25 de societăţi; ea a constituit primul lanţ de staţii, numărând 26 la Boston, Washington, Philadelphia, Pittsburgh, Kansas City… în 1925; ea a cedat, în 1926, reţeaua sa numită „reţeaua roşie” RCA-ului, care constituise la începutul aceluiaşi an o „reţea albastră” răscumpărând numeroase posturi emiţătoare; aceste două reţele au format primul mare lanţ de posturi emiţătoare, NBC (National Broadcasting Corporation).

Apariţia radioului în Statele Unite a avut loc într-o deplină libertate, dar nu fără conflicte între societăţile capitaliste şi, de asemenea, între interese opuse.

După o perioadă de „laisser – faire” aproape totală între 1922 şi

1927, înmulţirea staţiilor emiţătoare (578 în 1925, 700 în 1926) – odată cu interferenţele şi haosul care a urmat – a condus la punerea în practică a unui sistem mai riguros de repartizare a frecvenţelor; un al doilea *Radio Act*, în februarie 1927, a legat radioul de Primul Amendament şi a creat Federal Radio Commission (FRC), compusă din 5 membri numiţi de către preşedintele Statelor Unite. Marile canale (*networks*): NBC, CBS, despre care vom vorbi mai târziu, nu sunt proprietare decât al unui mic număr de staţii; majoritatea sunt numai abonate la programele lor; existau şi staţii independente şi reţele regionale; în sfârşit, staţii necomerciale au fost constituite foarte devreme de către universităţi sau organizaţii religioase, fără însă a putea să rivalizeze cu radioul comercial.

Numărul de receptoare a treut de la 50.000 în 1921 la 600.000 în februarie 1922, la 4 milioane în 1925, la 6 milioane şi jumătate în 1927, şi la 10 milioane în 1929. O asemenea progresie provoacă un adevărat „boom" al radioului; în 1930, publicitatea reprezenta la radio o cifră de afaceri de 60 de milioane de dolari. Încă de la început, muzica a ocupat un loc privilegiat, dar grija de a atrage ascultătorii (pentru a putea să beneficieze de tarifele de publicitate şi a le justifica) a condus repede la acordarea unei mai mari importanţe muzicii populare, muzicii de dans şi cântecelor, şi varietăţilor; din 1929, dialogurile umoristice ale lui Amos n' Andy au avut un mare succes.

Informaţiile şi emisiunile politice au contribuit de asemenea la popularizarea radioului. Harding fusese primul preşedinte al Statelor Unite care ţinuse un discurs radiodifuzat la Saint-Louis, la 21 iunie 1923. Ceremonia de instalare a lui Coolidge ca preşedinte, la 4 martie 1925, a fost radiodifuzată de 27 de staţii. Cele două mari partide folosiseră deja radioul în 1924 plătind timpii de emisie, dar campania electorală din 1928 a fost cea care a văzut radiodifuzarea intrând în cursa pentru preşedinţie; campania electorală a adus peste 10 % din încasările de publicitate radiofonică în anul 1928. În seara zilei de 5 noiembrie, Hoover, apoi Al Smith, s-au adresat fiecare unui public de peste 40 de milioane de ascultători; aceasta reprezenta o cotitură în moravurile politice.

II.

— Radioul în Europa

Fiecare an, începând din 1921, vede născându-se noi posturi emiţătoare şi programe regulate; în 1925 ele există în 19 ţări din

Europa, ca şi în Argentina (din 1922, deoarece societatea germană Telefunken avea aici o filială), în Australia (din 1923) şi în Japonia.

În Anglia, compania Marconi îşi reluase experienţele, din 1920, la Chelmsford, şi îşi începuse primele emisiuni radiodifuzate între 23 februarie şi 6 martie, urmărite cu interes de *Daily Mail* şi de către lordul Northcliffe; cu toate aceste, *Postmaster general* (ministrul Poştelor) a suspendat aceste emisiuni în noiembrie 1920. Sub presiunea radio-amatorilor, a societăţilor ştiinţifice sau comerciale, Marconi Co. a fost autorizată să emită, ceea ce şi făcu la 14 februarie 1922 de la Writtle.

Decis să nu urmeze exemplul american al abundenţei posturilor emiţătoare, în noiembrie 1922, ministrul Poştelor Neville Chamberlain, a incitat diferite societăţi de producţie să se unească; astfel s-a format British Broadcasting Company, a cărei capital aparţinea în proporţie de 60 % celor 6 mari companii de producţie de material radioelectric: Marconi Co, Thompson Houston, General Electric, Metropolitan Vickers (legată de Westinghouse Co), Western Electric şi Radio Communication Co; restul era reprezentat de vreo 200 de mici fabricanţi. Primele emiţătoare au fost construite la Londra, la Manchester şi la Birmingham; în 1925, erau 22 de staţii, dintre care una de mare putere la Daventry. Licenţa de emitere fusese acordată de abia la 18 ianuarie 1923. Dificultăţile nu lipseau: relaţiile cu Post Office-ul, cu presa destul de ostilă în ansamblul ei, îngrijorată să limiteze funcţia de informare a radioului şi de a nu lăsa să fie introdusă publicitatea la radio într-o perioadă de depresie economică.

O comisie de anchetă formată în 1923, Comisia Sykes, după numele raportorului său, s-a pronunţat pentru un control mai strict al statului; concluziile sale au fost reluate de către o nouă comisie prezidată de lordul Crawford care a respins atât menţinerea *statu-quo*-ului (o societate comercială de radio), cât şi gestiunea statului. Guvernul şi-a adoptat punctele de vedere şi a hotărât, în iulie 1926, ca, începând de la 1 ianuarie 1927, pentru o perioadă de zece ani, monopolul radiodifuziunii să fie acordat prin cartă regală unei corporaţii, *British Broadcasting Corporation*, BBC, sub tutela ministerului PTT retrocedându-i o parte din taxele radiofonice impuse deţinătorilor de receptoare. BBC-ul avea în fruntea sa un consiliu de 7 guvernatori numiţi de guvern şi un director general. Statul a răscumpărat posturile de radio ale celor 6 mari societăţi ale vechiului

BBC, publicitatea la radio a fost interzisă, monopolul permiţând o relansare a activităţii radiofonice de care profitau până la urmă fabricanţii de receptoare (printre care şi vechii proprietari ai BBC).

John Reith este cel care a creat sistemul de la BBC, un serviciu public ce beneficiază de un monopol fără a fi un organism de stat; administrator în decembrie 1922, din noiembrie 1923 el a devenit director general: era un inginer de 34 de ani care, până atunci, fusese străin de radio. El a avut o mare contribuţie la schimbarea statutului BBC-ului. Personalul BBC a trecut de la 4 membri în 1922 la 552 de membri în 1925 (dintre care 179 de ingineri).

Progresia radioului în cadrul publicului a început în 1924, trecând de la 330.000 la aproape un milion de receptoare în cursul anului; în 1929, cifra de 3 milioane fusese deja atinsă. Din 1922 muzica populară, jazz-ul, sketch-urile umoristice figuraseră în programe, dar un comitet de apărare al administratorilor de teatru şi de concert, muzicieni şi artişti s-a format în mai 1923 împotriva BBC-ului, care a trebuit să negocieze cu aceste profesii; cu atât mai mult cu cât şi presa obţinuse în 1923 limitarea informaţiilor radiofonice.

Greva generală, care a afectat şi ziarele de pe 3 pe 12 mai 1926 în Anglia, i-a permis BBC-ului să-şi manifeste importanţa şi independenţa sa faţă de guvern; Reith s-a lovit de cancelarul Eşichierului, Winston Churchill, care voia să utilizeze radioul împotriva greviştilor; Primul Ministru Baldwin, care-l aprecia pe Reith, i-a respectat autonomia; campania electorală din 1928 se desfăşurase la radio, unde toţi liderii au putut să se exprime. Pentru prima oară presa engleză recunoştea influenţa directă a radioului asupra vieţii politice, cu toate că era mai mult orientat către emisiunile culturale. În 1928, din 80 de ore de emisie pe săptămână, peste 61 % era muzică şi peste 8, 5 % reprezenta emisiuni şcolare.

În Germania, Hans Bredow, care făcuse înainte de război experienţe de difuzare a muzicii şi a cuvântului, deveni şef al departamentului TFF la ministerul Poştelor. Dar de abia în 1923 a obţinut de la guvern autorizarea emisiunilor publice de radio. Licenţele de emisie au fost acordate unei societăţi din Berlin în 1923, iar în 1924, altor 8 la Leipzig, München, Frankfurt, Hamburg, Stuttgart, Breslau, Köln şi Königsberg. Existau 100.000 de licenţe de receptoare în iulie 1924; la sfârşitul anului 1925, existau deja 1 milion, şi peste 2 milioane în 1927.

În mai 1925 Reichsrundfunk Gesellschaft, RRG, era constituită; ea cuprindea 9 societăţi regionale, apoi *Deutsche Welle* (Unda germană), care difuza începând din ianuarie 1926 emisiuni educative în toată Germania. Reichpostul (ministerul PTT) asigura exploatarea tehnică şi controla gestiunea economică, iar ministerul de Interne al Reichului controla programele. Doctorul Bredow era comisarul Radiodifuziunii Reichului; societăţile emiţătoare de utilitate publică asigurau serviciul programelor în cadrul statelor federale. Emisiunile muzicale, retransmisiile de la Festivalul de la Bayreuth, de la München sau Dresda, cicluri de concerte şi drame radiofonice, asiguraseră, foarte repede, renumele radioului german în timpul Republicii de la Weimar.

În Franţa, progresul TFF privea mai mult telegrafia, comunicaţiile particulare pe distanţe lungi cu coloniile şi navele păreau a reprezenta primul obiectiv al marilor societăţi, ca de exemplu Compagnie generale de TSF (devenită mai târziu CSF). Acest grup a organizat la 26 noiembrie 1921 un concert emis de la Sainte-Assise (unde era instalată puternica staţie radiotelegrafică a SFR) şi difuzat la 50 de km mai departe la hotelul Lutetia din Paris. Emile Girardeau, întors dintr-o călătorie în Statele Unite, a obţinut autorizarea de a emite, pe 6 noiembrie 1922, şi a inaugurat primul post privat, *Radiola* (viitorul *Radio-Paris*), avându-l ca speaker pe un tânăr comedian, Marcel Laporte, poreclit Radiolo. Începuturile radioului în Franţa sunt legate şi de experienţele armatei, conduse de generalul Ferrie de la staţia din turnul Eiffel, care a emis regulat începând din februarie 1922.

Industria privată şi armata au devansat astfel Şcoala PTT care utiliza începând din ianuarie 1923 o staţie oferită de către LMT, filiala franceză a Western Electric, care ar fi dorit să obţină pentru ea o autorizaţie, şi care, din lipsa acesteia, spera să deschidă piaţa franceză receptoarelor americane, din moment ce noua staţie emitea pe unde medii, în timp ce Radiola emitea pe unde lungi, pentru care receptoarele americane nu erau echipate.

Coexistenţa serviciului de stat şi a întreprinderii private avea să dureze încă aproape douăzeci de ani, în ciuda principiului monopolului transmisiunilor telegrafice extins prin legea finanţelor din 30 iunie 1923 şi asupra radiodifuziunii; un decret ambiguu din 24 noiembrie 1923 autoriza posturile private în vederea favorizării industriei

radioelectrice. Dar această dispoziţie liberală a guvernului Poincarre nu era împărtăşită şi de Cartelul Stângii ajunsă la putere în 1924, partizan al unui monopol absolut al statului, care s-a dovedit la fel de inaplicabil. Posturi private, autorizate sau nu, au început să emită la Lyon, la Agen, la Fecamp în 1924, la Bordeaux, la Toulouse, la Montpellier în 1925. La Paris, un post al ziarului *Petit Parisien* (cel mai mare ziar de dimineaţă) a fost autorizat în mai 1924, şi nişte constructori îşi montează propriile staţii emiţătoare *Radio*-*Vitus* şi *Radio LL*. De partea sa, ministerul PTT a creat în provincie relee ale postului Şcolii superioare a PTT, având apoi propriile emisiuni, *Toulouse*-*Pyrenees* în mai 1925, *Lyon*-*La Două*, *Marseille – PTT*, apoi în martie 1926 *Bordeaux*-*Lafayette*.

Pentru a încerca rezolvarea unei situaţii dramatice, guvernul lui Poincarre stabileşte prin decretul-lege din 28 decembrie 1926 regimul monopolului diferit; el crează un Serviciu al Radiodifuziunii, ţinând de administraţia centrală a PTT, condus de un inginer, Marcel Pellenc, şi încredinţa realizarea de programe, din cadrul posturilor de stat, asociaţiilor de ascultători; dar el a permis în continuare existenţa posturilor private, cu titlu precar, până la votul unui statut al radioului. Din lipsa acestuia, legea finanţelor din 19 martie 1928 a menţinut *statu*-*quo*-ul; cele 13 posturi private existente la acea dată au fost menţinute, 4 la Paris, 9 în provincie.

Această stare de fapt înmulţeşte conflictele dintre posturile de stat şi cele particulare concurente de la Bordeaux, Toulouse, Lyon, Montpellier, dintre asociaţiile de ascultători care gestionau posturile de stat şi administraţia PTT. Receptoarele cu lămpi sunt foarte costisitoare şi amatorii de radio, cei fără fir, cum li se spunea atunci, îşi construiesc adesea propriile receptoare cu galenă cu cască de ascultare, care le permitea să asculte cel mai apropiat emiţător; în 1928, numărul de receptoare era estimat la cel mult 600.000.

Posturile din provincie, care nu emiteau adesea decât câteva ore pe zi, au o originalitate în programele lor care va fi redusă puţin câte puţin. Pretutindeni, emisiunile muzicale câştigă o durată din ce în ce mai mare; dar şi informaţiile încep să fie foarte repede difuzate. Din 1922 Maurice Vinot, inginer şi ziarist, devine directorul postului Radiola, unde dezvoltă reportajele sportive şi un serviciu de informaţii în colaborare cu Agenţia Havas. La postul de turnul Eiffel, Maurice Privat, ziarist şi autor de şansonete, a fost autorizat din 1922 să

difuzeze „radio-concerte” şi a introdus şi un ziar vorbit, care a devenit regulat din 1924 în fiecare seară la ora 18.30, împreună cu o echipă de ziarişti şi de oameni de litere. La postul Şcolii superioare a PTT (care a devenit în 1928 *Pris – PTT*), informaţiile transmise au devenit în 1927 radio-jurnalul Franţei graţie lui Laskine, şeful cabinetului ministrului PTT. Cu toate acestea, numărul limitat de ascultători, strânsa relaţie dintre oamenii politici şi presa scrisă, fac ca majoritatea ziarelor să vadă în TFF un instrument de divertisment sau de cultură mai mult decât un mijloc de informare; atitudinea lor avea să se schimbe câţiva ani mai târziu.

În Belgia, unde experienţe de radiodifuziune avuseseră loc încă din 1914, în 1923 a fost creată Radio-Belgique, o societate autorizată.

În Olanda, încă din 1920, radioul fusese utilizat la Amsterdam pentru a difuza cursurile de la Bursă; dar societatea Philips, producătoare de material radioelectric, este cea care a lansat primul emiţător la Hilversum în 1924, lăsând o asociaţie de ascultători, AVRO, să se ocupe de emisiuni; s-au constituit grupări, imediat după aceea, pentru a-şi difuza propriile lor programe, catolică (KRO în 1926), protestantă (NCRV şi VORO), socialistă (VARA) în 1926. O lege din 1928 a dat ministerului de Interne un simplu drept de control. Cele cinci asociaţii îşi împart timpul de emisie.

În Elveţia, prima staţie a fost creată la Lausanne în august 1922, apoi alte staţii la Zürich (august 1924), Geneva (februarie 1925), Berna (noiembrie 1925) ... ele fiind confederate în februarie 1931 în SSR. În Austria, din 1923, o staţie experimentală a fost autorizată la Viena, Radio-Hekophon; încercările sale au fost reluate de către RAVAG, organism semipublic, fondat în octombrie 1924. Spania a cunoscut foarte devreme dezvoltarea radioului, încă din 1922: cu toate acestea, în ciuda unui mare număr de emiţătoare, numărul de receptoare era foarte scăzut. În Italia, primele staţii, la Roma şi la Milano, datează din octombrie 1924, dar adevăratul început al radioului este reprezentat de crearea EIAR în octombrie 1927; Danemarca a avut primele staţii în octombrie 1922; Cehoslovacia şi Finlanda în 1923; Suedia în 1924; Ungaria, Norvegia, Polonia şi România în 1925; Iugoslavia în 1926; Bulgaria în 1929... Grecia şi Turcia doar la sfârşitul anilor ’30.

În Rusia, guvernul sovietic relansase încă din 1918 experienţele de radiotelefonie susţinute de către Lenin care prevedea deja „ziarul fără hârtie şi fără frontiere”. Radioul răspundea necesităţii de a depăşi

problemele de distanţă; el este conceput, încă de la început, ca un mijloc de propagandă şi de educare a maselor. Primele programe, care au început pe 17 septembrie 1922 la o staţie din Moscova, sunt organizate de către sindicate şi de comisariatul poporului cu educaţia. Emisiunile de la Moscova au devenit regulate din 1924; prioritatea a fost acordată receptoarelor cu fir care nu permiteau ascultarea decât a ceea ce hotărau responsabilii staţiei de retransmisie, evitându-se astfel ascultarea emisiunilor străine.

Dimensiunea internaţională a TFF s-a afirmat repede în necesitatea unei repartizări a lungimilor de undă între naţiuni. La iniţiativa lui Reith (BBC) şi a lui Rambert (Radio-Geneve), în aprilie 1925 a fost creată la Geneva Uniunea internaţională a Radiodifuziunii (UIR), grupând încetul cu încetul toate ţările europene (cu excepţia URSS şi Luxemburg). Radioul înainte de 1930 nu are decât o mică aplicaţie în afara Europei şi a Americii de Nord; cele câteva rare emiţătoare din Asia (cu excepţia Japoniei, primele staţii în 1925, creaţie a organismului public NHK în 1926) şi din Africa reprezintă rezultatul puterilor coloniale. Progresele tehnice fac din TFF-ul acestei prime perioade o realitate care se modifică fără încetare; ascultătorii, cei fără fir, visează radioul într-un viitor care va favoriza cultura şi înţelegerea pacifistă între popoare; în 1929, Societatea Naţiunilor a hotărât crearea propriei staţii.

PARTEA A DOUA

ERA RADIODIFUZIUNII (1930 – 1960)

Capitolul I

RADIOUL ANILOR ’30

Schimbarea termenilor, către 1930, reprezintă primul semn al mutaţiei: TFF-ul devine radio, chiar dacă francezii rămân încă mult timp ataşaţi de primul termen. Tehnicile se perfecţionează. Studiourile în care se găsesc microfoanele, muzicienii, artiştii, speakerii (adesea foşti comedieni), care citesc textele redactate de către zierişti, sunt instalate în oraş, în timp ce emiţătoarele sunt stabilite în afara lor. Cu cât puterea staţiilor creşte cu atât au mai mulţi ascultători, iar radioul devine un mijloc de informare şi de propagandă deoarece îşi măreşte dimensiunile internaţionale.

I – Dimensiunile economice ale radioului

TFF-ul iese din amatorism şi începe să se profesionalizeze. Mai întâi la nivelul organizării staţiilor emiţătoare: statul este pus să

intervină în repartizarea lungimilor de unde fixate de conferinţele internaţionale: la Praga, în aprilie 1929 (între 27 de ţări), apoi la Lucerna în mai iunie 1933; un al treilea plan repartizând 140 de lungimi de undă între 372 de staţii a fost adoptat în 1939 la Conferinţa de la Montreux, unde 31 de ţări au fost reprezentate, dar care nu a mai fost aplicat din cauza războiului.

Progresele amplificării permit modularea curenţilor emiţătorului şi îmbunătăţirea sunetului odată cu punerea la punct a lămpilor heterodine şi superheterodine. De aceea, radioul difuzează mai multă muzică, fapt ce permite o creştere nedefinită a programelor. Fabricarea de receptoare mai puţin costisitoare antrenează o producţie în serie care, la rândul ei, produce o scădere a preţurilor receptoarelor şi atrage noi cumpărători.

Criza financiară din 1929 a dus la dispariţia sau la reorganizarea numeroaselor societăţi şi producţia în masă a receptoarelor începe către 1930; rapiditatea perfecţionărilor a favorizat înlocuirea receptoarelor, ceea ce a stimulat producţia, mai ales în Statele Unite unde, în 1933, 62 % din vânzările de receptoare corespundeau înlocuirii unui receptor demodat. Expoziţiile anuale ale TFF în marile capitale au stimulat vânzările; marii producători de receptoare şi de lămpi erau General Electric, RCA, apoi Ferguson în Statele Unite, Electric and Musical Industries formată în 1931 în Anglia, Philips în Olanda, Telefunken în Germania: aceste patru ţări în 1935 totalizau 88 % din exporturile de material TFF (dintre care 36 % din Olanda, 30 % din Statele Unite).

Dezvoltându-se, radioul, mai întâi activitate complementară, defineşte noi profesii, realizator, producător, speaker, animator, ziarist, ca şi cele de depanator şi vânzător de receptoare.

Publicitatea găseşte un nou domeniu de activitate în radiodifuziune; în Franţa, unde publicitatea comercială este încă puţin dezvoltată, M. Bleustein-Blanchet şi-a început activităţile publicitare cu radioul. Prin efectele publicităţii, prin informaţiile economice, prin atenţia dată cărţilor şi mai ales discurilor, prin modele pe care le difuzează, radioul este un instrument al pieţei.

II.

— Rolul politic şi cultural

Devenind afacerea profesioniştilor, programele de radio se specializează şi se întind pe aproape toată durata zilei. Multe emisiuni

retransmit activităţi ce nu fuseseră concepute pentru radio, concerte, cântece, pise de teatru, conferinţe, lecturi de extrase din cărţi sau ziare; dar, încetul cu încetul, sub influenţa noii tehnici, apar noi genuri: teatru radiofonic, foiletoane radiofonice al căror efect asupra ascultătorilor poate fi surprinzător, ca de exemplu *Războiul lumilor* care, la 30 octombrie 1938, a perturbat oraşul New York: mulţi dintre locuitorii săi înnebuniţi de această emisiune radiofonică, şi-au închipuit o invazie a Marţienilor; ea a făcut, într-o singură zi, notorietatea realizatorului ei, un tânăr de 23 de ani, Orson Welles. Rolul cultural al radioului este subliniat mai ales în Europa, peste o jumătate din programe este în general consacrată muzicii (concerte şi arte lirice, în special); emisiunile literare şi istorice caută să difuzeze patrimoniul cultural. Radioul şcolar şi, în unele ţări, emisiunile religioase contribuie de asemenea la întărirea caracterului cultural al radioului. Divertismentul (cântece, jocuri, sketchuri) ocupă primul loc în cadrul staţiilor comerciale care caută să atragă cât mai mulţi ascultători, în Statele Unite şi în Franţa, către posturile private.

Politica radioului, în funcţie de ţări, este reglată prin monopolul de stat, care lasă societăţilor comerciale libera iniţiativă, sub rezerva de a respecta repartizarea internaţională a lungimilor de undă sau încă prezentă a situaţiilor intermediare. Dar, odată cu dezvoltarea emisiunilor, radioul a devenit o miză politică mai interesantă. Emisiunile „Causeries au coin du feu”, inaugurate de către Franklin Roosevelt în Statele Unite în 1933, alocuţiunile preşedintelui Doumergue în Franţa în 1934 reprezintă apeluri către opinia publică, adesea prost resimţite de către parlamente. Discursurile radiodifuzate ale lui Hitler contribuie la ameliorarea stării de spirit a Germaniei naziste. În domeniul politicii externe, radioul se dovedeşte a fi mijlocul de informare cel mai rapid, ignorând frontierele; este mai ales cazul din timpul crizei care a dus la întâlnirea de la München din 30 septembrie 1938, când radioul a apărut ca parte integrantă a evenimentelor. Emisiunile în limbile străine, pentru alte ţări, se dezvoltă din ce în ce mai mult în ajunul celui de al doilea război mondial: BBC-ul le inaugurează în 1938 cu emisiuni în arabă şi spaniolă mai întâi. Rolul radioului diferă mai puţin în funcţie de organizarea sa, mai mult sau mai puţin etatistă, decât de natura regimului politic şi gradul de libertate a informaţiei.

III.

— Radioul în ţările totalitare

În ţările totalitare, radioul este în primul rând un instrument de mobilizare a spiritelor.

În Uniunea Sovietică, emisiunile de radio fuseseră mai întâi opera lui Radioperedacia, întreprindere comună sindicatelor şi Comisariatului Poporului cu Educaţia naţională, apoi în 1928 ele au trecut sub controlul ministerului Poştelor şi Telegrafelor. În 1933 a fost creat un Comitet pentru Radiodifuziune încorporat ministerului Culturii; Radio-Comitetul central a dezvoltat o reţea de staţii care a trecut de la 57 în 1932 la 90 în 1940.

Radioul central emite în rusă de la Moscova; în cele 14 republici care constituie URSS-ul, emisiunile sunt difuzate în acelaşi timp în limbile locale şi în rusă. În 1929, un serviciu de emisiuni difuzate pentru străinătate a fost creat la *Radio-Moscova*.

Dimpotrivă, URSS-ul s-a străduit să limiteze posibilităţile de ascultare ale posturilor străine de către locuitorii săi; receptoarele individuale (687.000 în 1936) au fost mult mai puţin dezvoltate decât cele cu fir (2.577.000 în 1936... aproape 5 milioane în 1940), mai puţin costisitor, dar care nu permitea ascultarea decât a unui singur post, cel ales de către staţiile de retransmisie; existau peste 7.000 în iulie 1936, când simple relee, când difuzând şi emisiuni de interes local. Radioul sovietic a urmat îndeaproape linia stalinistă. Emisiunile literare vulgarizau mai ales operele în care erau exprimate tendinţele socialiste; foarte numeroase emisiuni i-au fost consacrate lui Gorki în lunile ce au urmat morţii sale.

Informaţia politică şi socială, inclusiv programele Agitprop (Agitaţie şi Propagandă, un organism al Partidului comunist), şi propaganda în favoarea producţiei reprezentau, în 1934, 26 % din emisiunile Radio-Moscova, 15 % din emisiunile posturilor locale în 1935. Radioul contribuia la încadrarea politică şi la formarea cetăţeanului sovietic; începând din 1935, autonomia relativă a staţiilor locale a fost restrânsă; o treime doar au putut să continue să producă emisiuni adesea muzicale, celelalte neavând decât o funcţie de releu al emisiunilor de la Moscova.

În Italia fascistă, radioul servise drept purtător de cuvânt al lui Mussolini încă de la luarea puterii; proasta organizare a primei societăţi UN a antrenat înlocuirea sa, în 1927, de către Ente Italiano per la Audizione Radiofoniche (EIAR), care primeşte pe o perioadă de

douăzeci şi cinci de ani monopolul radioului instalat la Torino, coordonat de ministerul Presei şi Propagandei, şi strâns controlat de către Partidul fascist; EIAR, în 1936, avea 16 staţii dintre care una la Roma, Prato-Smelrado, care era un centru radiofonic internaţional ce difuza în 18 limbi.

Muzica şi cântecele ocupau un loc important în programe, contribuind la audienţa sa în străinătate; dar radioul este mai ales un instrument al puterii fasciste. Mussolini folosea frecvent radioul pentru a se adresa italienilor şi pentru a accentua influenţa sa asupra maselor. Toate programele merg în sensul ideologiei fasciste, în special „cronica fascistă” difuzată de trei ori pe săptămână, care făcea elogiul eroismului, violenţei, hegemoniei fasciste în Mediterana; şefi de armată, ai aviaţiei, artişti, conducători ai industriei veneau aici să ia cuvântul. Unele emisiuni erau consacrate muncitorilor, multe se adresau tineretului, iar emisiunile sportive contribuiau şi ele la glorificarea regimului. Un efort deosebit a fost întreprins pe lângă ţărani. În 1933, Ente Radio rural a fost creat pentru a difuza o educaţie în acelaşi timp politică, economică şi militară în vederea stimulării producţiei şi a câştigării „bătăliei grâului”, a susţinerii politicii de autarhie economică.

Dar, în ciuda eforturilor guvernului ce încuraja fabricarea de receptoare ieftine, progresia lor a fost lentă: 85.000 în 1930, 530.000 în ianuarie 1936, puţin peste 12 aparate la 1.000 de locuitori; 995.000 la sfârşitul anului 1938; de asemenea, guvernul a căutat să dezvolte ascultarea colectivă. Receptoare au fost distribuite în şcoli, în uzine, instalate în locuri publice; şi mai ales, 14.000 de aparate au fost distribuite de către Radio rural în mici comune asigurând o ascultare colectivă a peste 2 milioane de ascultători.

În Germania, înainte de a ajunge la putere, naziştii se infiltraseră în organismele de radio; ei investiseră principala asociaţie de ascultători şi plasaseră suficienţi partizani în radio pentru a difuza încă de la desemnarea lui Hitler drept cancelar, la 30 ianuarie 1933, emisiuni de propagandă şi pentru a folosi radioul în alegerile de la 5 martie. Goebbels, ministrul Propagandei, a epurat radioul; cu ajutorul lui Hadamowsky, noul director al Reichsrundfunkkammer (Camera de Difuziune radiofonică), el a făcut din radio un instrument esenţial al puterii naziste. Societăţile regionale de radio au fost integrate RRG-ului devenit un organism de stat. Toate programele erau

manipulate cu aceleaşi scopuri; operele lui Mendelssohn şi ale muzicienilor evrei erau surghiunite.

Radioul s-a modernizat pentru a face să pătrundă mai bine ideologia naţional-socialistă; reportajele sunt mai vii; punerea în undă a emisiunilor şi mai ales ale discursurilor lui Hitler face obiectul unei griji deosebite a lui Goebbels pentru care radioul „trebuie să permită unificarea în întregime a poporului german într-o voinţă unică pătrunzând până şi în cea mai modestă colibă”. Emisiunile artistice şi literare pun şi cultura în serviciul ideologiei. Dar el nu ignoră riscul saturaţiei (în 1935, ştirile şi propaganda reprezentau 37, 4 % din emisiuni); de aceea, din 1936, el face să se dezvolte emisiunile de divertisment întretăiate de sloganuri naziste de genul: „Un popor, un Reich, un führer”. Goebbels introduce fabricarea unui model popular, „Volksempfanger”, un receptor ieftin care permitea ascultarea posturilor germane dar recepţiona cu greu emisiunile străine; radioul folosea un personal permanent de peste 3.300 de angajaţi în 1936. Un întreg sistem de relee aflate în raport cu cele 33 de oficii de propagandă ale Reichului înlesneau difuzarea instantanee a informaţiilor şi discursurilor lui Hitler; în uzine – unde se întrerupea lucrul pentru a le asculta –, în locurile publice, în şcoli, megafoanele permiteau ascultarea colectivă. În 1936, se numărau peste 7 milioane de deţinători de receptoare care plăteau o redevenţă, 11, 5 milioane la sfârşitul anului 1938.

O mare staţie radio pe unde scurte a fost stabilită la Zeesen lângă Berlin; ea difuzează mai întâi emisiuni în germană pentru nemţii ce trăiau în străinătate, pentru a-i întări pe naziştii austrieci şi pregătirea Anschluss-ului, pentru germanii sudeţi sau din Polonia; ea difuzează în 28 de limbi în momentul Jocurilor Olimpice de la Berlin din 1936. Radioul a devenit un adevărat instrument al politicii externe.

IV.

— Radioul în ţările liberale

Statele Unite continuă să anticipeze asupra Europei. Mai întâi prin importanţa luată de către radio; existau deja 604 staţii în 1932, 650 în 1938, iar numărul de receptoare trece de la 12 milioane în 1930, la 26 în 1936 şi la 50 în 1940. Dacă mici posturi regionale persistă, trei mari *networks* domină radioul în Statele Unite în această perioadă. Aceste reţele sunt constituite din mai multe staţii care emit aceleaşi programe:

— NBC (*National Broadcasting Company*), fondat în 1926 de către General Electric, Westinghouse şi RCA care i-a dat sediul în imensul Radio City pe care-l construise la New York; legea anti-trust a obligat-o să cedeze în 1943 una din reţelele sale care a devenit ABC (*American Broadcasting Company*); în 1934, 127 de staţii erau afiliate NBC-ului şi 97 CBS-ului (*Columbia Broadcasting Sistem*), fondată în 1927 şi reluată în anul următor de către William S. Paley, care a dezvoltat-o pe deplin.

— MBS (*Mutual Broadcasting Sistem*) a fost organizată în 1934 de către nişte agenţii de publicitate care patronau staţii din New York, Chicago, Detroit şi Cincinnati, 107 în 1939. Existau şi canale sau posturi de radio locale, radiouri ale universităţilor; marile magazine, trusturile de presă (lanţul *Hearst*, *Chicago Tribune*, *Detroit News*...) au şi ele propriile staţii, adesea afiliate unei *network*. În ajunul celui de al doilea război mondial existau 27 de staţii la New York şi 21 la Chicago. Programele prezentau o foarte mare diversitate, unele staţii se adresau unor categorii de ascultători bine definite, fermierilor sau unor categorii de emigranţi, în propriile lor limbi.

Communications Act din 19 iunie 1934 a adus un control accentuat al guvernului federal prin FCC (*Federal Communic*ations *Commission*), compusă din 7 membri numiţi de către preşedintele Statelor Unite, singura care elibera licenţe de emisie pentru o durată de trei ani ce puteau fi reînnoite, şi care asigura repartizarea frecvenţelor. Era vorba aproape exclusiv de radiouri comerciale care îşi extrăgeau resursele din publicitate, care nu plăteşte numai anunţurile, ci şi o parte din programe. Marile lanţuri şi-au înmulţit studiile asupra audienţei radiofonice care beneficiază de noi tehnici de sondare a opiniei; în 1934 Georges Gallup a fondat *American Institute for Public Opinion*.

Rolul radioului în campaniile electorale se afirmă în alegerile prezidenţiale din 1932. Franklin Delano Roosevelt a ştiut să-l folosească, după alegerea sa, pentru a explica politica sa de *New Deal*, în emisiunile „Causeries au coin du feu”, adresându-se la radio opiniei publice americane, şi mai târziu, pentru a explica politica sa externă. Radioul fusese utilizat în Statele Unite şi de către demagogi împotriva politicii sale, de către senatorul Long şi mai ales de către P. Charles E. Coughlin ale cărui luări de poziţii fasciste şi antisemite au făcut ierarhia catolică să intervină pentru a-l face să tacă în timpul celui de

al doilea război mondial.

Statele Unite a cunoscut, prima, conflictul dintre radio şi presă în urma unui raport al ANPA în 1931 (Asociaţia americană a editorilor de ziare), care denunţa pe planul ştirilor şi la nivelul publicităţii. Până la urmă, în decembrie 1933, s-a făcut un compromis între reprezentanţii ziarelor şi ai marilor canale NBC şi CBS.

Emisiunile de varietăţi au devenit una dintre caracteristicile programelor americane de radio; în 1935, din 6.350 de ore difuzate de CBS, 3.430 corespundeau programelor de divertisment popular; foiletoanele difuzate pentru un public feminin în emisiunile zilei ocupă de şase ori mai mult timp în 1939 decât în 1934. Un mare efort a fost făcut de către canalele americane în domeniul informaţiei, mai ales în timpul serii; reportajele lui H.V. Kaltenborn despre războiul din Spania şi mai ales de la Conferinţa de la München au sensibilizat opinia americană la situaţia din Europa. Vocile lui Edward Murrow (de la CBS), William L. Shirer, Lowell Thomas au devenit familiare multor americani.

În Anglia, radioul cunoaşte o maturitate care face din BBC un model pentru celelalte ţări liberale. Existau deja 3 milioane de receptoare care-şi plăteau abonamentul în 1930 şi numărul lor crescuse la 9 milioane în septembrie 1939. Din 1936, cercetările asupra audienţei erau conduse sub impulsul lui R.J.E. Silvey: programele preferate erau varietăţile, ascultate de către o jumătate dintre ascultători, şi retransmisiile pieselor de teatru. BBC-ul, un adevărat organ al *establishment*-ului, difuza emisiuni de calitate dar adesea austere; de asemenea, audienţa emisiunilor de divertisment ale postului *Radio-Luxembourg* (care transmitea în limba engleză) se ridica la aproape 45 % dintre ascultătorii englezi în ziua de duminică.

Sir John Reith, director general până în iunie 1938, a asigurat BBC-ului independenţa sa faţă de guvern şi de grupurile de presiune de orice fel; pătruns de noţiunea de serviciu public, având un simţ al datoriei legat de educaţia sa creştină, el s-a înconjurat de colaboratori care îi împărtăşeau concepţiile, dezinteresul său şi obiceiurile de lucru; aceştia au jucat mult timp un rol important în viaţa BBC-ului, ca Noel Ashbridge pentru problemele tehnice, R.H. Eckersley pentru direcţia de programe, T. Lochhead pentru chestiunile financiare, vice-amiralul Charles Carpendale, Cecil Groves care conducea serviciul de Programe, Basil Nicoll în fruntea administraţiei. Cu toate acestea, unul dintre

oamenii care trebuiau să exercite o mare influenţă la BBC mai ales în timpul războiului, Stephen Tallents, a fost desemnat să conducă relaţiile publice în 1936 la sugestia membrilor guvernului. Personalul BBC-ului a trecut de la 1.194 de persoane în 1930 la 5.100 în 1939. Succesiunea lui Reith dezbătută în presă a fost o surpriză: F.W. Ogilvie era un profesor de economie politică care prezida Universitatea din Belfast. În ciuda anumitor critici (informaţiile erau plictisitoare dar imparţiale), comisia Ullswater, formată în 1935 de către ministrul Poştelor, a concluzionat reluarea în considerare a statutelor în vigoare pentru zece ani; recomandarea de a plasa BBC-ul sub tutela unui minister mai politic pentru tot ceea ce nu privea partea tehnică a fost înlăturată. Parlamentul, după o dezbatere destul de scurtă, a reînnoit carta BBC-ului în 1937.

În 1935, muzica primul loc atât pe programul naţional (69 %), cât şi în cadrul programelor regionale (72 %); ştirile şi reportajele reprezentau 8, 8 % din timpul de antenă pentru primul, şi respectiv 6, 4 %. Regele Georges al V-lea, mare amator de radio, a contribuit la dezvoltarea sa şi a vorbit adesea la microfon.

În Franţa, dezvoltarea târzie a radioului este datorată absenţei unui satut coerent; conflictele dintre posturile de stat şi posturile private (la Bordeaux şi la Toulouse în special), antagonisme în sânul posturilor de stat între asociaţiile care le gestionau şi funcţionarii PTT, neîncrederea sau chiar ostilitatea numeroaselor ziare.

În 1933, stabilirea unei redevanţe (contrapartida suprimării publicităţii pe undele de stat) ne permite să facem o apreciere statistică: existau 1.308.000 de receptoare declarate (la care mai trebuie adăugate 15 % fraude). La începutul anului 1936, cu puţin peste 62 de receptoare la 1.000 de locuitori, Franţa nu ajungea decât pe locul 20 în clasamentul densităţii aparatelor: 4, 7 milioane de receptoare la sfârşitul anului 1938 şi 5 milioane în 1940. În absenţa unui statut veritabil al radioului, situaţia s-a stabilizat prin legea finanţelor din 19 martie 1928; de acum încolo existau 13 posturi private la Paris (4), Lyon, Toulouse, Bordeaux, Montpellier, Nîmes, Agen, Juan-les-Pins, Mont-de-Marsan (care a dispărut destul de repede) şi Beziers (post care trebuia să fie transferat lângă Paris); la acestea trebuia să se adauge Radio-Fecamp. O comisie condusă de generalul Ferrie fixase în 1931 un plan de dezvoltare tehnică. Reţeaua de stat includea Paris – PTT şi poşte la Lyon, Marseille, Bordeaux,

Toulouse, Rennes, Montpellier, Lille, Strasbourg, apoi Limoges şi Grenoble; ea a fost întărită prin răscumpărarea pentru Societatea franceză radioelectrică, în 1933, de către stat, a postului Radio-Paris. Două alte posturi de stat aveau un statut deosebit: postul din turnul Eiffel şi postul colonial.

Radioul începe să devină un mijloc de difuzare prea important pentru a lăsa iniţiativa programelor unor societăţi de amatori. Chiar dacă unii predecesori, Jean Mistler şi Mallarmé, accentuaseră deja rolul statului, Georges Mandel, ministru al PTT între 8 noiembrie 1934 şi 4 iunie 1936, a dat un impuls radioului, a dispus aplicarea mai strictă a suprimării publicităţii pe posturile de stat şi a reglat prin decret, 25 februarie 1935, exploatarea posturilor de stat; programele erau încredinţate unor consilii de gestiune compuse din 5 delegaţi ai serviciilor publice numiţi de către ministrul PTT, din 5 reprezentanţi ai activităţilor intelectuale şi artistice, din 10 membri aleşi ai auditoriului: chiar dacă primele alegeri rezervate membrilor cotizanţi ai asociaţiilor radiofonice au fost un semieşec în mai 1935 (nu au fost decât 220.000 de votanţi), ministerul profitase de ocazie pentru a elimina foşti conducători locali ai posturilor regionale.

De abia în momentul Frontului popular rolul şi utilizarea politică a radioului ies la lumină; alegerile din 1936 au fost primele din Franţa care au cunoscut o campanie electorală radiofonică; pe 17 aprilie 1936, la radio, Maurice Thorez şi-a lansat celebrul său apel: „Noi îţi întindem mâna, catolic, muncitor, funcţionar…”; era pentru prima dată când un lider comunist putea să ia cuvântul în faţa unui microfon în Franţa. Devenit preşedinte al Consiliului, Léon Blum a folosit radioul pentru a face cunoscute hotărârile guvernului său. Influenţa dominantă timp de câteva luni a lui Marceau Pivert asupra Radio-Journal de France (situat foarte la stânga în SFIO), a lui Louis Wallon, Pierre Brossolette şi Pierre Paraf, evicţiunea mai multor ziarişti de dreapta, deplasarea lui Marcel Pellenc înlocuit de la direcţia radioului de către Denard, şeful de cabinet al ministrului PTT, importanta acţiune a Sindicatului Poştaşilor şi a lui Emile Courrière antrenează o întreagă campanie de presă împotriva mâinii guvernamentale de deasupra radioului.

Un decret din 27 octombrie 1936 a diminuat, în consiliile de gestiune ale posturilor de stat, numărul reprezentanţilor aleşi de auditori şi a accentuat controlul statului. Alegerile radiofonice din

februarie 1937 au arătat nemulţumirea ascultătorilor; din 12 circumscripţii, una singură, cea din Toulouse a dat majoritate listei prezentate de către Radio-Liberte, asociaţia radiofonică ce cuprindea petizanii Frontului popular; în rest, peste tot listele alese au fost cele ale Radio-Famille, o asociaţie de inspiraţie catolică care avusese sprijinul partidelor de dreapta, a ierarhiei catolice şi a majorităţii presei. Dar ceea ce a reţinut atenţia a fost faptul că peste un milion şi jumătate de ascultători au votat. Rezultatele au fost exploatate ca o dezavuare a politicii radiofonice a Frontului popular; ele marcau mai ales un decalaj între puterile publica interesate de radio ca un instrument de informare şi ascultătorii care – l considerau la fel, şi uneori mai ales ca pe un mijloc de distracţie.

Conflictul dintre presa cotidiană şi radio se accentuează în 1937; unele ziare erau asociate unor posturi private, *Le Petit Parisien* (cu postul parizian), *Paris-Soir* (cu Radio-37, nou instalat), *L'I ntransigeant* (cu Radio-Cite), *La Dépêche de Toulouse* (cu Radio-Toulouse), dar majoritatea cotidienelor, sub impulsul lui Maillard (de la *Matin*), reproşau radiourilor concurenţa în atragerea publicităţii şi mai ales în difuzarea informaţiei; o convenţie, la 11 decembrie 1937, între Sindicatul Presei pariziene şi Federaţia Poştelor private prevede o durată limită a publicităţii în fiecare zi şi o reducere a informaţiilor şi a revistelor presei (care nu trebuiau să fie difuzate înainte de ora 13), dar aplicarea acestor măsuri era supusă extinderii lor posturilor de stat, lucru ce nu a fost obţinut.

Cu toate acestea, când Édouard Daladier a devenit preşedinte al Consiliului, dornic de a se împăca cu marea presă, a acceptat planul din 30 iunie 1938 care reducea la trei repetiţiile unui buletin de şapte minute de informaţii şi a suprimat revista presei de dimineaţă, pe posturile de stat. Criza de la München, în septembrie 1938, a făcut imposibilă respectarea acestui plan. Lângă propriile lor receptoare, o mare parte dintre francezi au urmărit desfăşurarea evenimentelor internaţionale.

Muzica ocupa peste o jumătate din emisiuni, dar posturile private aveau o capacitate mai mare de inovaţie şi atrăgeau mai mulţi ascultători cu „cârligul" radiofonic în 1937, ca lansarea cântăreţilor ca Charles Trenet sau Edith Piaf, sau noi formule ce amestecau informaţia şi reportajul ca „La Voix de Paris", o emisiune a postului Radio-Cite.

Utilizarea guvernamentală a radioului începuse încă din 1932

odată cu cabinetul Tardieu; ea se accentuase sub ministerul Blum. Daladier şi miniştrii săi – în special Paul Reynaud – au folosit radioul atât pentru pentru a-şi susţine politica internă, pentru a explica politica lor financiară sau pentru a se opune grevei generale din 30 noiembrie 1938 (care a fost un eşec), cât şi pentru a-şi expune politica externă; în cursul călătoriei sale în Tunisia, Daladier a pronunţat la 3 ianuarie 1939 un mare discurs radiodifuzat; un altul, la 28 martie, reprezenta şi un răspuns pretenţiilor teritoriale italiene. Radio-Journal de France, aflat în 1938 sub conducerea Consiliului, apărea din ce în ce mai mult drept calea oficială a Franţei; un decret din 4 februarie 1939 îl face să depindă de un Centru permanent al Informaţiei generale, nou creat, care-şi extindea acţiunea şi asupra posturilor private; acestea, din septe, brie 1938, aveau deja un controlor al informaţiilor lor. Concentrarea jucase şi pentru ei în provincie odată cu formarea, începând de la Radio-Toulouse, a grupului Tremoulet care-şi extindea influenţa asupra Radio-Agen, Radio-Bordeaux, Radio-Monptellier şi participând la elaborarea postului Radio-Andorra.

Un decret-lege din 29 iulie 1939 îi dădea radioului o administraţie autonomă, care nu mai depindea de ministerul PTT, ci de conducerea Consiliului; consiliile de gestiune erau lichidate, evicţiunea reprezentanţilor ascultătorilor era însoţită de o eliminare progresivă a programelor regionale în folosul releelor de emisiuni pariziene. Radiodifuziunea devenise prea importantă pentru a scăpa centralizării.

Radioul a cunoscut o dezvoltare rapidă în nordul Europei: în Danemarca, ţara din Europa cea mai bine echipată cu receptoare, în Norvegia şi în Suedia, unde numărul de receptoare a trecut de la 427.000 în 1930 la 1.226.000 la sfârşitul anului 1938.

Radioul era de asemenea dezvoltat în Belgia, trecând de la 75.000 de aparate în 1930 la 1, 1 milioane la sfârşitul anului 1938; emisiunile belgiene, prea culturale, au reorientat o parte dintre ascultători către alte posturi, în special *Radio-Luxembourg* ale cărui emisiuni începuseră în 1933. Parlamentul stabilise Institutul naţional de Radiodifuziune (IAR) care, în 1930, avea să aibă monopolul radioului. Asociaţiile de ascultători organizau emisiuni muzicale sau vorbite; principalele erau *Radio catholique belge*, *Radio socialiste* de expresie franceză, *Solidra* (Societatea liberală de Radiodifuziune) şi cele asemănătoare lor în limba flamandă, Théo Fleischmann creând în

Belgia jurnalul vorbit şi reportajul în direct.

În Europa centrală, radioul s-a dezvoltat mai ales la cehoslovaci, care aveau înainte de război peste un milion de receptoare, şi în Austria unde, în iulie 1934, naziştii austrieci ocupaseră clădirile RAVAG în momentul loviturii lor eşuate. Radioul era mai slab dezvoltat în sudul Europei. Existau mai puţin de zece receptoare la 1.000 de locuitori în 1938 în Portugalia, Iugoslavia, Bulgaria, Grecia şi în România. În 1931 a fost inaugurat *Radio Vatican* care emitea în mai multe limbi.

Radioul era puţin dezvoltat în afara Europei şi a Americii de Nord, iar implantarea sa a fost adesea legată de imperialismele occidentale.

În Imperiul britanic, radioul se implantase mai ales în dominioane: Canada, Australia, Noua-Zeelandă. Rhodesia, Nigeria, Africa de Sud şi Kenya reprezentau ţările africane în care radioul se implantase cel mai bine înaintea celui de al doilea război mondial. Englezii stabiliseră staţii în Egipt în 1926, la Hong-Kong, la Ierusalim (1935), la Lagos (1935). Radioul s-a implantat mai lent în domeniul colonial francez, dacă exceptăm cazul deosebit al Algeriei unde *Radio PTT-Alger* fusese instalat încă din 1926. În 1939, o staţie mai mare este stabilită la Dakar (care avea deja un emiţător), în timp ce un emiţător privat începuse să funcţioneze la Brazzaville către 1936.

În America latină, societăţi comerciale din Statele Unite îşi găseau o piaţa de desfacere pentru producţia lor radioelectrică. Argentina avea peste un milion de receptoare în 1938; în Mexic, în 1937, existau peste 90 de staţii, majoritatea comerciale; pretutindeni în rest existau mai puţin de 30 de aparate la mia de locuitori.

Japonia este singura ţară din Asia în care radioul s-a dezvoltatînainte de al doilea război mondial. Numărul de receptoare în 1940 era de 5.668.031. În China, o puternică staţie fusese instalată la Kuomintang la Nankin, în 1928; receptoarele radio, ca şi în restul continentului asiatic, reprezintă un privilegiu al câtorva medii de conducători.

La începutul anului 1936, din 56, 7 milioane de aparate receptoare în lume, 27, 5 milioane se aflau în Europa şi 22, 9 milioane în Statele Unite. Radiodifuziunea nu este numai foarte inegal implantată în funcţie de regiuni: ea difuzează o informaţie sau o cultură (inclusiv emisiunile muzicale sau cântate) care reflectă în

principal aspiraţiile şi producţiile lumii nord-americane şi europene. Fuseseră puse speranţe în radio în vederea apropierii popoarelor, dar ele sunt dezminţite de realitate. Radiodifuziunea, care dăduse – în domeniul economic – un impuls publicităţii, dă şi, chiar înaintea celui de al doilea război mondial, o nouă amploare propagandei.

Capitolul II

RĂZBOIUL UNDELOR

Războiul undelor a început înainte de al doilea război mondial. Japonezii utilizaseră radioul în regiunile din China pe care le ocupaseră începând din 1931; italienii căutau în emisiunile lor în limba arabă să ridice populaţiile din nordul Africii, şi în special pe tunisieni, împotriva Franţei sau a egiptenilor, şi chiar locuitorii Indiei, împotriva englezilor. Războiul din Spania provocase o propagandă radiofonică ale celor două tabere, fiecare dintre ele având propriile sale posturi care difuzau pentru străinătate; radioul din Madrid pentru republicani, Radio-Sevilla apoi Radio-Zaragoza pentru naţionalişti.

I – Radioul şi războiul

Radioul furnizează informaţii care sunt supuse cenzurii în majoritatea ţărilor beligerante; de aceea emisiunile străine sunt căutate de către locuitorii ţărilor aflate în război, mai ales cele în propriile lor limbi. Fiecare stat difuzează informaţii în limba duşmanilor săi nu numai în vederea informării lor, ci şi pentru a ruina moralul populaţiei. Astfel pe postul francez de la Strasbourg erau difuzate, înainte de război, emisiuni în germană care au fost adesea denunţate de Goebbels, în timp ce ascultarea lor în Germania era în mod sever reprimată. De la postul din Stuttgart, nemţii difuzau emisiuni în limba franceză la care participa, încă de la începuturile războiului, un ziarist francez, Ferdonet; de la Radio-Hamburg, un englez aflat în solda naziştilor, William Joyce („Lord Haw-Haw”), difuza emisiuni pentru Anglia.

În campania din Franţa din mai iunie 1940, exodul francezilor a fost amplificat de radio; anunţul radiodifuzat al mareşalului Pétain, la 17 iunie, de cerere a armistiţiului, a accelerat deruta. Când cea mai mare parte a continentului european a fost ocupată de către nemţi, ascultarea radioului englez a constituit adesea prima formă de Rezistenţă. Prin radio s-au stabilit mai târziu contactele dintre membrii Rezistenţei şi forţele aliate. Astfel radioul a jucat un rol în strategia însăşi şi englezii stabiliseră patru centre de

radiodifuziuneultra secrete, montate de către SOE (Special Operations Executive) aflate în relaţie cu posturile clandestine emiţătoare-receptoare din Franţa.

Radioul a fost mai ales o armă psihologică, nu numai prin emisiunile sale de informaţie, ci şi prin intoxicarea adversarilor; aceasta a constituit rolul *radiourilor negre* care-şi deghizau originea pentru a intoxica opinia ţărilor duşmane. Germanii folosiseră această armă psihologică, pusă la punct în timpul războiului din Spania, încă din februarie 1940 cu *Radio-Umanitatea*, aşa-zis comunist, şi *Vocea Păcii*, pacifist, şi ei trebuiau, până în 1945, să înmulţească aceste staţii de bluff în aproximativ toate limbile. Serviciile secrete britanice s-au lansat pe aceeaşi cale în mai 1940 şi numărul programelor lor nu a încetat să crească până în 1944; Sefton Delmer, fost corespondent al lui *Daily Express* la Berlin, a dat o mare expansiune emisiunilor spre Germania, dar toate ţările europene au fost vizate de această propagandă neagră. Guvernul de la Vichy a patronat şi el radiourile negre pentru a demoraliza şi discredita mişcările Rezistenţei şi ale Franţei libere. Bruiajul servea atât la împiedicarea ascultării emisiunilor din străinătate, cât şi la jenarea legăturilor radio ale avioanelor inamice.

Pe de altă parte, progresele radioelectricităţii ajunseseră la o mai bună detecţie a undelor şi prin unde. Astfel, radiogoniometria din ce în ce mai perfecţionată a permis nemţilor să repereze adesea posturile emiţătoare clandestine ale membrilor Rezistenţei. Punerea la punct a radarului, mai întâi aplicată de către Compania generală a TFF în 1935 pentru pachebotul *Normandie*, a fost perfecţionată de către ministerul Aerului britanic; detectarea raidurilor aeriene era destul de avansată pentru a contribui la salvarea Angliei în 1940. Cercetările în acest domeniu ale unui inginer francez, Maurice Ponte, au fost utilizate de către englezi, apoi de către americani.

În sfârşit, radioul a contribuit în anumite cazuri la sfârşitul conflictului; în Italia, în octombrie 1943, radioul a fost utilizat pentru a ralia Malta prin nave italiene. În Japonia, Împăratul a luat cuvântul pentru a anunţa capitularea în 1945.

II.

— Radioul în Europa dominată de Germania

În Germania, cu cele 16 milioane de receptoare în 1941, radioul este principalul instrument pe care-l foloseşte Goebbels pentru a

menţine „frontul interior” şi pentru a dezvolta devotamentul faţă de Hitler.

El îi dă mai întâi o mai mare libertate de acţiune decât presei scrise, neîncredinţându-l decât naziştilor. Emisiunile prea deschise de propagandă sunt înlocuite în 1941 cu reportaje trăite; moralul trebuia susţinut prin programe mai vesele. Radioul trebuie să riposteze emisiunilor în limba germană ale BBC-ului. Goebbels a anunţat la radio, pe 18 februarie 1943, situaţia dezastruoasă de la Stalingrad. De acum înainte, eforturile de a convinge opinia germană de victoria finală erau zadarnice; familiile ascultau radioul sovietic care difuza listele de nume ale prizonierilor germani. Goebbels, prin radio, anunţase războiul total; până la bătălia Berlinului radioul german şi-a glorificat Führerul. Pentru a face mai credibile atrocităţile care-i aşteptau pe nemţi în cazul avansării Armatei Roşii ofiţerilor Wehrmachtului le revenea sarcina de a povesti masacrele operate de către sovietici; astfel, general-maiorul Remer se adresa, la 6 martie 1945, radioului care, terorizând populaţiile, trebuia să contribuie la o rezistenţă disperată şi fanatică a nemţilor în 1945.

În ţările pe care le ocupau nemţii voiau să utilizeze radioul pentru a supune populaţiile ideologiei naziste. În Olanda, din momentul în care au devenit stăpânii postului de la Hilversum, ei difuzaseră în limba olandeză programe produse în Germania. Când audienţa radiourilor care emiteau de la Londra a crescut, nemţii au înmulţit centrele de bruiaj sau – cum a fost cazul Norvegiei – au confiscat aparatele.

În Franţa, sub regimul de la Vichy, radioul contribuise la dezvoltarea popularităţii, reale la început, a mareşalului Pétain; emisiunile posturilor franceze, suspendate prin convenţia de armistiţiu, fuseseră foarte repede autorizate şi Laval, care îi încredinţase conducerea radioului lui Ticsier-Vignancour, a dat un ton foarte anglofob radioului. André Demaison, un prieten al lui Laval, a devenit director general al radioului în aprilie 1942 şi l-a organizat prin legea din 7 noiembrie 1942.

Propaganda „Revoluţiei naţionale” a fost asigurată la radio de către Paul Creyssel, apoi de către Philippe Henriot, care a devenit în decembrie 1943 secretar de stat la Informaţie şi Propagandă; editorialele sale cotidiene erau difuzate de patru ori pe zi; orator şi polemist de talent, fără a-i ralia în 1944 pe francezi cu

colaboraţionismul, el reprezenta un pericol pentru Rezistenţă. La 28 iunie 1944, un commando al Rezistenţei l-a executat. În zona de nord, Radio-Paris se afla în întregime sub controlul nemţilor cu câţiva ziarişti francezi aflaţi în solda lor, ca Jean Herold Paquis, ceea ce justifica cupletul emisiunilor franceze de la Londra:

Radio-Parisment, Radio-Parisment
Radio-Paris est allemand.
(„Radio-Paris minte, Radio-Paris este german")

III.

— Radiourile aliate

Radioul este strâns asociat rolului Angliei în război; numărul angajaţilor săi, care era de 4.889 în septembrie 1939, se ridica la 11.600 în 1944. Totuşi BBC-ul era prea puţin pregătit pentru un rol de propagandă care i se păruse, până atunci, prea puţin compatibil cu democraţia; directorul general, Ogilvie, şi mai ales principalul său adjunct, Sir Stephen Tallents, au adaptat BBC-ul necesităţilor războiului şi au găsit o formulă de colaborare cu guvernul, în special cu ministerul Informaţiei (ocupat în 1940 de către Reith, fostul director general al BBC).

Au trebuit înmulţite emisiunile de informaţii; pentru a răspunde emisiunilor lui Haw-Haw, BBC-ul a făcut apel la un jurist, Norman Birkett, apoi la un romancier, J.B. Priestley, ale căror comentarii la radio, „Post scriptum", au căpătat repede un renume naţional; difuzarea de teme patriotice, dar şi de emisiuni de varietăţi, dovedeau moralul englez, peste 7 milioane de ascultători le urmăreau sâmbătă seara. Întărirea controlului guvernului asupra BBC-ului prin înlocuirea lui Ogilvie, la începutul anului 1942, cu doi directori, Robert Foot (un fost administrator general de la Compania de Gaz-Electricitate) şi Sir Cecil Graves, a fost criticată de presă dar corespundea noii cotituri a războiului.

BBC-ul şi-a dezvoltat din ce în ce mai mult emisiunile sale pentru străinătate: pentru Germania, unde alocuţiunile lui Richard Crossman şi A. Voigt erau ascultate din moment ce Goebbels găsea că este necesar să le combată; pentru Italia, durata emisiunilor creşte de la trei ore şi treizeci de minute în 1939 la douăzeci şi nouă de ore şi patruzeci şi cinci de minute în 1943. Din 1939, emisiunile pentru străinătate nu mai erau difuzate în şase limbi, ci în paisprezece: mai târziu, 35 de ore de emisie în 23 de limbi diferite, difuzate în olandeză,

norvegiană, cehă, etc., au contrabalansat cu succes propaganda germană.

Emisiunile în limba franceză în septembrie 1939 erau de trei ore şi jumătate pe săptămână, în septembrie 1943 ele totalizau 39 de ore şi jumătate. Ele au avut o importanţă cu atât mai mare cu cât opinia franceză, demoralizată de debandada din 1940, sedusă un moment de rolul de „salvator" al mareşalului Pétain, era o miză care trebuia câştigată repede. Cabinetul Churchill făcuse posibil, la 18 iunie 1940, apelul generalului de Gaulle, subsecretar de stat la ministerul lui Paul Reynaud; vorbind de „flacăra Rezistenţei franceze", el şi-a făurit discursul şi a lansat o emisiune precedată de formula „Onoare şi Patrie" care a devenit organul Comitetului naţional al Franţei libere; generalul de Gaulle a încredinţat-o lui Maurice Schumann, tânăr ziarist la Agenţia Havas, care a luat cuvântul de peste o mie de ori şi preotului Cassin. Aceste emisiuni au făcut în mai multe reprize un subiect de discordie între generalul de Gaulle şi autorităţile britanice, mai ales atunci când acestea l-au anunţat, pe 31 octombrie 1940, că: „Am fost obligaţi să luăm măsuri de a împiedica organizaţia dumneavoastră să publice, la radio şi în presă, denunţarea guvernului de la Vichy". Generalul de Gaulle s-a adresat de 67 de ori francezilor de la microfonul BBC-ului; începând din 1941, el a dispus şi de *Radio-Brazzaville* şi de *Radio-Beirut* şi, după noiembrie 1942, de *Radio-Alger*.

BBC-ul avea şi o secţie în limba franceză sub conducerea lui Darsie Gillie, pe lângă emisiunile pentru Europa conduse de Noel Newsome; din luna iulie 1940, în marja buletinelor de informaţie, scenaristul Michel Saint-Dénis, sub pseudonimul Jacques Duchesne, a fost însărcinat cu o emisiune, „Aici Franţa" care trebuia să se numească începând din 6 septembrie „Francezii vorbesc francezilor"; Pierre Bourdan, Jean Marin (Yves Morvan), Jean Oberle, compozitorul Van Moppes au animat-o, la care s-au mai adăugat pe urmă Pierre Dac, Maurice Diamant-Berger (André Gillois) şi mulţi alţii. Aceste emisiuni au dejucat propaganda Germaniei şi cea de la Vichy, au denunţat împuşcările de ostateci şi mai târziu faptele grave ale colaboraţioniştilor, au favorizat pe urmă ralierea la mişcările Rezistenţei şi au provocat chiar manifestaţii naţionale (de exemplu, pe 1 mai sau pe 11 noiembrie 1942). La 1 iunie 1944, 200 de mesaje codificate anunţau debarcarea iminentă; unul dintre ele: „Les sanglots

longs des violons de l’automne” a fost completat pe 5 iunie: „Blessent mon coeur d’une langueur monotone”, reprezenta semnalul acţiunii imediate în vederea debarcării. Emisiuni în limba franceză au fost de asemenea difuzate de Moscova (*Radio-France*) şi de Statele Unite (*Vocea Americii*).

În URSS, reţeaua radiofonică suferise grave distrugeri în timpul avansării germane; reconstituirea sa a fost o sarcină prioritară, condiţionând preluarea în mâna politică a regiunilor eliberate. Odată cu războiul, programele radiofonice au pus din nou la loc de cinste textele patriotice, ca *Războiul şi pacea*. Efortul în limbile străine, sub conducerea lui S.A. Lozovski, a fost îndreptat mai ales înspre germani, făcând să se vorbească despre prizonierii germani, dând lista oraşelor bombardate, incitând soldaţii la dezertare şi căutând să ruineze moralul populaţiei civile. Crearea, în iulie 1943, a unui Comitet naţional al Germaniei libere cu mareşalul Paulus a fost însoţită de emisiuni ale postului de radio de la Moscova.

În Statele Unite, când preşedintele Roosevelt l-a numit pe colonelul W. Donovan în fruntea coordonării informaţiei, apoi când a fost creat, în iunie 1942, Office of War Information, radioul a căpătat o importanţă excepţională, nu numai ca principală sursă de informare dar şi prin amenajarea unei *American Forces Network* care difuza prin peste 300 de staţii pentru armatele americane.

Reţeaua *Voice of America* (VOA) a acoperit încetul cu încetul lumea întreagă în toate marile limbi, opunându-se cu succes propagandei radiofonice germane sau italiene, îndeosebi în America Latină. Guvernul american a trebuit să facă apel la marile canale, NBC, CBS şi la marile societăţi, Westinghouse, General Electric pentru a produce instalaţii şi programe. Preşedintele RCA, David Sarnoff, dirija transmisiunile către Statul-Major ale generalului Eisenhower în 1944.

În timpul celui de-al doilea război mondial, radiodifuziunea îşi demonstrase superioritatea asupra presei scrise supusă mai uşor cenzurii; radioul, ignorând frontierele a fost singurul media pluralist aflat la dispoziţia cetăţenilor Europei ocupate de către germani1. El a luat, ca şi războiul, dimensiuni mondiale; el trebuia astfel să pătrundă mai mult continentele Asiei şi Africii pe care, până atunci, de-abia le atinsese.

1. Pentru istoria radioului în timpul războiului, recomandăm să se citească *Les voix de la liberté*, în cinci volume editate în 1975 de

către Documentation française care descriu viaţa şi emisiunile de la *Radio-Londra* şi la *guerre des ondes, histoire des radios de langue française pendant la deuxième guerre mondiale*, Paris-Bruxelles-Montreal-Lausanne, 1985, sub direcţia Hélènei Eck.

Capitolul III

RADIOUL DUPĂ CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Importanţa luată de către radio ca mijloc de informare şi de propagandă în timpul războiului i-a atras o atenţie deosebită din partea guvernelor; în Europa mutilată de distrugeri, împiedicată de dificultăţile de transporturi, lipsită de hârtie pentru ziare, el devine un mijloc privilegiat de adresare populaţiilor eliberate de jugul nazist, apoi, repede, şi un instrument al războiului rece.

I.

— Expansiunea pieţei

Noi game de unde sunt utilizate. Exploatarea comercială a modulării frecvenţei a început după 1940 în Statele Unite; ea a impus echipamente costisitoare, dar calitatea recepţiei este sensibil îmbunătăţită. General Electric a fabricat primele emiţătoare în frecvenţă modulată, care, în Statele Unite, au trecut de la 50 în 1942 la 500 în 1948. Magnetofonul, înregistrator magnetic pus la punct de către societatea germană AEG, permite modificarea compoziţiei emisiunilor vorbite şi muzicale înmulţind înregistrările. La nivelul aparatelor receptoare, perfecţionarea lămpilor, utilizarea noilor aliaje permit reducerea dimensiunilor şi greutăţii aparatelor.

La începutul anului 1944, existau în jur de 1.900 de staţii de radiodifuziune pe continentul american (majoritatea în Statele Unite), 416 în Europa, 155 în Australia, contra numai 173 în toată Asia şi 43 în Africa. În 1961, existau aproximativ 12.700 de staţii emiţătoare în lume; în America de Nord se numărau în jur de 5.700, în Europa 2.800, peste 410 în URSS, în America de Sud 1.900, în Oceania 250, dar Asia avea 1.200 şi Africa 400. Radioul începe să devină principalul mijloc de informare la nivelul întregii lumi. În continuare Europa şi America de Nord sunt cele care răspund mai ales la considerabila cerere de material radioelectric; cei mai mari exportatori de material radio reprezentau Statele Unite; în cursul anului 1947, fabricanţii americani de aparate receptoare exportaseră 1.520.826 de bucăţi. Dar drepturile de vamă, în numeroase ţări protejau industriile naţionale; se fabricau în lume 26 de milioane de aparate în 1953, dintre care 13, 2 în Statele

Unite. În 1962, se fabricau peste 59 de milioane, Statele Unite se aflau în continuare în frunte cu 17, 9 milioane, urmate de Japonia cu 15, 4, apoi URSS cu 4, 2 şi Germania cu 3, 9 milioane.

II.

— Radioul în ţările liberale

În Statele Unite, peste 92 de milioane de aparate în 1950 permiteau aproape întregii populaţii să asculte radioul; în ciuda erupţiei televiziunii implantată mai devreme decât în Europa, radioul şi-a urmat progresia; în 1960, existau 176 de milioane de aparate de radio.

Peste două treimi din cele aproximativ 3.000 de staţii comerciale care îşi extrăgeau resursele din publicitate, erau afiliate la reţele care le furnizau programe (NBC, CBS, ABC).

Federal Communications Commission (FCC), începând din 1945, a favorizat staţiile educative. Pentru străinătate, *Vocea Americii*, dispunea de vreo 100 de emiţătoare în întreaga lume şi depinzând de International Broadcasting Division al departamentului de stat, difuza în 26 de limbi de la Manilla, Honolulu, Okinawa; dar ea era mai ales o armă anticomunistă în timpul războiului rece. La München s-a stabilit *Radio-Libertatea* finanţat de un Comitet pentru Europa liberă, Free Europe Committee. Sovieticii şi ţările din Est au montat în jur de 400 de staţii de bruiaj pentru a împiedica ascultarea propagandei anticomuniste.

În Anglia, carta BBC-ului a fost reînnoită pentru o perioadă de cinci ani începând cu 1 ianuarie 1947 (la această dată peste 10, 7 milioane de deţinători de aparate plăteau taxă; peste 15 milioane în 1960). O nouă reînnoire la 1 iulie 1952 pentru 10 ani dar nu într-o manieră exclusivă: cel puţin pentru televiziune.

În septembrie 1946 un al treilea program, „Third”, mai intelectual, fusese lansat de la orele 6 ale serii până la miezul nopţii; „Home service” difuza 6 buletine de informaţii pe zi, numeroase reportaje, concerte, emisiuni dramatice; „Light Programme” difuza emisiuni mai populare. Noul guvernator general, în 1945, Sir William Haley (născut în 1901), fusese la *Manchester Guardian* şi la Agenţia Reuter înainte de a deveni, în timpul războiului, redactor-şef, apoi director general al BBC. Un consiliu consultativ funcţionează din 1946 în fiecare din cele 6 regiuni radiofonice pentru organizarea de programe regionale. *Features* reprezintă un tip de emisiune

caracteristic BBC-ului foarte apreciat, mai mult documentar decât reportaj, ce se axează la fel de bine pe viaţa industrială sau politică, cât şi pe subiecte de drept sau de istorie. Emisiunile pentru străinătate au continuat după război: serviciile europene sau cele coloniale difuzând în 21 de limbi, în special pentru Commonwealth, America Latină şi ţările arabe.

La Eliberare, în Franţa, radiodifuziunea este plasată sub regimul unui monopol de exploatare riguros aplicat: o hotărâre din 20 noiembrie 1944 rechiziţionase toate posturile private; ordonanţa din 23 martie 1945 revocă toate autorizaţiile date anterior şi restabileşte monopolul absolut al statului încredinţat Radiodifuziunii franceze; RDF devine RTF (*Radiodiffusion-Television française*) în 1949, dar niciunul din cele 16 proiecte de statut depuse între 1945 şi 1958 nu avea să reuşească; din cauza acestei lipse, RTF rămâne sub dependenţa guvernelor succesive.

SOFIRA (Societatea financiară de Radio), constituită în timpul guvernului de la Vichy în 1942 cu capital francez şi german pentru a exploata o staţie la Monte Carlo, a devenit în 1945 SOFIRAD în care statul avea peste 99 % din capital; capitalul *Radio-Monte-Carlo* aparţinea în proporţie de 80 % statului francez (care confiscase acţiunile germane prin intermediul SOFIRAD) şi în proporţie de 20 % prinţului de Monaco. Posturile aşa-zis periferice profitau de publicitatea radiofonică (de la care se abţinea RTF) făcută la adresa ascultătorilor francezi; numeroase dificultăţi au apărut între stat şi *Radio-Andorra*, deoarece această staţie era condusă de Bannel, cumnat al lui Jacques Tremolet condamnat în contumacie pentru colaboraţionism şi până la urmă achitat; guvernul francez nereuşind să-l controleze i-a bruiat emisiunile în 1948 apoi a suscitat formarea unui post rival denumit succesiv *Radio des Vallees*, apoi *Andorradio*. Sub impulsul lui Charles Michelson, şi după îndelungate peripeţii, în Sarre, s-a născut în 1955 o nouă staţie: *Europe n0 1*. La *Radio-Luxembourg*, emisiunile, suspendate în timpul războiului, au fost reluate în noiembrie 1945, o parte din capital fiind francez, aparţinând unor societăţi ca Banque de Paris et des Pays-Bas sau statului prin intermediul Agenţiei Havas naţionalizată, deţinătoare a 15 % dintre acţiuni. În afara posturilor periferice, francezii pot asculta emisiunile străine, în special emisiunile în limba franceză lac BBC-ului, de la *Radio-Moscova* sau ale democraţiilor populare. Nu există deci niciun

monopol al recepţiei.

RTF, imediat după război, a trebuit mai întâi să-şi reconstituie reţeaua în mare parte distrusă în timpul războiului; în septembrie 1944, doar 6 emiţătoare puteau funcţiona; în 1949, existau 60, în 1956, 79. Posturile regionale jucaseră adesea, la Eliberare, un rol activ; Comitetele de Eliberare şi comisarii Republicii le utilizaseră pentru a se adresa populaţiilor, dar din luna decembrie 1944, guvernul provizoriu, dornic de a restabili pretutindeni autoritatea puterii centrale, obligă posturile regionale să se lase înlocuite de radiodifuziunea pariziană şi să reducă durata emisiunilor locale. RTF este foarte centralizată.

Trebuia reorganizată administraţia radioului; primul director general, Jean Guignebert, a fost înlocuit, la sfârşitul anului 1945, de către o personalitate mai gaullistă, Claude Bourdet. Acesta din urmă a fost eliberat din funcţie la 6 februarie 1946 de către secretarul de stat al Informaţiei, Gaston Deferre, fapt ce a deschis o lungă perioadă de loc vacant din moment ce de-abia pe 13 martie 1946 a fost numit un nou director general, Wladimir Porsche, care a rămas până în 1957. De-abia după întoarcerea generalului de Gaulle în 1958, o ordonanţă din februarie 1959 a dat RTF-ului statutul de instituţie publică.

RTF difuza mai întâi două programe: *Programme national* şi *Programme parisien*, la care s-a adăugat în 1947 *Paris-Inter*; în afară de acestea mai exista un canal pentru colonii. Radioul anilor de după război era mai cultural (mai ales programul naţional); dar gusturile publicului nu coincideau întotdeauna cu cele ale directorilor de programe pe care le îndrumau înspre emisiunile de varietăţi animate de André Gillois, Jean Nohain sau Jean Nocher. Informaţia era dezvoltată. Conducerea „Ziarului vorbit” era asigurată de către Vital Gayman din 1945 şi până în iulie 1958; acesta, fost comunist, a trebuit să suporte atacurile atât ale dreptei cât şi ale extremei stângi. Chiar dacă radioul se afla sub controlul strâns al ministerului, guvernanţii nu reuşeau întotdeauna să-l stăpânească, ba chiar au fost aduşi în situaţia să-şi explice sau să-şi justifice şi mai mult politica lor la radio; acesta a fost mai ales cazul lui Pierre Mendès France care, în timpul ministeriatului său, a pronunţat 26 de alocuţiuni radiodifuzate, aproape în fiecare sâmbătă seara. Odată cu războiul din Algeria, controlul guvernamental asupra informaţiei radiodifuzate a devenit mai strict.

La sfârşitul anului 1945, existau 5, 345 milioane de aparate declarate; acest număr se ridică la 10, 7 în 1958. Audienţa era importantă mai ales seara către orele 20.30 şi către ora 13. Emisiunile cele mai ascultate erau *Le Grenier de Montmartre* (duminica pe *Chaine parisienne*) şi *Reine d'un jour* (pe *Radio-Luxembourg*).

În Germania, imediat după război, radioul a fost luat în sarcina armatelor aliate. Un control aliat s-a exercitat până în 1955 dar din 1948 în Germania de Vest, staţiile de radio au funcţionat în cadrul *Lander*. Este vorba despre organisme independente de guverne. Aceste „institute" au constituit în august 1950 un organism comun, ARD (Arbeitsgemeinschaft der Offentlichrechtlichen Rundfunkanstalten der Bundesrepublik Deutschland), stabilind o coordonare în domeniul tehnic, în cadrul programelor, în relaţiile cu UER. Numărul de aparate receptoare scăzuse la sfârşitul războiului, el urcă de la 9 milioane în 1950 la peste 15 milioane începând cu 1959. *Deutsche Welle* a fost creat ca o staţie comună pe unde scurte difuzând programe în germană sau în limbi străine pentru Africa, America sau Asia şi a fost inaugurat la 3 mai 1953 de către cancelarul Adenauer; el a devenit o instituţie federală la fel ca şi *Deutschland-funk* stabilit mai ales pentru a difuza programe pentru Germania de Est.

În Italia, RAI (Radio Audizione Italia) fusese constituit de către regele Umberto în 1944, în timp ce Mussolini naţionalizase EIAR în republica fascistă.

Un decret din 3 aprilie 1947 defineşte statutul RAI şi îi acordă monopolul de exploatare a radioului sub controlul ministerului Poştelor şi Telecomunicaţiilor, şi îi precizează atribuţiile în cadrul comisiei parlamentare însărcinată să vegheze asupra independenţei politice a radioului şi a Comitetului cultural care supraveghează calitatea emisiunilor artistice şi educative; este o societate privată cu capital de stat cu o concesionare ce poate fi reînnoită în 1952 pentru 20 de ani. Numărul de aparate a trecut de la 2, 5 milioane în 1949 (55 de aparate la mia de locuitori) la 8 milioane în 1960 (162 la mie); această progresie este cu atât mai sensibilă cu cât presa cotidiană în Italia nu atinge un tiraj ridicat.

În Belgia, la Eliberare, asociaţiile de ascultători nu şi-au regăsit locul în IAR (Institutul naţional de Radiodifuziune) care a rămas până în 1960, data creării, prin legea Harmel, a RTB ce asigura în acelaşi timp autonomia culturală (două instituţii publice distincte în franceză

şi în flamandă) şi independenţa informaţiei. Echiparea cu receptoare, scăzută la sfârşitul războiului la 635.000 în 1945, atinge 2.644.000 în 1960 (289 la mia de locuitori).

În Spania, regimul franchist, foarte conştient de importanţa radioului pe care a ştiut să-l utilizeze, a creat în 1942 Redera (reţeaua spaniolă de radiodifuziune) construind un mare centru emiţător la Arganda del Rey, inaugurat în iulie 1944, legat de studiourile din Madrid. Noul minister al Informaţiei şi Turismului în 1951 a instituit ARE (Administraţia spaniolă de Radiodifuziune) care deschide o nouă eră în istoria radioului din Spania. Pe lângă reţeaua oficială a RNE (Radio Nacionál de España) staţiile comerciale şi-au continuat activitatea. În 1949, nu erau decât 604.746 aparate (22 la mia de locuitori); acest număr se ridică la 1.840.000 în 1955, iar în 1960 la 2.717.000 (90 la mie). În Portugalia, profitând de dezvoltarea economică a ţării, neutră în cel de-al doilea război mondial, numărul de receptoare a trecut de la 27 la 99 pentru 1.000 de locuitori între 1950 şi 1961 (902.000 aparate). Radioul a contribuit în aceste state autoritare la pătrunderea altor informaţii şi unei alte mentalităţi decât cea a propagandei oficiale.

Nordul Europei se numără în continuare în 1960 printre regiunile cele mai bine echipate. Danemarca, 332 pentru 1.000; Norvegia, 285; Suedia, 367.

În Canada, CBC (Canadian Broadcasting Corporation) fusese instituită prin legea din 2 noiembrie 1936 şi confirmată în 1952.

Un întreg lanţ de emiţătoare-relee automate fusese stabilit pentru a acoperi regiunile îndepărtate din Columbia britanică, Ontario, Alberta; existau 54 în 1956. Staţiile private, care obţinuseră licenţă pe 5 ani, ce putea fi reînnoită, se află sub controlul CBC; multe aparţin unor societăţi care editează ziare; numărul lor a crescut, trecând de la 88 în 1946 la 163 în 1956. Numărul de aparate receptoare a trecut de la 2 milioane în 1950 la 8 milioane la sfârşitul anului 1955, 97 % dintre familii având atunci radio.

Un loc deosebit trebuie lăsat Japoniei. După înfrângerea sa, radioul a fost supus cenzurii forţelor aliate până în 1949. Cu toate acestea, NHK (*Nihon Hoso Kyokai*) a rămas întreprindere de stat, dar controlul guvernului a fost suprimat. Legea din 2 mai 1950 a reorganizat-o, în timp ce radioul comercial era introdus şi difuza programe mai atrăgătoare: în 1954 existau 57 de staţii private şi în

1963, 112. În 1958, cu 14 milioane de receptoare, peste 81 % dintre familiile japoneze aveau radio.

III.

— Radioul în ţările socialiste

Radiodifuziunea în ţările socialiste este un instrument privilegiat de propagandă strâns legat de Partidul comunist. Până în 1960, radio-distribuţia rămâne mijlocul cel mai răspândit în URSS: În 1949, 11.000 de centre retransmit emisiunile de la Moscova unor aproximativ 9 milioane de abonaţi ce au receptoare cu fir care nu pot fi conectate decât pe posturile astfel retransmise: aproape 3.000 de staţii-releu adăugau câteva programe locale; existau de asemenea la această dată în jur de 4 milioane de receptoare fără fir şi 6.000 de receptoare de ascultare colectivă erau instalate în regiunile neelectrificate. În 1960, din 44 de milioane de receptoare, 30, 8 milioane încă mai erau cu fir.

În fiecare dintre cele 14 republici ce constituiau URSS-ul, două sau trei programe erau difuzate în rusă sau în limbile locale; 70 de limbi locale erau astfel folosite în 1949. Emisiunile de radio contribuiau mult la difuzarea directivelor planurilor cincinale. Totuşi, jumătate din programe rămâne consacrată muzicii.

Radioul rămâne astfel un instrument al politicii externe sovietice; *Radio-Moscova* difuza 334 de ore pe săptămână emisiuni în 31 de limbi străine în 1948. Emisiunile pentru Iugoslavia s-au înmulţit după ruptura faţă de Tito, trecând de la mai puţin de 9 ore pe săptămână în 1946 la 55 de ore în 1950. În 1960, radioul sovietic difuza 996 de ore pe săptămână, 344 pentru Europa, 108 pentru America de Nord, 264 pentru Orientul Apropiat şi sudul Asiei, 42 de ore pentru Africa. Alte emisiuni de propagandă comunistă erau de asemenea difuzate de către democraţiile populare; Radio-Budapesta în 1950 difuza 6 ore pe săptămână în 9 limbi străine.

În democraţiile populare, care cunoscuseră un alt regim al radioului, acesta a fost repede organizat după modelul sovietic. Radio-distribuţia, care împiedica ascultarea emisiunilor străine la aparatele cu fir, a fost încurajată. Unii cunoscuseră deja o puternică implantare a radioului înainte de război, Germania de Est (5.574.000 în 1960, 323 pentru 1.000 de locuitori, cea mai mare proporţie din tot blocul sovietic); Polonia (5.266.000 aparate în 1960, dintre care 1.331.000 cu fir); Cehoslovacia (2.346.000 aparate în 1949). În alte

ţări trebuia dimpotrivă generalizată audienţa radioului, este cazul Bulgariei şi al României. Ungaria se găsea într-o situaţie intermediară cu 432.000 aparate în 1949 (cu puţin peste 57 la mia de locuitori, mai puţin decât în 1939). În această ţară emisiunile străine erau mai uşor de ascultat; ele au contribuit la revolta din 1956 (existau atunci în jur de 150 la 1.000 de locuitori). Din 26 octombrie Radio-Győr şi Radio-Miskolc se aflau în mâinile insurgenţilor maghiari, iar la 30 octombrie Radio-Budapesta a luat numele de Radio-Kossuth liber. În faţa contraatacului trupelor sovietice, Imre Nagy şi-a lansat la radio apelurile către opinia publică mondială în diferite limbi.

După perioada stalinistă, progresia staţiilor TFF a devenit mai rapidă decât cea a radiourilor cu fir şi o mai mare importanţă a fost acordată emisiunilor de divertisment, mai ales la Radio-Varşovia cu emisiunea „Familia Matysiak".

În China, înainte de venirea la putere a comuniştilor, existau mai puţin de un milion de receptoare. Din 1945, comuniştii chinezi aveau un mic emiţător la Yunan care difuza două ore pe zi. Odată cu venirea la putere a lui Mao, radioul devine un monopol de stat şi este foarte centralizat începând de la postul din Pekin; analfabetismul face utilizarea radioului şi mai indispensabilă pentru propaganda noului regim, dar diversitatea limbilor vorbite în China reprezintă o reală dificultate. Regimul maoist, după modelul sovietic, favorizează posturile de radio cu fir şi instalarea de megafoane pentru ascultarea colectivă. Către 1960, în jur de 50.000 de echipe de propagandă vor încuraja oraşele şi satele să instaleze şi să folosească radioul. Numărul de receptoare era estimat la 7 milioane.

IV.

— Ţările Lumii a Treia

Radiodifuziunea în 1949 nu pătrunsese decât foarte puţin în Africa neagră. Era de asemenea cazul Asiei (cu excepţia Japoniei, Israelului şi Orientului Apropiat).

În contextul războiului se stabiliseră posturile din Brazzaville în Congo, cel de la Lusaka în Rhodesia de Nord; englezii dezvoltaseră emiţătoarele în coloniile lor după război, astfel în 1949 la Dar-es-Salaam (cu emisiuni în swahili începând din 1951). Staţiile mai vechi au fost modernizate, ca cea de la Freetown. Echiparea cu receptoare rămâne slabă, în 1949 nu există decât 10.000 de aparate pe Coasta-de-Aur (la Accra), 12.000 în Nigeria, 12.900 în Kenya, 1.300 în

Tanganyka, 44.000 în Malaezia; în 1959, Ghana (independentă din 1957) nu avea decât 14.000 de receptoare, Nigeria în momentul independenţei sale, în 1960, avea 143.000 (4 la 1.000), Kenya la aceeaşi dată, 57.000.

Pătrunderea radioului în coloniile franceze a fost mai târzie. De-abia în ianuarie 1956 s-a constituit SORAFOM (Societatea de Radiodifuziune din colonii) condusă de Pierre Schaeffer; ea a fost însărcinată în iulie 1957 să asigure echipamentul şi exploatarea în Franţa coloniilor, apoi s-a transformat în Oficiul de Cooperare după independenţa coloniilor; în 1960, există staţii la Dakar, Saint-Louis, Bamako, Ouagadougou, Niamey, Abidjan, Cotonou, Lome, Libreville, Brazzaville, Bangui, Fort-Lamy, Yaoundé, Douala, Tananarive. La această dată, implantarea nu era dezvoltată decât în Senegal (47 de aparate la 1.000 de locuitori în 1959) şi în Gabon (48 la 1.000), în Coasta de Fildeş, în Rapublica Centrafricană, în Madagascar şi în Congo existau între 10 şi 15 aparate la 1.000 de locuitori. În Africa de Nord, emisiunile în limba arabă erau difuzate la *Radio-Alger* (integrat RTF-ului) şi la *Radio-Tunis*. Implantarea radioului este foarte slabă în Indochina franceză (de ordinul a 2 aparate la mia de locuitori).

În 1960, 22 de state sau regiuni din Africa (din 60) au în continuare sub 10 staţii la mia de locuitori, 9 în Asia, 1 în America (Haiti), niciunul în Europa şi două insule în Oceania.

Dar, odată cu independenţa, radiodifuziunea a căpătat o nouă dimensiune; astfel Egiptul care, către 1949, nu avea decât 5 emiţătoare pe unde medii şi un emiţător pe unde scurte şi 238.000 de receptoare, în 1961 avea 28 de emiţătoare dintre care 13 pe unde scurte şi 1.750.000 de receptoare. În Republica indiană, încă din 1949, radioul este un important mijloc de informare; All India Radio (AIR) difuza ştiri în 24 de limbi; nu existau decât 230.000 de receptoare la începutul anului 1948, multe erau instalate de către guvernele din provincii pentru a permite o ascultare colectivă; numărul se ridică la 2, 6 milioane în 1961 (de-abia 6 la mie); existau totuşi 29.000 de centre de ascultare colectivă în 1957, iar India fabrica propriile receptoare.

În Maroc, două noi emiţătoare fuseseră instalate la Rabat la 15 octombrie 1949, difuzând unul în arabă, celălalt în franceză. Odată cu întoarcerea lui Mohamed al V-lea din exil în noiembrie 1955, apoi cu independenţa, Radiodifuziunea marocană a dat o mai mare importanţă informaţiei.

În ţările Americii Latine, coexistă adesea posturile de stat cu cele private; deja destul de implantat în Argentina, în Chile şi Mexic, progresia radioului rămâne lentă înainte de 1960, Mexicul fiind cel care se va strădui cel mai mult să folosească radioul pentru educaţia populară, dar în majoritatea statelor din America Latină proliferează radiourile comerciale cu un public limitat.

Radioul îşi păstrează rolul internaţional pe care l-a jucat în timpul războiului. Reorganizarea în martie 1946 la Bruxelles a UIR s-a lovit de cererea sovietică pentru o nouă organizaţie internaţională de radiodifuziune, OIR constituită la 27 iunie 1946. Imposibilitatea OIR de a constitui o unitate în jurul său provoacă, în toamna anului 1949, demisia a 10 din cei 26 de membri ai săi dintre care Belgia, ceea ce a făcut OIR, din ce în ce mai identificat cu influenţa sovietică, să-şi stabilească sediul social la Praga. Trăgând concluzia din acest divorţ, în februarie 1950, *Uniunea europeană de Radiodifuziune* s-a constituit la Torquay (Anglia) prin reprezentanţii a 23 de ţări cu un oficiu administrativ la Geneva şi un centru tehnic la Bruxelles.

Radioul este o armă folosită la fel de bine în Europa cât şi în afara ei; de exemplu, radioul din Cairo a fost un instrument al naţionalismului arab pe vremea lui Nasser, emisiunile fiind difuzate din Ungaria pentru algerienii fellagha. De la Bucureşti emitea Radio España independiente împotriva regimului franchist. În informaţiile difuzate de către fiecare ţară, rolul ştirilor internaţionale creşte.

Relaţiile radiofonice internaţionale nu se desfăşoară totuşi numai sub semnul antagonismelor: o convenţie internaţională a telecomunicaţiilor a fost adoptată în 1947 la Atlantic City şi, la 15 septembrie 1948, planul de la Copenhaga adoptat de 25 de ţări europene repartizează lungimile de undă. Declaraţia universală a drepturilor omului adoptată de către ONU la 10 decembrie 1948 recunoştea dreptul de ascultare liberă a emisiunilor din străinătate; era mai ales o declaraţie de principii. În ciuda rivalităţilor lor, a inegalităţilor lor în stăpânirea tehnicilor, statele sunt solidare în progresele realizate.

Capitolul IV

ÎNCEPUTURILE TELEVIZIUNII

I.

— Primele cercetări

Transmiterea de imagini fixe la distanţă a preocupat cercetătorii

europeni încă de la începutul secolului al XIX-lea. Italianul Giovanni Caselli (1815 – 1891) a pus la punct, în 1856, *panţelegraful* care, din 1863, a fost utilizat de către staţiile franceze pentru a transmite, pe liniile telegrafului electric, scurte mesaje autografe sau simple desene. *Fototelegrafia*, transmiterea de fotografii prin fir telegrafic sau telefonic a fost, după multe tatonări, realizată de către germanul Arthur Korn (1870 – 1945) care a reuşit în 1907 o primă legătură Berlin-Paris, şi de către inginerul francez Eugene Belin (1876 – 1963) care a perfecţionat procedeul: din 1911, *belinograful* său era gata să difuzeze rapid (12 minute pentru o fotografie de 13 x 18 cm) fac-similul fotografiilor de actualitate pentru ziare.

Totuşi, televiziunea nu derivă mai mult din fototelegrafie decât radioul din telefon sau cinematografia din fotografie. Ea s-a născut din conjuncţia încâlcită a trei serii de descoperiri: cele care priveau *foto-electricitatea*, adică acea capacitate a anumitor corpuri de a transforma, prin radiere de electroni, energia electrică în energie luminoasă şi reciproc, cele ale procedeelor de analiză a fotografiilor descompuse apoi recompuse în linii cu puncte deschise sau întunecate, şi în sfârşit cele care au permis stăpânirea undelor hertziene pentru transmiterea de semnale. Complexitatea fenomenelor şi sofisticarea procedeelor de stăpânit pentru a asigura, de 25 de ori pe secundă, prinderea, transmiterea şi restituirea miilor de puncte ale fiecărei imagini face ca prezentarea cronologică a acestor descoperiri să fie foarte delicată.

În 1873, englezul May a demonstrat fotosensibilitatea seleniumului descoperit în 1817 de către suedezul Berzelius; în 1879, englezul G.R. Carey, apoi francezul Constantin Senlecq (1842 – 1934) cu *telectroscopolul* său, au expus principiile de analiză ale imaginilor ale căror prime încercări au fost tentate de un joc cu oglinzi oscilante sau rotitoare făcut de Maurice Leblanc (1857 – 1923) în 1880, apoi în 1890 de către Lazare Weiller; de partea sa, germanul Paul Nipkow (1860 – 1940) a propus în 1884 un foarte ingenios sistem de disc cu mici găuri care, învârtindu-l „citea” imaginea linie cu linie. În urma lucrărilor germanului Karl Braun, care a împărţit în 1909 premiul Nobel cu Marconi (1850 – 1918), asupra razelor şi oscilografului catodice în 1897 şi studiilor englezului Campbell Swinton (1908), rusul Boris Rosling a realizat între 1907 şi 1911, la Sankt-Petersburg primul tub catodic.

II.

— Primele încercări

În anii ’20 ai secolului XX, când tehnicile tuburilor catodice şi ale celulelor lor fotoelectrice se rafinau, două căi se ofereau cercetătorilor pentru analiza imaginilor: cea a baleiajului mecanic printr-un fascicul luminos, derivat din discul lui Nipcow, şi cea a baleiajului printr-un fascicul de electroni derivat din lucrările lui Rosling. Prima avea să se arate foarte repede fără ieşire în ciuda primelor sale succese: ea a fost ilustrată în Marea Britanie de către John Logie Baird (1888 – 1946). Cealaltă deriva din descoperirile lui Vladimir Zworykin (1889 – 1982), fost discipol al lui Rosling, care după un sejur în Franţa se stabilise în Statele Unite în 1924: în 1927, el a pus la punct, pentru RCA, *iconoscopul*, cu care s-au echipat camerele electronice şi care a ajutat la perfecţionarea tuburilor catodice ale receptoarelor.

În Marea Britanie. Pus la punct definitiv în laborator în 1925, *televisorul* lui Baird a obţinut o primă licenţă experimentală în 1926. Sistemul său cu 30 de linii şi cu 12, 5 imagini pe secundă nu era foarte faimos, dar l-a dus în mod succesiv la 60, la 90, la 180 de linii apoi, pentru a răspunde normelor cerute de BBC, la 240 de linii şi 25 de imagini pe secundă în 1936. Din 10 septembrie 1929, la început o jumătate de oră pe zi, până la 5 februarie 1937, Baird a animat un program regulat de *televiziune mecanică*. Dar el a fost atunci abandonat de BBC deoarece lucrările lui MacGee, susţinute de filiala Marconi, *Electric and Musical Industries*, care utiliza tehnici foarte asemănătoare cu cele ale *iconoscopului*, permiteau utilizarea unui sistem de *televiziune electronică*, mai fiabilă şi perfecţionată: din aprilie 1933, superioritatea sa era recunoscută de către specialişti şi când, la recomandările comitetului prezidat de lord Selsdon, BBC-ul a hotărât lansarea unui program public, el a fost inaugurat la 2 noiembrie 1936 cu sistemul EMI cu 405 linii la studiourile din Alexandra Palace. În 1939, serviciul oferea pentru vreo 20.000 de receptoare din regiunea londoneză 24 de ore de program pe săptămână, dintre care deja mari reportaje din exterior (încoronarea regelui George al VI-lea, derby-ul de la Epsom…). Războiul a pus capăt în mod brutal acestor emisiuni, la 1 septembrie 1939: BBC-ul avea atunci, de departe, cea mai bună şi mai bine rodată televiziune.

În Statele Unite. Din 1927, Bell Telephone Company, explorând procedeul de analiză mecanică al lui Ernst Alexaderson, a realizat una

dintre primele experienţe publice de televiziune. Aceste experienţe s-au înmulţit în anii următori, fiecare dintre societăţile producătoare de material radiofonic căutând să-şi plaseze propriul procedeu. Această concurenţă, dacă ea a făcut să avanseze tehnica, ea a avut drept efect dezorientarea publicului solicitat să cumpere receptoare care deveneau repede perimate. Puternica RCA, utilizând descoperirile lui Zworykin, a luat repede conducerea: în 1931, ea a construit un emiţător în vârful Empire State Buildingului la New York. În anii următori, aceeaşi dezordine a persistat în ciuda tentativelor făcute de FFC de a normaliza definiţiile tehnice (1933: 240 de linii; 1935: 343 de linii; 1939: 441 de linii; mai 1941: 525 de linii). Numărul de receptoare era foarte scăzut: estimat numai la vreo 5.000 în 1941. Începând din 3 mai 1941, FFC a eliberat licenţe staţiilor comerciale: ea acordat 15 în lunile următoare. În februarie 1942, după intrarea în război a Statelor Unite, guvernul federal, pentru a mobiliza toate eforturile industriei electronice către materialele militare, dintre care radarul, a interzis fabricarea televizoarelor: televiziunea americană intrând în letargie.

În Franţa. Mai multe echipe lucrau în domeniul televiziunii. În 1926, Eugene Belin şi Howeck au reuşit receptarea de imagini pe ecran catodic; Compania generală de Televiziune a asigurat o legătură între Le Havre şi Toulouse în 1931. Dar principalul animator era atunci René Barthélemy (1889 – 1954) care, în laboratoarele sale de la Compania de Contoare din Montrouge, a lucrat asupra sistemului Baird începând din 1927 şi a realizat, la 14 aprilie 1931, prima transmisiune a unei imagini cu 30 de linii de la Montrouge la Malakoff. Începând din decembrie 1932, de la emiţătorul instalat pe strada Grenelle la Şcoala superioară de Electricitate, el a realizat un program experimental de o oră pe săptămână: *Paris-Television*. Susţinut de Georges Mandel, ministrul Poştelor, el a putut să instaleze în aprilie 1935 primul studio veritabil şi să treacă de la 60 de linii la 180 în noiembrie, turnul Eiffel servind drept antenă emiţătoare. Adoptând iconoscopul, definiţia a putut fi împinsă la 455 de linii. În 1936, al XIII-lea Salon al TFF a văzut primul succes public al televiziunii şi, la Expoziţia universală din 1937, s-a putut compara buna calitate a tehnicilor franceze cu cele ale Marii Britanii şi ale Germaniei. Guvernul anunţa lansarea unei vaste reţele de televiziune. În primăvara lui 1939, turnul Eiffel emitea, din studiourile de pe strada Grenelle, 15 ore de programe pe săptămână dar nu puteau fi numărate decât vreo câteva

sute de receptoare dintre care multe instalate în locuri publice. În septembrie, emisiunile au încetat odată cu intrarea în război.

Celelalte televiziuni europene. Şi în Germania s-a lucrat mult asupra televiziunii: în 1928, Oficiul Poştelor patronase experienţe cu 30 de linii. În 1933, *Reichsrundfunk Gesellschaft* lucra pe 180 de linii. În 1936, Jocurile Olimpice de la Berlin, televizate în direct au fost recepţionate, în locurile publice, în 6 mari oraşe germane. În 1937, a fost adoptat sistemul cu 441 de linii. Şi aici războiul a întrerupt un timp avântul televiziunii. În Italia exista în 1940 o televiziune experimentală cu 441 de linii. În URSS, primele experienţe publice de televiziune „mecanică” datează de la 1 octombrie 1931 la Moscova (30 de linii), adus la 120 de linii în 1932. Sistemul electronic, adaptat în 1937, funcţiona cu 343 de linii.

III.

— După război

După război televiziunea a pornit din nou practic de la zero şi noul său elan a fost foarte diferit în funcţie de ţări. Statutul său a fost în mod natural copiat după cel al radioului; aceleaşi organisme gestionau cele două medii audiovizuale. Firmele de material radiofonic s-au lansat în această nouă piaţă, atât pentru receptoare cât şi pentru emiţătoare. Progresele tehnice au uşurat această expansiune. Perfecţionările cele mai notabile privesc camerele electronice prin îmbunătăţirea tuburilor iconoscopice (tuburi orthicon în 1939 şi vidicon în 1950), şi, pe de altă parte, tuburile receptoarelor şi amenajarea emiţătoarelor. Adoptarea, în anii ’50, pentru transmiterea de unde video, a undelor metrice (VHF), apoi decimetrice (UHF), înmulţind canalele disponibile, a făcut televiziunea să iasă dintr-un impas tehnic în care o închidea undele mai lungi. Una din cele mai grave probleme a fost cea a definiţiei imaginilor şi a normalizării lor. În timp ce Statele Unite păstrau sistemul cu 525 de linii şi BBC-ul rămânea fidel celor 405 linii ale sale, Franţa, care cu Henri de France capătă un sistem cu 1.000 de linii, se fixează la 819 linii, iar celelalte ţări europene s-au raliat la un sistem de 625 de linii care a devenit un fel de standard mondial (sistemul cu 405 linii dă în jur de 160.000 de puncte luminoase pe ecran; cel cu 525, 200.000; 625, 400.000 şi cel 819, peste 800.000). Înregistrarea imaginilor pe pelicula cinematografică cu ajutorul *kinescopului* era un procedeu lent şi costisitor; descoperirea *magnetoscopului* de către societatea

americană Ampex, în aprilie 1956, i-a subsituit banda magnetică şi permite o mai mare supleţe în programarea emisiunilor înregistrate şi în conservarea lor.

Expansiunea în Statele Unite. În 1945, nu supravieţuiseră decât 6 staţii pentru vreo 10.000 de receptoare. În 1947, FCC a impus în sfârşit o normalizare tehnică şi expansiunea s-a reluat: 17 staţii în 8 oraşe în ianuarie 1948, 51 în 23 de oraşe în ianuarie 1949, 97 în 36 de oraşe în ianuarie 1950. După o încetare a eliberării de licenţe din septembrie 1948 şi până în iunie 1952, FCC a prezentat un plan ce prevedea instalarea a 2000 de staţii (600 în VHF, 1.400 în UHF) dintre care 240 pentru televiziunea necomercială. În 1952 se numărau 108 staţii, 455 în 1955, 580 în 1960. Progresia numărului de receptoare a fost fulgerătoare (1947, 30.000; 1948, 157.000; 1949, 876.000; 1950, 3, 9 milioane; 1952, 15 milioane; 1961, 34, 7 milioane). Din 1955, ansamblul imensului teritoriu este practic acoperit (1951, prima legătură a ţării între est şi vest). Publicitatea care finanţa programele, din moment ce Statele Unite ignorau redevanţa, a crescut în aceleaşi proporţii: 9, 8 milioane de dolari în 1948, 1, 5 miliarde în 1960. Reglementarea împotriva concentrării ce interzicea unei aceiaşi întreprindere să aibă mai mult de şapte staţii, marile societăţi ale radiodifuziunii şi-au instalat deci staţiile în cele mai mari oraşe, dar aceste *networks* propuneau programele lor altor staţii „afiliate”. NBC, CBS şi, cu o oarecare întârziere, ABC şi-au eliminat repede concurenţii ca Dumont sau MBS: prin intermediul programării, aceste mari societăţi dominau o piaţă care, şi graţie dezvoltării televiziunii în restul lumii, nu înceta să se lărgească. Codul *National Association Broadcasters*, agreat în 1952 de către majoritatea staţiilor, nu a impus, de fapt, decât nişte limite foarte largi programelor. Prima lor caracteristică era prezenţa obsedantă chiar în timpul emisiunilor a anunţurilor publicitare, până la 20 % din timp în orele de *prime time* (audienţă maximă). Programele erau, de fapt, supuse unor *ratings*: aceşti indicatori de audienţă determinau menţinerea sau dispariţia emisiunilor şi condamnau staţiile să difuzeze programe susceptibile să reţină în faţa micilor ecrane un număr cât mai mare posibil de telespectatori.

Emisiunile de informaţie, marile dezbateri politice de tipul „Meet the Press”, au căpătat o importanţă considerabilă. Televiziunea a amplificat anumite crize politice, cum a fost cea a maccartismului în

anii 1952 – 1954. Ea a jucat un rol în campaniile electorale: după unele studii de sociologie politică, ea a favorizat alegerea lui Eisenhower împotriva lui Stevenson în 1956 şi a jucat un rol decisiv în cea a lui Kennedy împotriva lui Nixon în 1960, în termenul a patru emisiuni de confruntare în faţa camerelor, care au fost urmărite fiecare într-o proporţie de 60 – 75 de milioane de americani. Ea şi-a găsit o şi mai mare audienţă graţie reportajelor sportive, emisiunilor de jocuri (dintre care faimoasa *64.000 $ question*, un fel de „chit sau dublu", care s-a scufundat într-un mare scandal de trucare în 1959), *shows*-urilor de varietăţi şi *serials*, foiletoane fabricate în serie. Marile companii de cinematografie au persiflat la început televiziunea, apoi au fost constrânse, la sfârşitul anilor '50, să-i încredinţeze vechile lor filme, apoi au început să fabrice pentru ea telefilme sau foiletoane (*soaps opera*, povestiri familiare în serie, sau *serials*, foiletoane cu episoade). Cât despre emisiunile de nivel înalt cu vocaţie culturală sau de reflecţie politică, ele au fost repede aruncate în afara *prime time*-ului.

Reuşita britanică. BBC-ul şi-a reluat emisiunile în iunie 1946 şi a adoptat foarte repede sistemul cu 625 de linii. Frânat de încetinirea instalării reţelei sale de emiţătoare (ansamblul teritoriului nu a fost acoperit decât în 1960), dezvoltarea a fost relativ lentă: 45.000 de receptoare în 1948; 240.000 în 1949; 590.000 în 1951; 1, 5 milioane în 1952; 6, 9 milioane în 1957; 11, 8 în 1962. În stilul BBC, televiziunea oferea jurnale televizate pe un ton grav, prezentate de speakeri care nu erau ziarişti. Ea exploata cu talent pentru dramatizările şi foiletoanele sale marile opere ale literaturii britanice şi dacă emisiunilor sale de varietăţi le lipseau vitalitatea, ea ştia să se folosească mult mai bine de marile întreceri sportive sau hipice, dar şi de marile ceremonii oficiale (funeraliile lui George al VI-lea în 1952; încoronarea Elizabetei a II-a...). Televiziunea difuza puţine filme. Crearea celui de-al doilea canal a antrenat o foarte mare dezbatere: BBC-ul înţelegea să-l gestioneze, dar puternice interese financiare şi comerciale împingeau totul spre o ruptură a monopolului. Aceste interese au găsit un sprijin la conservatorii reîntorşi la putere în 1951. Până la urmă, *Television Act* din iulie 1954 a încredinţat, mijlocind respectarea regulilor comparabile celor de la BBC, exploatarea noului canal *Independent Television Authority*. Aceasta a concesionat la 14 societăţi regionale private dreptul de a produce programe fie individual pentru regiunea lor, fie în asociere pentru ansamblul reţelei:

societăţile dobândeau resurse confortabile din publicitatea comercială. Emisiunile sale au început la 22 septembrie 1955.

Programele staţiilor ITA au adoptat imediat formulele populare ale televiziunii americane: succesul destul de mare pentru a stimula, pe de o parte, vânzările de receptoare, şi pe de alta, pentru a face, prin concurenţă, BBC-ul să adopte un ton mai puţin afectat. Din punct de vedere politic, televiziunea britanică scăpa în esenţă de criticile formulate împotriva multor canale continentale: tradiţia toleranţei şi a bipartitismului permiteau conservarea unui echilibru al programelor care satisfăceau, în mod esenţial, clasa politică şi masa telespectatorilor.

Încetineala franceză. În aprilie 1943, televiziunea a fost reluată, la Paris, sub conducerea germană pentru a servi câtorva zeci de receptoare instalate în spitale şi în centrele de odihnă ale forţelor de ocupaţie: în mai 1944 ea emitea 14 ore pe zi pe 441 de linii. Echipele franceze de tehnicieni şi de realizatori au putut astfel dobândi o experienţă foarte utilă.

După o emisiune experimentală la 24 martie 1945, echipele au menţinut studiourile din strada Cognac-Jay în activitate şi s-au rodat în câteva emisiuni episodice. În octombrie 1947, programarea se făcea regulat cu 12 ore pe săptămână, iar standardul de 441 de linii a fost menţinut până în 1956. Dar la începutul lui 1949 el a fost dublat de un al doilea sistem cu 819 linii pus la punct de către Henri de France: acesta a fost adevăratul început al noii televiziuni. Durata săptămânală a programelor a trecut de la 20 de ore în 1950 la 34 în 1953 şi la 50 în 1960. Progresia a fost lentă deoarece bugetul, care nu a fost autonom în raport cu cel al radioului decât în 1953, era foarte slab. Instalarea infrastructurilor a luat mult timp. Primul emiţător din provincie a fost creat la Lille de-abia la 7 aprilie 1951, al treilea la Strasbourg de-abia în 1953. În această perioadă, doar 10 % dintre francezi puteau recepţiona televiziunea; 50 % în 1957 (o treime din teritoriu); 70 % în 1959, iar rata de 90 % nu a fost depăşită decât în 1969. Numărul de receptoare a crescut încet: 3.794 în 1950, 24.209 în 1952, 59.971 în 1953, 260.508 în 1955, 988.594 în 1958, 1, 9 milioane în 1960: audienţa colectivă din cafenele sau din telecluburile de la sate înmulţeau din fericire numărul de telespectatori. În aceşti ani de rodare a profesioniştilor şi de descoperire naivă de către telespectatori, sub conducerea lui Jacques Armand, şi a lui Jean Luc

mai ales pe urmă, din 1952 în 1959, a lui Jean d'Arcy, realizatorii, adesea seduşi de improvizare din lipsă de mijloace, reuşeau să ofere francezilor programe de bună calitate.

În 1949, Jurnalul televizat născut de trei ori pe săptămână în ianuarie, a devenit zilnic în octombrie apoi de două ori pe zi în noiembrie. Mari emisiuni de varietăţi (*La Piste aux étoiles* a lui G. Margaritis, *36 Chandelles* a lui Jean Nohain, *La Joie de vivre* a lui Henri Spade), frumoase emisiuni culturale ca *Lectures pour tous* sau *La Camera explore le temps*, mari dramatizări care făceau adesea apel la Comedienii francezi, jocuri (*Telematch* în 1954, *La Tete et les Jambes*...), reportajele sportive, dar şi marile documentare compuneau un ansamblu până la urmă destul de bine echilibrat în care filmele şi emisiunile de informaţii sau de discuţii erau rare. Primul foileton francez nu a fost turnat decât în 1957, *Le Tour de France par deux enfants* de C. Santelli. În 1957, reluarea studiourilor Gaumont la Buttes-Chaumont i-a crescut în mod notabil capacităţile.

În celelalte ţări. În Germania federală, institutele de radio din *Lander* au patronat renaşterea televiziunii, la Hamburg mai întâi pe 27 noiembrie 1950, la Berlin pe 11 octombrie 1951, la Köln pe 12 septembrie 1952. În 1952 de Crăciun, a fost inaugurat primul program naţional asigurat de către o asociaţie a primelor staţii regionale, ARD. Succesul a fost foarte rapid, numărul de aparate atingând 1, 2 milioane în 1957 şi 4, 6 milioane în 1960.

În Italia, RAI se interesează şi de televiziune începând din 1949. Primele programe au fost emise în 1952 la Milano şi la Torino, dar de-abia în ianuarie 1954 au fost lansate primele adevărate programe naţionale.

În URSS, studiourile de la Moscova au fost redeschise pe 5 mai 1945. În mai 1948, staţia de la Moscova emitea un program regulat; cea de la Leningrad a fost deschisă în 1950, cea de la Kiev în 1952. Imensitatea teritoriului reprezenta un obstacol redutabil în calea dezvoltării reţelei. În 1950, existau 15.000 de receptoare, 125.000 în 1955 şi 4, 8 milioane în 1960.

În Europa occidentală, emisiunile regulate au început în 1951 în Olanda; în 1953 în Belgia şi Danemarca; în 1955 în Austria, Luxemburg şi Monaco; în 1956 în Suedia şi Spania; în 1957 în Portugalia; în 1958 în Elveţia, Finlanda şi Iugoslavia; în 1960 în Norvegia. În Europa de Est, televiziunile de stat au fost create în 1952 în Germania, în 1953 în

Polonia şi Cehoslovacia, şi în 1958 în Ungaria şi în România. În America, Cuba, Brazilia şi Mexicul au avut televiziune din 1950; Argentina în 1951; Venezuela şi Canada în 1952. În Japonia, primele staţii comerciale şi cele ale organismului public NHK datează din 1953. În Indii, primele programe regulate datează din 1959; în China, din 1958, la Pekin. Algeria are televiziune din 1956; Egiptul din 1960; Marocul din 1962 (după o încercare în 1954); Coasta de Fildeş, Gabonul şi Congo din 1963; Tunisia şi Senegalul din 1965; Zairul din 1966.

PARTEA A TREIA

ERA TELEVIZIUNII ÎNCEPÂND DIN 1960

Capitolul I

MIZE ŞI MIJLOACE

Începând de la sfârşitul anilor ’50, înmulţirea organizaţiilor lor, diversificarea producţiilor lor, lungirea programelor lor cotidiene şi rapida expansiune a audienţei lor în toate regiunile omenirii au provocat, fără o ruptură aparentă, o adevărată mutaţie cantitativă şi calitativă a mediilor audiovizuale. Dacă amploarea acestei mutaţii nu este discutată, efectele sale sunt în mod diferit apreciate. Radioul şi televiziunea sunt agenţii unei revoluţii culturale care substituie civilizaţia discursului şi a spectacolului celei a scrisului, ba chiar instrumentele unei revoluţii politice care restabileşte, în detrimentul corpurilor intermediare, contactul direct dintre guvernanţi şi guvernaţi, ce recreează la scara naţiunilor un fel de forum electronic, şi la scara lumii o „societate a ubicuităţii”. Totuşi, intruziunea audiovizualului este şi un factor de confuzie: valorizând observaţia pasivă a aparenţelor în detrimentul reflecţiei, mediile electronice falsifică mecanismele şi condiţiile tradiţionale de transmitere a culturii şi poate chiar transformă, prin expresia pe care o dau, semnificaţia valorilor morale şi sociale. De fapt, revoluţia audiovizuală care se amplifică, încă în zilele noastre atât prin expansiunea sa în lume cât şi prin noutăţile tehnice care-i hrănesc progresele, este în continuare integrată de către sistemul social, politic şi economic al naţiunilor şi este imposibil de a o judeca în mod global: efectele sale rămân foarte diferite în funcţie de ţări şi de regimuri.

Apropierea radioului şi a televiziunii poate să apară artificialăîntratât sunt de evidente diferenţele lor de natură şi de folosire: de aceea prezentarea lor va fi făcută în cele două capitole

următoare, ca şi în cele precedente, separat. Rămâne totuşi faptul că istoria le-a legat strâns în dezvoltarea lor: prevăzute cu un statut juridic şi economic identice în fiecare ţară, gestionate de către organizaţii comune sau similare, rezultate din aceleaşi tehnici ele sunt solidare şi un destin comun le comandă viaţa lor separată. Un alt factor le apropie: situaţia lor în faţa vechilor mijloace de transmitere a informaţiei şi a culturii, presa şi cartea, cu care, se află în concurenţă sau în complementaritate, ele întreţinând raporturi nesigure şi prost adăpostite. Graţie comercializării înregistrărilor pe casetă sau pe disc, radioul şi televiziunea şi-au pierdut efemeritatea lor primară: de acum înainte audiovizualul poate concura scrisul cu arme aproape egale.

I.

— Statuturile audiovizualului

Monopolul emisiunii şi repunerea sa în discuţie. Încă de la naşterea sa şi în toate ţările, TFF-ul a fost asimilat telegrafului şi ţinea de monopolul poştal. Moştenitoarea TFF-ului, radiodifuziunea a fost în mod natural legată de acest monopol, chiar şi atunci când statul îi concesiona exploatarea, în parte sau în totalitate, unor organisme publice, parapublice sau private. Televiziunea s-a turnat întotdeauna în forma instituţională a radioului. Dacă monopolul, în regie directă sau în concesionare, se găsea la origine justificat de necesitatea de a atribui lungimile de undă pentru a evita interferenţele, evoluţia tehnicilor a modificat astăzi în mod notabil situaţia. Utilizarea undelor din ce în ce mai scurte, decimetrice, centimetrice şi poate în curând milimetrice a făcut să crească în mod deosebit numărul de frecvenţe disponibile. Pentru radio, modularea frecvenţei permite reducerea bătăii emiţătoarelor şi deci înmulţirea staţiilor locale. Pentru televiziune, difuzarea prin cablu măreşte numărul de programe recepţionate fără riscul de a „polua” eterul. Aceşti sateliţi măresc la nivel de continente, ba chiar la scara întregii planete bătaia programelor recepţionate direct prin antene speciale individuale sau legate de reţelele de cablu. Noile tehnici ale fibrei optice, generalizate începând cu anii ’80, şi mai ales substituirea electronicii *numerizate* (digitalizată) actualei electronici *analogice* amorsată în anii ’90, măresc în proporţii enorme capacităţile de difuzare şi de receptare a programelor. Deja, în 1992, diferiţi sateliţi ofereau, numai în spaţiul european, peste 100 de programe de televiziune. Monopolul nu mai este deci justificat din punct de vedere tehnic, iar înmulţirea canalelor

l-a condamnat deja din punct de vedere economic.

Sistemele de finanţare. La fel ca şi prin statutul lor juridic, regimurile naţionale de radioteleviziune se diferenţiază prin sistemul lor de finanţare. Nu există decât trei tipuri de resurse. Primul este recurgerea la subvenţiile de stat (finanţarea de la buget a audiovizualului care funcţionează din acel moment ca un serviciu public), sau private (emisiuni educative dependente de o universitate; radio liber finanţat de către militanţi, un sindicat sau un partid politic; staţii religioase în ţările în care sunt trimişi misionari…). Al doilea tip este cel al plăţii utilizatorilor a unui abonament pentru serviciul primit, fie sub forma unei redevanţe pentru sistemele serviciului public, fie sub forma unei plăţi a unui abonament către un canal particular (*pay TV*), ba chiar a unei emisiuni particulare (*pay per view*). Al treilea apel este făcut la publicitate, firmele închinând timpi de emisie pentru a atinge clientela sperată. Prima şi a treia metodă asigură consumatorilor un serviciu gratuit. În fapte, cele trei sisteme sunt cel mai adesea conjugate în proporţii variabile. Astfel, toate statele finanţează emisiunile radiofonice pentru străinătate şi adesea în întregime emisiunile educative; de asemenea, în mod frecvent, cheltuielile de infrastructură sunt, la originea minusului şi în special pentru televiziune, acoperite din fonduri publice.

Regimurile şi evoluţiile lor. Fiecare naţiune, în funcţie de situaţia sa economică şi de orientările regimului său politic, şi-a prevăzut mediile audiovizuale cu un statut special, diferit de cel al mediilor imprimate. Neglijând numeroasele variante, distingem patru grupe de ţări.

Statele Unite. În logica respectului libertăţii de expresie şi de acţiune, sistemul de licenţe eliberat de FCC este foarte liberal şi a permis înmulţirea staţiilor. Politica preşedintelui Reagan, dacă ea a uşurat constrângerile impuse de către FCC reţelelor de cablu, durata licenţelor mărită la 5 ani şi a dublat numărul de staţii pe care le poate avea o aceeaşi societate, este departe de a fi „eliberat" sistemul audiovizual american. Finanţarea este asigurată prin publicitate pentru staţiile comerciale şi prin subvenţii pentru sistemul „public", dar de acum înainte, prin cablu, prin satelit sau chiar pe cale hertziană, *pay TV*-ul capătă o dezvoltare rapidă.

Ţările liberale. După al doilea război mondial, ţările europene confirmaseră toate monopolul organismelor publice sau parapublice,

finanţate prin redevanţă. Acest monopol trebuia totuşi adesea repus în discuţie. Marea Britanie a încredinţat intereselor private gestiunea celui de-al doilea canal de televiziune în 1954 şi a unei a doua reţele de radio în 1972. Italia a ajuns şi ea după 1976, într-un context puţin anarhic, la un sistem dublu, public pentru canalele naţionale şi privat pentru staţiile locale. Germania a intrat şi ea după 1987 în „Dualordnung”, comercializând o parte crescută a audiovizualului ei. Sistemul mixt este de asemenea şi cel al majorităţii ţărilor din America Latină, Oceania, Japonia şi al anumitor ţări din sud-estul Asiei.

În Franţa, monopolul a existat mult timp; în realitate el era orientat în radio prin staţiile periferice, şi în televiziune, în mod marginal, prin staţiile Tele *Luxemburg* şi Tele *Monte-Carlo*. Când legea din iulie 1978 confirmase monopolul de emisie, legile din noiembrie 1981 şi din 29 iulie 1982 au antrenat, în derogarea monopolului, crearea a aproape a 1.000 de staţii de radio locale private, apoi naşterea în noiembrie 1984 a unui canal privat cu plată *Canal*, a doua canale comerciale în februarie-martie 1986, apoi al unui al treilea în aprilie 1987 prin privatizarea TF 1.

În toate ţările de tradiţie şi de practică liberală, adevărata dificultate a sistemului audiovizual este de ordin politic: respectul pluralismului informaţiei şi al comentariilor de actualitate, şi în general echilibrul ideologic al programelor.

Fiecare ţară a surmontat-o în maniera sa, dar este clar că cele în care bipartitismul şi alternanţa partidelor la putere reprezintă date stabile ale vieţii politice au reuşit mai uşor să asigure imparţialitatea dorită. În ţările în care pluripartitismul sau instabilitatea face consensul politic dificil, echilibrul este mai dificil de găsit sau de menţinut. Franţa este, dintre toate ţările europene, cea care a găsit cel mai greu o soluţie satisfăcătoare: a IV-a Republică a menţinut radioteleviziunea într-un statut provizoriu, iar cea de-a V-a i-a dat în mod succesiv şase (1959, 1964, 1972, 1974, 1982, 1986...). După modelul FCC-ului american, ţările liberale au ajuns să-şi doteze sistemele lor audiovizuale cu organisme de control şi de reglare independente de puterea politică: în Marea Britanie, BBC-ul pentru serviciul public (1927) şi pentru sectorul comercial IBA (1954), scindată în 1990 în ITC (*Independent Television Commission*) pentru televiziune şi *Radio Authority* pentru radio. În Franţa, *Haute Autorite* (1982), a devenit CNCL în 1986, apoi CSA (*Conseil supérieur de*

l'Audiovisuel) în 1989. În Germania, ARD (1952) controlează serviciul public şi *Landesmedienanstalten* (1987) staţiile comerciale în fiecare dintre Lander.

Ţările totalitare. Rarele democraţii populare supravieţiutoare şi anumite ţări sărace din Lumea a Treia păstrează încă monopolul serviciului public, dar ţările din Est eliberate de comunism au intrat toate în sisteme mixte în care staţiile comerciale private îşi fac loc. De mult timp, în radio şi mai recent în televiziune cu antenele parabolice care înfloresc peste tot în lume odată cu începutul anilor '80, monopolul emisiei nu mai reuşeşte să asigure monopolul recepţiei, chiar şi în regimurile cele mai autoritare unde programele naţionale de propagandă, moralizatoare şi didactice, reuşesc din ce în ce mai greu să facă faţă radiourilor şi televiziunilor străine.

Ţările Lumii a Treia. Începând cu sfârşitul anilor '50, progresele mediilor audiovizuale şi în special cele ale radioului, mijloc mai uşor şi mai puţin costisitor, sunt fulgerătoare. În ciuda diferenţelor notabile care există între continente şi între ţări, radioul şi televiziunea îşi văd, în mod prioritar, încredinţate roluri de educare şi de formare civică, care prea adesea se transformă în misiuni de îndoctrinare politică. Practicile se înrudesc mai mult cu cea a regimurilor de serviciu public decât cu cea a sistemelor pluraliste. Drept pentru care statul este singurul care poate finanţa mediile sau garanta ajutoarele internaţionale care le susţin; în aceste economii de penurie nu se poate conta nici pe publicitate, nici pe redevanţă. Funcţionarizarea completă a personalului şi atenta supraveghere a guvernanţilor măreşte şi mai mult rigiditatea sistemelor ale căror infrastructuri sunt adesea mediocre sau fragile. Producţia de emisiuni suferă din cauza acestei duble insuficienţe de credite şi de mijloace. Responsabilii sunt deci în mod firesc obligaţi să facă apel la emisiuni produse de ţările dezvoltate, dar al căror conţinut este cel mai adesea prost adaptat curiozităţilor, nevoilor culturale ale locuitorilor şi exigenţelor de luptă împotriva subdezvoltării.

II.

— Mondializarea şi localizarea

De vreo 20 de ani lumea audiovizualului este marcată de o dublă tendinţă, cea a internaţionalizării perspectivelor şi producţiilor sale, şi cea, în aparenţă contrară, a creării de staţii şi programe locale.

Internaţionalizarea. Revoluţia telecomunicaţiilor, asociată celei

a informaticii, noile capacităţi de înregistrare pe casete sau pe compact discuri, şi creşterea numărului de canale hertziene sau prin satelit dau radioului, dar mai ales televiziunii, extraordinare capacităţi de internaţionalizare pe care numerizarea le va accelera şi mai mult. De la lansarea primului Sputnik în octombrie 1957 şi a sateliţilor din ce în ce mai performanţi, americani (*Telstar*, iulie 1962; *Syncom*, 1963; *Early Bird*, 1965…), ruseşti (*Molnya*, 1965; *Gonzont*, 1978), apoi europeni, japonezi, etc., schimburile de informaţii şi de programe s-au înmulţit.

Aceste schimburi au fost, într-o primă etapă în anii ’50 sau ’60, organizate prin cooperarea dintre canalele naţionale asociate. În anii ’70 şi ’80, canalele şi producătorii americani, apoi europeni sau asiatici, şi-au însoţit serviciile lor de emisiuni înregistrate de servicii prin satelit, mergând până la a crea, pe o piaţă din ce în ce mai bine aprovizionată, adevărate canale internaţionale. Sectorul la început cel mai tentant a fost al imaginilor de actualitate: BBC-ul a fost pionierul său în 1974 cu *Visnews* reluat în 1988, apoi în 1992 Agenţia Reuter (*ReuterTV*) şi CNN (*Cable News Network*) creat în 1976 de Ted Turner la Atlanta, care a fost şi cea mai strălucitoare şi durabilă reuşită. La începutul anilor ’90, s-au înmulţit canalele tematice internaţionale (sport, spoturi de varietăţi, vulgarizare, distracţie…) şi marile canale naţionale şi-au mărit, graţie satelitului şi cablului, audienţa până mult dincolo de frontierele ţărilor lor de origine.

Uniunea europeană de Radiodifuziune a fost fondată în 1950. Ea regrupa, în 1980, 39 de membri activi şi 70 de asociaţi care reprezintă toţi organisme de producţie de programe din lumea occidentală sau din Lumea a treia. Există în lume şi alte organisme ce asociază regional staţii emiţătoare: Organizaţia internaţională de Radiodifuziune şi de Televiziune (democraţiile populare); URMA, 1962 (Africa); ABU, 1964 (Asia); AIR, 1965 (America); ASBU, 1969 (ţările arabe); CBU, 1970 (ţările din Caraibe), etc.

După primul schimb de imagini peste canalul Mânecii la 23 august 1950, săptămâna de schimb de programe franco-engleze, în iulie 1952, şi transmisiunea „europeană” (Franţa-Olanda-Germania) a încoronării Elizabetei a II-a pe 2 iunie 1953, a dat naştere, la ideea lui Jean d’Arcy în iunie 1954, *Eurovisiunii*, sistem de schimb de programe, transpus în culori în 1967; din martie 1974, Bursa de schimb a filmelor de actualitate între toate televiziunile UER funcţionează zilnic. De partea sa, OIRT a creat în februarie 1960 *Intervişion* care se poate

ocazional alipi *Eurovisiunii*. Într-o manieră generală, sportul ocupă un loc esenţial în aceste schimburi de programe (peste 80 5 din schimburile de programe de actualitate între organismele UER în 1986).

Sateliţii de comunicaţie se înmulţesc. Unii sunt asociaţi în reţele ca cele ale sistemului *Intersputnik* sovietic sau ale sistemului *Intelsat* occidental sau alături de vreo sută de ţări Statele Unite reprezentate de *Comsat* (*Communications Satellite Corporation*), organism semipublic, care deţin un loc preponderent. Mulţi sunt sateliţi „regionali" sau „naţionali" care servesc, din ce în ce mai mult, la difuzarea directă a programelor de televiziune.

Uniunea internaţională a Telecomunicaţiilor, instituţie a ONU, a urmat, în 1932, *Uniunii telegrafice internaţionale* fondată în 1965. UIT nu exercită nicio activitate de producţie, dar ea asigură reglementarea internaţională a undelor pe plan mondial. Din 1927, la Washington, la Atlantic City în 1947, la Geneva în 1959, ţările membre UIT au repartizat frecvenţele între naţiuni. Conferinţa de la Geneva din septembrie-decembrie 1979 a reprezentat ocazia unei dezbateri dure: statele Lumii a Treia au cerut o repartizare a frecvenţelor care să le fie mai puţin defavorabile din moment ce actualmente 90 % dintre frecvenţele utilizabile sunt atribuite ţărilor industrializate.

Staţiile locale. Utilizarea undelor decimetrice şi centimetrice, ba chiar milimetrice, şi modularea frecvenţei a condus la crearea de staţii cu audienţă locală. Fenomenul, american la origine şi bine adaptat structurii mediilor şi obiceiurilor de ascultare în Statele Unite, a rămas marginal în Europa unde, în anii '50, el nu privea decât câteva „radiouri pirat" cu excepţia Germaniei unde el se impusese, după război, din cauza penuriei de lungimi de unde medii. El a căpătat, din 1976, o enormă amploare în Italia şi din 1981 în Franţa. Aceste radiouri locale deschid noi căi: emisiuni de servicii foarte apropiate de ascultători cărora telefonul le permite intrarea în raport direct cu emiţătorul, ştiri şi publicitate locală. televiziunea prin cablu, în care receptoarele sunt legate de o antenă colectivă comună unui întreg cartier sau unei zone de întindere medie, şi-a făcut debutul în 1949 în statul Oregon din Statele Unite pentru a reduce „zonele de umbră". Interesul acestei tehnici a fost de a oferi posibilitatea receptoarelor unei reţele cablate de a primi între 6 şi 36 de programe sau chiar peste 100 graţie fibrei optice şi a numerizării. Cel puţin unul dintre aceste

canale poate fi utilizat pentru emisiuni care-şi găsesc subiectele în viaţa colectivităţilor cartierului sau orăşelului. Dacă această *televiziune comunitară* a putut să pară, după marea expansiune a televiziunii prin cablu în Statele Unite şi Canada, că-şi deschide după 1972 căile spre un nou tip de emisiuni care va zdrobi discursul magistral al televiziunii hertziene. Astăzi pare că acest caracter amator al acestor programe conduc, cel mai adesea şi destul de repede, odată stinse entuziasmele primelor luni, la un dezinteres crescând al telespectatorilor locali.

Rămâne totuşi ca aceste tentative şi cele ale radiourilor locale să schiţeze, pe marginea marilor staţii cu programe internaţionale, naţionale sau regionale destinate marilor audienţe, un nou mod de utilizare al mediilor electronice.

Capitolul II

PROGRESELE ŞI DIVERSIFICAREA TELEVIZIUNII

Televiziunea este de acum înainte un fenomen mondial. În ţările industrializate, fiecare cămin are un receptor; cantitatea de programe oferite creşte cu lungirea duratei lor şi înmulţirea canalelor; cablul şi sateliţii de difuzare directă deschid calea unei creşteri considerabile a acestei oferte. În ţările Lumii a Treia, chiar dacă ea apare adesea ca un fel de lux costisitor şi de slabă audienţă, televiziunea se impune şi ea. În total, numărul de receptoare a trecut de la 87 de milioane în 1959 (dintre care 65 % în Statele Unite) la 419 milioane în 1977 (29 %) şi la 1.129 de milioane în 1992 (16 %).

I.

— Progrese şi noutăţi tehnice

Perfecţionarea aparatajelor. Radioul şi televiziunea au beneficiat, la fel ca şi telecomunicaţiile şi informatica, de revoluţia electronică. Tranzistoarele (1948), circuitele integrate (1950), apoi microprocesoarele au permis o uşurare a receptoarelor, a aparatelor de luat vederi sau sunete şi a emiţătoarelor. Generalizarea magnotofoanelor cu bandă (1950), apoi a magnetoscopului (1956), a bulversat metodele de lucru în studio şi în exterior. Mai recent, progresele infografiei şi a imageriei artificiale au dat imaginii televizate minunate capacităţi de răsucire şi de metamorfoză.

Culoarea. Televiziunea policromă reprezintă un vechi vis care-l tentase şi pe Baird în 1928: este vorba despre descompunerea imaginii în trei spectre galben, verde şi roşu şi a le suprapune pe un ecran tricrom, ce are de trei ori mai multe puncte decât cel alb-negru.

În Statele Unite, din 1944, CBS a propus un sistem dar FCC a impus, în 1947, norme precise şi de-abia în 1953 a fost agreat, de către National Television Sistem Committee, un procedeu inspirat de cel al RCA. Sistemul NTSC, puţin cam neşlefuit, prezenta unele dificultăţi în înregistrarea sa şi în stabilitatea nuanţelor, de atunci el fiind îmbunătăţit. Canada în 1956 şi Japonia în 1960 l-au adoptat. În Franţa, cercetările lui Henri de France la Compania franceză de Televiziune au reuşit, în 1959, punerea la punct a procedeului SECAM (*Secvenţial culoare cu memorie*), *mai* complex decât NTSC, ale cărui culori sunt stabile şi se pretează foarte bine la înregistrare. La 29 aprilie 1960, o transmisiune a avut loc între Paris şi Londra şi un emiţător în culori a fost instalat în turnul Eiffel în decembrie 1961. Sistemul SECAM a fost de atunci perfecţionat. Pentru societatea germană Telefunken, Wilhem Bruch a pus la punct în 1963 procedeul PAL (*Phase Alternative Line*), versiune perfecţionată a NTSC. În anii 1962 – 1965, ţările din Europa nu au ştiut să aleagă un sistem unic şi astăzi, dacă PAL a câştigat piaţa principalelor ţări europene occidentale, SECAM s-a impus în ţările din Est după adoptarea sa, în martie 1965, de către sovietici, ca şi în numeroase ţări din Orientul Apropiat, în câteva ţări din America Latină şi în Africa francofonă. Cele două sisteme sunt convertibile şi permit deci schimburi de programe în culori.

Sateliţii de difuzare directă. Primii sateliţi din anii ’60 nu aveau decât o foarte slabă putere şi nu puteau difuza decât un singur program de televiziune. Receptarea semnalelor lor video impunea enorme staţii terestre de recepţie de tipul Pleurmeur-Bodou care injectau apoi programele în reţeaua de emiţătoare hertziene. În mod progresiv, puterea sateliţilor a crescut în acelaşi timp în care creştea şi densitatea semnalelor video. Într-o primă etapă, în anii ’70 şi ’80, sateliţii au putut asigura legături nu numai din punct în punct, ci şi pe zone întinse: programele puteau fi deci direct recepţionate de capetele reţelelor de cablu. Visul de difuzare directă era încă nerealizabil, deoarece ea cerea antene parabolice de mai mulţi metri în diametru; neliniştiţi să vadă, prin acest mijloc, năvălind pe teritoriul lor emisiuni subversive de propagandă occidentală, sovieticii s-au opus realizării sale. Începând cu mijlocul anilor ’80, dificultăţile tehnice au fost depăşite. Simpli sateliţi de comunicaţie puteau retransmite 10 sau mai multe programe şi semnalele lor puteau fi recepţionate şi amplificate până la receptoarele individuale cu mici antene parabolice de câţiva

decimetri în diametru. Aceste posibilităţi au provocat înmulţirea programelor tematice lansate de marile canale de serviciu public sau comerciale şi de către marile grupuri multimedia americane, europene sau asiatice (*CNN*, *Murdoch*, *CLT*, *Viacom*, *Kirch*, *Canal* ...). Unele dintre aceste programe, prevăzute cu mai multe bande sunet, pot fi recepţionate în fiecare ţară în limba sa naţională.

Generalizarea difuzării prin satelit a bulversat în mod profund în trei decenii echilibrul mondial al televiziunii şi a favorizat internaţionalizarea sa. Temerile exprimate pe lângă UIT în ianuarie-februarie 1977 de către ţările Lumii a Treia de a se vedea private de această nouă resursă nu s-au concretizat: numărul crescând al canalelor disponibile le-a permis şi lor să beneficieze şi adesea să-şi uşureze reţeaua de retransmiţătoare terestre. Rămâne faptul că producţiile naţionale ale ţărilor defavorizate rezistă astăzi cu greu concurenţei programelor „venite din cer".

Televiziunea prin cablu. Născută la origine în Statele Unite în 1949 – 1950 pentru a deservi căminele, pe care un obstacol de relief îl plasa „în umbra „razelor emiţătoarelor hertziene, şi jucând deci rolul unei mari antene colective legată de receptoare, cablul a căpătat foarte repede un avânt. Primele cabluri cu axiale puteau difuza 6 programe; acest număr a fost dus la 36 şi chiar la peste 50 în reţelele cu fibră optică net mai performante, fibră optică pusă la punct definitiv la sfârşitul anilor '70. Foarte repede, reţelele de cablu s-au întins şi numărul de cămine echipate nu încetează să crească. Când în Belgia aproape 90 % dintre locuinţe erau cablate în 1991, 60 % în Statele Unite, 40 % în Germania, mai puţin de 1 % în Franţa şi în Anglia unde, este adevărat, se puteau număra aproape 20 % dintre locuinţe înzestrate cu antene parabolice. Încasările reţelelor de cablu, dincolo de costul de instalare, provin dintr-un abonament plătit organismului care gestionează reţeaua, acesta plătind la rândul său o parte din aceste încasări producătorilor programelor difuzate. Televiziunea prin cablu, transmiţând atât programele hertziene cât şi cele spaţiale, poate difuza în reţelele sale şi programe locale. Ele vor constitui de asemenea în viitor mijlocul privilegiat de difuzare, pe lângă televiziune, a unei multitudini de servicii telematice interactive, printre care fără îndoială telefonul, accesul la multiple bănci de date, şi toate derivatele actualului *videotex*: prin ele vor trece miticele *autostrăzi ale informaţiei* care ne sunt promise în zorii secolului XXI.

Video. Inventarea, de către societatea Ampex în 1956, a înregistrării pe benzi magnetice a îmbunătăţit în mod clar mai întâi munca din studiourile de televiziune uşurând recurgerea la înregistrare care, până atunci, nu putea fi asigurată decât prin cele mai dificile tehnici de cinematografie pe peliculă.

În anii ’70, magnetoscopul a pătruns în locuinţe pentru uz domestic: înregistrarea emisiunilor în absenţa telespectatorului, difuzarea de mici filme video filmate cu camere video individuale, difuzarea de casete video cumpărate sau închiriate în magazine specializate. După un război comercial destul de îndelungat, producătorii japonezi au monopolizat fabricarea de magnetoscoape, apoi l-au adaptat noilor tehnici de înregistrare cu laser pe video disc a cărui comercializare a început în 1983.

Lumea video familială a căpătat o amploare considerabilă în lume: în Japonia, peste 80 % dintre locuinţe erau echipate în 1993, 60 % în Statele Unite, peste 40 % în Franţa şi aproape 50 % în Marea Britanie.

Receptoarele de televiziune pot deci de astăzi să difuzeze, pe lângă televiziune, şi programe alese de indivizii înşişi. În locuinţe, videoteca completează sonoteca şi biblioteca.

Televiziunea cu înaltă definiţie (TVHD). Începând de la sfârşitul anilor ’80 şi până în 1993, *TVHD* a făcut obiectul unei enorme bătălii. Transmiterea pe ecrane de televiziune a 16 / 9 imagini cu 1.125 sau 1.250 linii având deci o fineţe comparabilă cu cea a unei pelicule cinematografice era posibilă: deja în anii ’40, H. de France şi Barthélemy visaseră la ea. Cucerirea acestei noi pieţe opuneau pe japonezi, care din 1981, au emis, pentru câteva zeci de mii de receptoare, programul lor MUSE, europenilor centraţi pe Philips şi pe CSF, şi americanilor. În 1994, s-a renunţat la continuarea acestei căi, televiziunea numerică mobilizând toate eforturile şi speranţele producătorilor de materiale: este vorba aici de o formidabilă provocare deoarece ea antrenează înlocuirea completă a tuturor aparatajelor (inclusiv a receptoarelor) în prezent concepute pentru televiziunea analogică.

Videotex şi alte noi servicii.

Videotexul cablat de tip *minitel*, care utilizează firele telefonice a depăşit cu mult *videotexul difuzat* care foloseşte ecranul televizorului pentru a oferi pagini scrise. Englezii realizaseră, în 1974, sistemul

Ceefax (BBL) şi în 1975 *Oracle* (IBA). TDF îi opunea remarcabilul său *Antiope* dat în folosinţă în 1977, care permitea „răsfoirea” a peste 3.000 de pagini de informaţii diverse: el nu a rezistat concurenţei *minitel*. Aceste sisteme servesc în continuare la subtitrarea unor emisiuni pentru cei cu deficienţe de auz.

Televiziunea serveşte de asemenea şi pentru *teleconferinţe*: participanţi întruniţi în două sau trei săli-studio, pot să dialogheze în ciuda distanţei care îi desparte.

Televiziunea pe ecran mare, în care s-au pus mari speranţe la sfârşitul anilor ’60 pentru a difuza spectacole în faţa unui public numeros, nu mai este folosită decât pe stadioane sau la mitinguri…

II.

— Televiziunea în ţările occidentale

Statele Unite.

O creştere continuă. Televiziunea americană rămâne prima din lume. Numărul de receptoare nu a încetat să crească. În 1960, 64 % dintre locuinţe erau dotate, 95 % în 1970, 97 % în 1980 şi 99 % în 1990; la această dată se numărau în jur de 184 de milioane de receptoare, fie 2, 4 pe locuinţă. Numărul de staţii comerciale a trecut de la 580 în 1960, la 686 în 1970, şi la 1.604 în 1990 dintre care 640 afiliate uneia dintre cele trei mari *networks* (ABC, NBC, CBS); cât despre staţiile de televiziune „publică”, ele au trecut de 59 în 1962, la 114 în 1964, 270 în 1982, şi la 340 în 1994. Proporţia televiziunii în investiţiile publicitare a crescut de la 3 % în 1950, 13 % în 1960, 18, 5 % în 1970, 23 % în 1980 şi la 34 % în 1990. În 1993, trei sferturi dintre locuinţe erau echipate cu un magnetoscop ale cărui progrese au fost fulgerătoare după 1978. Fenomenul cel mai semnificativ este reprezentat de dezvoltarea reţelelor de cablu: 70 în 1950 deservind 14.000 de locuinţe, 2.500 în 1970 (4, 5 milioane), 4.225 în 1980 (15, 5 milioane), 10.000 în 1993 (58 de milioane, adică în jur de 60 % dintre locuinţe).

Televiziunea comercială. Păstrându-şi supremaţia, cele trei *networks* şi-au văzut scăzând partea lor de piaţă: 95 % în *prime time* în 1975, 60 % în 1990, mai puţin sub efectul concurenţei celorlalte canale hertziene locale, cât din cauza multiplelor programe tematice difuzate prin cablu sau prin satelit. FCC care frânase, într-o primă etapă, dezvoltarea cablului şi a *Pay TV*, ajunge în 1984 să permită celor trei *networks* să sporească de la 7 la 12 numărul de staţii pe care fiecare îl

avea în marile oraşe şi să le acorde dreptul de a produce direct o parte din programele lor de divertisment, dar ele nu pot avea în continuare fiecare decât o singură staţie afiliată zonei de audienţă. Grupul *News Corp*. al lui Rupert Murdoch, după ce răscumpărase *Twenty Century Fox* în 1985 şi diferite staţii comerciale, a reuşit să constituie o a patra *network*: *Fox Broadcasting Company*. Proprietatea staţiilor comerciale, reţelele de cablu (pe care politica lui Reagan le-a deschis în mod larg, după 1990, accesului producătorilor de televiziune şi apoi companiilor de telefoane) şi a caselor de producţie, fac obiectul unei pieţe extrem de concurenţiale şi în general foarte lucrative. Numeroase holdinguri financiare şi mari grupuri multimedia investesc în televiziune (şi în vechii „şefi" ai cinematografiei de la Hollywood ale căror filme vechi constituie o categorie foarte apreciată): *Time-Warner*, *Walt Disney*, *Viacom*, *News Corp*., *Telecommunications incorporated*, *Cable News Network*, *Gulf and Western*... Investitori japonezi (*Sony*, *Matshushita*, *Toshiba*) au intrat astfel pe piaţa americană.

Sub controlul nemilos al indicilor de audienţă (*ratings*), producţiile americane se supun unor reguli foarte stricte care s-au definit şi au evoluat începând de la sfârşitul anilor '50: căutarea celei mai mari audienţe conduce în mod cert la o anumită doză de insipiditate a serialelor, în căutarea violenţei în telefilme, a unei vulgarităţi în emisiunile de jocuri, la o mare superficialitate în emisiunile populare de dezbateri (*talk show*-ul, a cărui modă datează din anii '70), sau de confidenţe (*real show*, anii '80); această căutare reuşeşte totuşi să dea nişte produse de o mare calitate formală care satisfac publicul american şi seduc publicul străin. Prin multe aspecte, televiziunea comercială americană nu a încetat să servească drept model şi referinţă majorităţii televiziunilor din lume.

Avatarurile televiziunii publice. FCC eliberează de asemenea licenţe unor staţii care, refuzând publicitatea şi renunţând la prezentarea ştirilor, se consacră unor emisiuni educative şi culturale. Prima care a funcţionat a fost cea a Universităţii din Houston în 1952.

Aceste staţii „educative" sufereau de o lipsă de resurse. *Educational Television Facilities Act* din 1962 a deblocat 32 de milioane de dolari pentru extinderea acestor staţii: completând aceste fonduri generale, ajutoarele statelor şi ale municipalităţilor au accelerat extinderea lor, şi graţie producţiilor de la *National Educational Television* (care a devenit în 1970 *Educa*tional *Broadcasting*

Corporation) care susţinea din 1952, Fundaţia Ford. La 28 februarie 1967, preşedintele Johnson a anunţat, după concluziile Comisiei Carnegie, o nouă etapă; pe 7 noiembrie, *Public Broadcasting Act* a dus la crearea *Corporation for Public Broadcasting* însărcinată să-şi asume o a patra *network* naţională, *Public Broadcasting Service*. Finanţarea PBS-ului a fost asigurată de către guvernul federal pe de o parte, şi pe de alta de către state, municipalităţi, universităţi, Biserici şi prin subscripţie, ale asociaţiilor, indivizilor sau ale unor fundaţii, cum ar fi Fundaţia Ford. PTV-ul a recurs şi la patronare (sponsorizare) pentru finanţarea anumitor emisiuni.

Succesele PTV au fost remarcabile din 1968 şi până în 1972. O treime din programe erau propriu-zis educative: emisiunea pentru copii *Sesame Street* a lui Joan Cooney, a fost din 1969, cea mai strălucitoare reuşită. Restul, emisiuni dramatice sau artistice, dezbateri asupra marilor probleme ale societăţii americane, campaniile pentru promovarea negrilor sau apărarea consumatorilor, emisiunile pentru minorităţile etnice, emisiunile culturale preluate de către BBC-ul englez, etc., părea să se situeze la polul opus al programelor de televiziune comercială. Începând din 1973, ostilitatea preşedintelui Nixon în faţa tonului judecat prea critic al programelor sale, apoi cea al ui Reagan au avut drept efect reducerea ajutorului federal (în 1982 de-abia 24 % din total, în 1984, 18 %). Dacă televiziunea publică rămâne, prin calitatea programelor sale ca o manieră de recurgere în faţa insuficienţelor televiziunii comerciale, audienţa sa este mediocră, de-abia între 1 şi 2 % în orele de mare audienţă, în ciuda progresiei programelor (2.186 de ore în 1961, 12.217 în 1970, 25.599 în 1978). În 1987, PTV-ul, cu un buget de 1, 3 miliarde de dolari, avea resurse de 20 de ori mai mici decât staţiile comerciale.

Televiziunea prin cablu. Reţelele de cablu sunt de calitate şi de dimensiuni foarte variabile. Cea mai mare este în Long Island şi deserveşte 305.000 de abonaţi. În 1990, 65 % dintre reţele difuzau între 30 şi 53 de programe şi 18 % peste 54 contra numai a celor 6 difuzate în anii '60. Existenţa acestei noi pieţe a suscitat crearea de programe tematice de toate genurile (vulgarizare, sport, economie, actualitate, tineret, distracţie, spoturi muzicale, dezbateri parlamentare...) sau pentru minorităţi (negri, latino-americani, religii...) şi au atras noi producători. Cel mai novator a fost CNN-ul,

program de informaţie non-stop al cărui succes este considerabil, din moment ce astăzi atinge telespectatorii din lumea întreagă.

Cablul rămâne vehiculul principal al *Pay TV* şi al *Pay per view* care oferă spectacole de sport sau de varietăţi în exclusivitate şi filme foarte recente, la preţul mediu al unui bilet. *Pay TV*-ul avea, în 1993, peste 39 de milioane de abonaţi: cei doi principali producători sunt *Home Box Office* (Time-Warner) care a fost iniţiatorul în 1972, şi *Show Times* (Viacom).

Marea Britanie. Numărul de televizoare a crescut apoi a stagnat începând din 1975: 11 milioane în 1960, 16 în 1970, 18, 5 în 1979, dintre care peste 60 % în culori: cum mulţi englezi închiriază receptoare, modernizarea lor a fost mai rapidă decât în Franţa. Al treilea canal, BBC 2 a văzut lumina zilei la 21 aprilie 1964: el a fost transpus în culori în 1967, iar celelalte două în noiembrie 1969. *Channel 4* a apărut în noiembrie 1982.

Televiziunea comercială. ITA, care a devenit în 1972 *Independent Broadcasting Authority* după crearea radiourilor comerciale, animat de un consiliu format din 11 membri numiţi de către guvern, a gestionat instalaţiile tehnice dintre care 30 de emiţătoare, a supervizat publicitatea şi programele celor 15 staţii autonome regionale de programere. Aceste 15 staţii încredinţau lui *Independent Television News* realizarea emisiunilor de informaţie comune. Fiecare societate îşi realiza propriile emisiuni regionale ale programului său (15 %) şi colecta publicitatea; restul de emisiuni era realizat prin schimbul de programe dintre staţii (51 %) sau împrumutate din exterior (27 %).

Staţiile au zone de difuzare foarte inegale: cele două staţii londoneze şi cea din Birmingham deservesc peste 10 milioane de receptoare; *Channel TV* de-abia 100.000 în insulele Mânecii. De fapt, esenţialul programelor IBA erau produse de către 6 societăţi „majore”: *Thames TV* şi *London Weekend TV* la Londra, *Granada TV* la Manchester, *Anglia TV* la Birmingham, *Yorkshire TV* la Leeds şi *Scottish TV* la Edimburgh. Publicitatea, 6 minute pe oră maxim, întrerup emisiunile ca şi în Statele Unite. Al patrulea canal după o gestaţie dificilă a fost până la urmă încredinţată sectorului comercial. Programele sale erau destinate unui public minoritar şi au rămas mult timp deficitare. Guvernul Thatcher a făcut să se voteze un *Broadcasting Act* promulgat în noiembrie 1990 şi care a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1993. Radioul depinde de acum înainte de o *Radio Authority*,

IBA şi-a încredinţat funcţiile sale unei *Independent Television Commission*, concesionările celor 15 societăţi au fost redistribuite şi unele dintre ele de acum înainte sunt regrupate într-o aceeaşi proprietate. Se prevede crearea în 1996 a unui al cincilea canal comercial naţional.

BBC-ul. Privat de monopolul său în televiziune în 1954 şi în radio în 1972, BBC-ul şi-a păstrat structurile. Un Consiliu format din 12 guvernatori supervizează, sub autoritatea ministerului de Interne (şi nu celui al Poştelor începând din 1974), gestiunea Consiliului de Conducere care este asistat de 50 de consilii consultative regionale sau specializate. Resursele BBC-ului (radio şi două canale de televiziune) provin din redevanţă, din subvenţiile de stat pentru emisiunile pentru străinătate, şi din revânzarea acestor emisiuni. Refuzul doamnei Thatcher de a acorda creşterea redevanţei pe care o reclama a pus BBC-ul într-o situaţie dificilă din 1983 şi se avea în vedere chiar privatizarea sau constrângerea de a accepta publicitatea. BBC-ul a trebuit să-şi reducă personalul şi cheltuielile, să-şi lichideze anumite active dintre care participarea sa la *Visnews* cedată *Agenţiei Reuter*. Carta sa trebuie reînnoită în 1996. BBC-ul a creat în 1994 un canal de informaţii *BBC World TV*. El animă de asemenea şi *Open University*, învăţământ radiotelevizat, care eliberează diplome la vreo 40.000 de studenţi.

Concurenţa dintre televiziunea publică şi televiziunea comercială. Succesul ITA, odată trecuţi primii ani ai instalării sale, a fost remarcabil. Căutând programele de distracţie după reţetele televiziunii americane, ITA a reuşit să cucerească la începutul anilor ’60 aproape trei sferturi din audienţa orelor de vârf şi ITN – ews depăşeau până şi jurnalele televizate ale BBC-ului. Surprins în certitudinile sale emfatice de această concurenţă brutală, BBC-ul a reacţionat în 1957; apariţia canalului BBC 2, în care s-au putut descărca, după 1964, de partea esenţială a emisiunilor culturale de calitate, i-a acordat o mai mare uşurinţă lui BBC 1 să se lanseze în recucerirea publicului prin emisiuni populare în care sportul ocupa un loc privilegiat. Venerabila casă a fost văzută chiar, sub conducerea lui Hugh Greene din 1960 în 1968, înmulţindu-şi emisiunile satirice împotriva *Establishment*-ului. De partea sa ITA, puternic criticată pentru demagogia şi lipsa de semnificaţie a programelor sale (raportul Pilkington, 1960), a trebuit să ridice puţin nivelul producţiilor sale. Din

1972, BBC-ul reţine jumătate din telespectatorii britanici; BBC 2 are o slabă audienţă dar a produs emisiuni remarcabile, ca *Forsyte Saga*, şi BBC 1 joacă pe cartea televiziunii populare. În 1992, BBC-ul atrăgea, pe două canala, 44 % din audienţă, IBA 51 % dintre care 10 % pentru *Channel 4*, iar programele tematice prin satelit 5 %.

Televiziunea prin satelit. În timp ce cablul stagna (de-abia 500.000 de abonaţi în 1993), Anglia a jucat cartea programelor tematice prin satelit începând din 1980 pentru a cuceri piaţa europeană, apoi mondială. După multiple eşecuri şi acumulare de deficite, două societăţi: *Sky Channel*, al grupului Murdoch, şi BSB (*British Satellite Broadcasting*) s-au impus şi propuneau fiecare, în 1989, un „buchet" de 5 programe. Până la urmă, cele două grupuri au fuzionat în 1991: *B. Sky B.* propunea, în 1994, 6 programe şi anunţa altele noi. În 1995, se numărau peste 4 milioane de antene de satelit în Anglia.

Franţa.

Progresia. A V-a Republică a văzut Franţa recuperând întârzierea sa în faţa partenerilor europeni: de la 1, 3 milioane în 1960 numărul de conturi ale redevanţei a ajuns la vreo 20, 3 milioane în 1992 (fie peste 25 de milioane de receptoare) dintre care 89 % în culori, contra 8 % în 1973, 21 % în 1976, 40 % în 1980. Al doilea canal a început pe 18 aprilie 1964, iar cel de-al treilea la 1 ianuarie 1973, amândouă pe 625 de linii. Colorarea a fost relativ lentă: al doilea canal la 1 octombrie 1967, al treilea de la crearea sa şi primul în 1976 pe 625 de linii, al patrulea (cu plată în 1984, al cincilea şi al şaselea în 1986). Publicitatea de marcă văzută ca sursă de încasări publicitare a fost introdusă la 1 octombrie 1968; ea a fost gestionată din 1968 în 1986 de către *Regia franceză a Publicităţii*. Limitată la început, de-abia 2 minute pe zi în 1970, ea depăşeşte în 1985 20 de minute pe primele două canale: ea este admisă pe cel de-al treilea în 1984. În 1992, cifra de afaceri globală pe ansamblul televiziunii franceze putea fi estimată la vreo 28 de miliarde de franci, dintre care 40 % pentru serviciul public.

Criza cronică a instituţiilor. Audiovizualul a progresat întotdeauna în Franţa prin crize, iar cea de-a V-a Republică a cunoscut multe. Voinţa puterii de a controla puterea politică a televiziunii, a condus-o la exercitarea asupra ei a unei tutele mult mai puternice decât la vecinii noştri, instabilitatea legată de aceste constrângeri a

provocat un fel de proastă dispoziţie în rândul personalului şi a agravat erorile de gestiune. În toate statutele, până în 1982, nominalizarea principalilor responsabili ai radioteleviziunii a fost rezervată guvernului şi a avut întotdeauna o semnificaţie politică evidentă.

Autoritarismul statutului RTF din 4 februarie 1959 a fost cu greu atenuat de cel din 26 iunie 1964 care nu a avut alt efect decât uşurarea controlului financiar asupra ORTF. Criza din mai 1968 a agitat profund Oficiul, prin greve, prin contestarea presiunilor guvernamentale şi prin epurările care au urmat. Scandalurile publicităţii clandestine dezvăluite în 1971 au mărit şi mai mult criza. Adevărata liberalizare a regimului televiziunii din 1970 în 1972 sub guvernul Chaban-Delmas nu a fost de-ajuns pentru a restabili situaţia. Dezordinile constatate alimentau multe critici care întăreau speranţele celor care sperau să obţină, după modelul englez, privatizarea unui canal de televiziune. Statutul din 3 iulie 1972, ultima tentativă de salvare a unităţii Oficiului crescându-i-se autonomia sa de gestiune şi plasându-l sub conducerea unui preşedinte-director general în principiu atotputernic, sfârşeşte printr-un eşec.

Statutul din 7 august 1974, aplicat de la 1 ianuarie 1975, a dărâmat ORTF-ul creându-se 7 societăţi: patru de programe (*Television française 1*, *Antenne 2*, *France-Regions 3*, *Radio-France*), trei de servicii (*Telediffusion de France*, pentru întreţinerea infrastructurilor tehnice, *Institut Naţional de l'Audiovisuel*, pentru arhive, cercetare şi formarea personalului şi *Société française de Production*, pentru realizarea marilor emisiuni de televiziune). Dacă sistemul, în ciuda numeroaselor conflicte şi greve, a funcţionat bine până la urmă pentru societăţile de programe şi pentru TDF, nu la fel au mers lucrurile şi pentru INA care a traversat grave crize financiare şi care nu a reuşit să-şi dea nişte obiective foarte clare, şi pentru SFP care a trebuit să dispară în 1978 – 1979 din cauza deficitelor acumulate.

Evoluţia începând din mai 1981. Prima legislatură a mandatului de şapte ani a lui François Mitterrand a transformat în mod profund peisajul audiovizual francez, odată cu autorizarea radiourilor locale private în noiembrie 1981 şi noul statut din 29 iulie 1982 care înţelegea să plaseze audiovizualul public la adăpost de presiunile guvernului.

Înalta Autoritate a audiovizualului (9 membri numiţi pentru 9

ani reînnoiţi câte o treime la fiecare trei ani, numiţi de către Preşedintele Republicii, preşedintele Senatului şi de către preşedintele Adunării naţionale) are sarcina de a numi preşedinţii-directori generali ai societăţilor naţionale şi să vegheze la respectarea bunelor reguli. ea este asistată de către un *Consiliu al comunicaţiei audiovizuale* care deţine un rol consultativ. Societăţile instalate în 1974 au fost menţinute.

Guvernul a spart monopolul creând *Canal*, canal cu plată, încredinţat grupului Rousselet-Havas apoi, în februarie-martie 1986, *La 5*, canal generalist şi *La 6*, canal muzical. De asemenea era pregătit LA SEPT, canal cultural şi a fost instalat TV 5, canal francofon prin satelit, realizat în asociere cu canalele publice belgian, elveţian romand şi din Québec.

Planul de cablu din noiembrie 1982, foarte ambiţios din moment ce el prevedea generalizarea fibrei optice, a permis încă de la sfârşitul anului 1985 crearea primelor reţele moderne, dar succesul său, în ciuda unei relansări în 1986, a găsit puţini abonaţi: O, 5 milioane în 1987, 1, 3 milioane în 1994.

Noua majoritate în 1986 a dat *La 5* grupului Hersant şi *M 6 Companiei luxemburgheze de Teledifuziune*. Hersant a trebuit să cedeze, la sfârşitul lui 1990, *La 5* grupului Matra-Hachette, dar până la urmă a dispărut în aprilie 1992, din cauza deficitelor.

O lege din 27 noiembrie 1986 a reorganizat PAF. *Comisia naţională a Comunicaţiei şi a Libertăţilor* formată din 13 membri, a înlocuit *înalta Autoritate*. În aprilie 1987, TF 1 a fost privatizată şi încredinţată grupului Bouyghes. În ianuarie 1989, CNCL a fost înlocuită de către *Consiliul superior al Audiovizualului*. În octombrie 1990, urmare a LA SEPT, *Arte*, canal cultural franco-german difuzat seara pe cale hertziană în Franţa, şi prin satelit în Germania, şi în ianuarie 1995, *La Cinquième* şi-a făcut debutul ca un canal educativ de zi.

Cele două canale supravieţuitoare ale serviciului public, *France Television* (F 2 şi F 3) au fost plasate sub aceeaşi conducere în august 1989. Audienţa serviciului public a scăzut, trecând de la 89, 6 % în 1986, la 40, 8 % în 1993 contra 39, 2 % la TF 1, 10, 2 % la M 6, 5 % la Canal, codificate ca *Cine Cinema*, *Cinefil*, sau nu cum ar fi *Canal J şi Canal Jimmy*; *Planete*; *LCI* şi *Eurosport* pe TF 1, *Paris Premiere* de la Lyonnaise des Eaux; RTI 9 şi *Serie Club* de pe CLT.

Cele trei canale locale: *Tele Toulouse* (1988), *Tele Lyon Metropole* şi *8 Mont-Blanc* trăiesc cu greu şi pe picior mic, susţinute de comunităţile teritoriale locale.

Pionieră a apărării excepţiei culturale, Franţa care, prin calitatea realizatorilor săi, reuşise, în perioada RTF şi a ORTF, să ofere o televiziune de calitate în ciuda prea marei supuneri ale informaţiilor şi emisiunilor sale politice inspiraţiilor puterii politice, izbuteşte din ce în ce mai greu, în faţa multiplelor concurenţe străine, să furnizeze cu programe de înalt nivel cele cinci canale generaliste ale sale, dar emisiunile de informaţie şi magazinele sale de actualitate sau de politică şi-au regăsit o independenţă prea mult timp contestată.

Celelalte ţări liberale.

Germania federală. Este dintre toate ţările europene cea în care progresia televiziunii a fost cea mai rapidă: 1960 4, 5 milioane de receptoare; 1964, 10; 1970, 16; 1976, 18, 5; 1980, 19, 5. ARD, care gestiona primul canal, a regrupat 9 institute regionale de televiziune care participau, fiecare după importanţa sa, la finanţarea ansamblului: *Westdeutscher Rundfunk* la Köln, 25 %; *Norddeutscher Rundfunk* la Hamburg cu 20 %; *Bayerischer Rundfunk* la München cu 17 %, *Suddeutscher Rundfunk* la Stuttgart, *Sudwest Funk* la Baden-Baden, *Sender Freies Berlin* şi *Hessescher Rundfunk*, fiecare cu câte 8 %; *Radio Bremen* şi *Saarlandischer Rundfunk*, fiecare cu câte 3 %. Gestionată de către un Consiliu de Intendenţi al Institutelor participante, ARD-ul nu este un organism federal, ci o asociaţie de producţie care furnizează programe lăsând autonomia fiecăruia dintre institute.

Zweites Deutsches Fernsehen, al doilea canal, a început să emită la 1 aprilie 1963; el este, spre deosebire de ARD, un organism centralizat al cărui sediu se află la Mainz. Conducerea sa asociază şi ea intendenţii institutelor locale sub controlul unui consiliu consultativ compus din delegaţi ai Parlamentelor *Land*erurilor.

Al treilea canal, ARD 3 regionalizat, s-a născut în septembrie 1964. În 1987, în urma unui tratat dintre *Lander*, RFG-ul a intrat la rândul său într-un sistem mixt (*Dualordnung*) prin crearea de canale comerciale printre care se numără cele două principale RTI (care a devenit RTI TV) şi SAT 1. Grupurile de presă şi de cinematografie şi-au luat părţi importante din aceste societăţi. Aceste canale beneficiază, în difuzarea lor, de reţele de cablu apărute în 1982 şi care numărau în 1992 peste 10 milioane de abonaţi. După reunificare, sistemul

audiovizual al celor cinci noi *Lander* din Est a fost integrat fără dificultate celui din RFG.

Italia. De la 2, 1 milioane, numărul de receptoare a ajuns la 9, 7 în 1970 şi la 12, 7 în 1977; al doilea canal a intrat în serviciu la 4 noiembrie 1961 şi cel de-al treilea, regionalizat, în 1979; în acelaşi an RAI lansa *Telescuola*, emisiuni educative de foarte bună calitate. După îndelungate ezitări, RAI a hotărât în 1978 să treacă la televiziunea în culori cu sistemul PAL. Monopolul RAI avea să fie reînnoit în decembrie 1972, dar afacerea a trenat. Curtea constituţională a intervenit pentru a condamna în iulie 1974 orientarea informaţiei politice într-un sens prea sistematic favorabil Democraţiei creştine şi o lege din 1975, reînnoind monopolul RAI, stabilea o egalitate de resurse între cele două canale şi încredinţa primul canal democrat-creştinilor şi cel de-al doilea Partidului socialist, apoi cel de-al treilea Partidului comunist: acesta era sistemul de *lottizzazione*. O nouă hotărâre a Curţii constituţionale din 23 iulie 1976 ce legaliza staţiile locale „libere", a provocat o adevărată explozie a staţiilor de radio şi de televiziune.

În câteva luni s-au înmulţit micile staţii locale care difuzau mai ales filme, adesea pornografice; existau peste 1.000 în 1980. Sub conducerea marilor animatori care răscumpărau staţii şi le asociau în reţele, situaţia s-a decantat şi Silvio Berlusconi a ajuns în 1981 să domine piaţa televiziunilor comerciale cu cele trei reţele *Canale 5*, *Italia 1*, *Rete 4*. După multe crize, o lege din 1992 a încercat să stabilizeze situaţia. RAI, în ciuda dificultăţilor, a reuşit să-şi păstreze o mică jumătate de audienţă; în 1993, RAI a fost remaniat şi sistemul de „împărţire pe loturi" a fost abandonat. Berlusconi, *Sua Emmitenze*, beneficiind de sprijinul televiziunilor sale, a devenit preşedintele Consiliului; după demisia sa în decembrie 1994, soarta imperiului său de televiziune comercială a fost pusă în joc.

Belgia. Legea din 18 mai 1960 a separat în mod definitiv BRT flamandă de RTB valonă şi această ruptură a fost definitiv confirmată în 1977 prin legea din 18 februarie: un al doilea canal francofon a apărut în 1977, care se dezvoltă mai greu decât omologul său flamand deoarece, funcţionând fără resurse publicitare, RTBI trebuie să suporte concurenţa programelor RTI şi a canalelor franceze foarte pe larg redifuzate prin cele mai dense reţele de cablu din lume.

Canada a văzut, pe lângă cele două mari canale naţionale în franceză şi în engleză, *Radio-Canada – CBC*, apărute în 1952,

alăturându-se staţiilor private la sfârşitul anilor ’50. televiziunea prin cablu s-a dezvoltat puternic pentru că ea permite recepţionarea programelor din Statele Unite. La Québec, cele două canale publice, plus un canal educativ şi în funcţie de locuri unul sau două canale private în franceză, sunt completate de către 160 de reţele de cablu dintre care cel mai important, *Videotron* la Montreal, oferă din 1961 celor 80.000 de abonaţi ai săi 35 de canale dintre care unul de televiziune comunitară deschis, 27 de ore pe săptămână, tuturor.

În Japonia consumul de televiziune este cel mai dezvoltat: de la 6, 9 milioane de receptoare în 1960 s-a ajuns la 22, 8 în 1970 şi la 27, 6 în 1977. Reţeaua NHK întreţine două canale naţionale. NAB, asociaţie a vreo 50 de societăţi private animă 170 de staţii emiţătoare, finanţate prin publicitate.

III.

— Televiziunea în URSS

Din 1960, mediile au făcut progrese enorme, îndeosebi televiziunea: 1960, 4, 8 milioane de receptoare; 1970, 34, 8; 1979, 77. În 1979, 80 % din populaţia sovietică avea acces la televiziune, graţie staţiilor *Orbita* şi *Ekran* legate de sateliţii de difuzare *Molnya* şi *Gonzont* daţi în folosinţă în noiembrie 1977. Trecerea la televiziunea în culori a receptoarelor este încă slabă, chiar dacă 83 % dintre programele emise de Moscova sunt în culori, în sistemul SECAM adoptat în 1967. Lângă Moscova, la Ostankino, ruşii au construit la aceeaşi dată un centru foarte modern cu un turn de 533 de metri înălţime. Există patru canale. Primul, cel mai vechi din moment ce el există de la adoptarea sistemului cu 625 de linii la 16 iunie 1949, este emis de la Moscova pe întreg teritoriul. El are o vocaţie naţională şi emitea, în 1979, 13 ore şi jumătate pe zi; el transmitea de două ori pe zi o emisiune de informaţii comentate, *Vremea* (*Vremea*). Programele acestui prim canal sunt redifuzate înregistrate pentru a ţine cont de decalajul orar şi aceasta, graţie reţelei Orbita sau Ekran, în regiunile centrale şi orientale ale Uniunii. Al doilea canal a apărut în 1956, al treilea în 1965 şi al patrulea în 1972. Schimbarea politică din 1984 a modificat în întregime situaţia: vechiul organism de stat *Gostelradio* a fost înlocuit de către *Ostankino* care controlează primul canal rămas naţional. În republici, puterile locale au luat adesea sub controlul lor emiţătoarele celorlalte canale şi, în 1993, s-au născut primele canale private. În 1994, la Moscova se recepţionau 6 programe dintre care cel

al televiziunii de la Sankt-Petersburg, care a fost primul care s-a liberalizat, şi două canale comerciale. Publicitatea a invadat undele ruseşti.

IV.

— Televiziunea în ţările Lumii a Treia

Ţările în curs de dezvoltare înregistrează, şi în domeniul televiziunii, o mare întârziere în faţa ţărilor industrializate: în 1977, acestea din urmă au 322 de receptoare la mia de locuitori, contra a numai 24 ale primelor. Cele 51 de state sau teritorii care nu aveau televiziune în 1977 sunt toate ţări subdezvoltate sau arhipelaguri izolate. În realitate, costul investiţiilor necesare, şi îndeosebi cel al extinderii reţelelor în afara marilor oraşe, dar şi cel al producţiei de programe originale, face adesea din televiziune o întreprindere de prestigiu a cărei audienţă este limitată la zonele urbane. Adevărata justificare a televiziunii este adesea aici, nu atât informaţia sau distracţia, cât formarea şi educarea.

Imensele speranţe investite în televiziunea educativă au fost totuşi decepţionate deoarece, în ţările în curs de dezvoltare, spre deosebire de ţările dezvoltate, ea este concepută nu ca un complement pedagogic al unui sistem de educaţie clasic, ci ca un fel de substitut al unui sistem educativ insuficient şi ca o completare a lipsei de profesori. UNESCO, la sfârşitul anilor ’50 şi în anii ’60, a favorizat, în Indii şi în America Latină, experienţe cu destinare şcolară şi în special pentru adulţi, dar sistemul *teleclubs*-urilor a eşuat cel mai adesea. De asemenea, proiectele de lansare a programelor şcolare în India în 1975 şi în Brazilia în 1976, prin satelitul ATS 6, nu au produs efecte, mai puţin din cauza programelor cât din cauza imposibilităţii de a asigura receptarea lor în condiţii convenabile. Mult mai ambiţioasă şi mai solidă apărea experienţa din Coasta de Fildeş, condusă din 1969 de la staţia din Bouake: televiziunea este folosită aici ca un element principal al instrucţiei primare şi a primului ciclu gimnazial: în 1978 deja, 63 % dintre elevii ciclului primar urmăreau acest învăţământ televizat. Cu toate acestea, experienţa a fost abandonată până la urmă în 1982, deoarece eficacitatea sa a fost considerată insuficientă…

În anii ’80 şi ’90, televiziunea a făcut mari progrese, chiar dacă ea a rămas prea adesea un fenomen urban. Antenele parabolice s-au înmulţit cu o rapiditate surprinzătoare pentru a recepţiona programele străine difuzate prin satelit.

Capitolul III

RADIOUL ÎN EPOCA TELEVIZIUNII

Rapiditatea implantării televiziunii în Statele Unite, în Anglia, în Japonia a lăsat aparenţa, un timp, a unui declin al radioului; în mod cert, acesta îşi vede scăzând audienţa într-o primă etapă (care nu se află la aceeaşi dată în ţări diferite); dar erupţia televiziunii a fost mai degrabă o provocare care a obligat radioul să-şi modifice obiceiurile şi stilul, profitând şi el de progresul tehnic. În timp ce televiziunea se dezvolta în societăţile industrializate şi, de aici, în alte ţări în care ea reproducea mai ales modelele culturale occidentale, radioul se implanta mai pe larg în Lumea a Treia.

I.

— Revoluţia tranzistorului şi noile tehnici

Inventaţi în 1948 tranzistorii, dispozitive semiconductoare ce pot să amplifice curentul electric şi să îndeplinească funcţii de modulare şi detecţie, nu s-au vulgarizat în fabricarea aparatelor receptoare decât după 1955, făcând să scadă preţurile mai ales după 1960 şi permiţând ascultarea radioului în regiunile neelectrificate ale Lumii a Treia.

Miniaturizarea, legată de tranzistori, uşurează deplasarea receptoarelor la locul de muncă pentru multe meserii din artizanat şi pentru agricultori şi, de asemenea, pentru grupurile rebele sau clandestine ale războaielor de eliberare naţională. În timpul războiului din Algeria, *Vocea arabilor*, difuzată de la Cairo, avea o mare influenţă asupra populaţiei musulmane. Extinderea radiourilor auto a redat o nouă importanţă radiourilor în ţările cele mai industrializate. O altă vulgarizare tehnică – care nu este totuşi o noutate – a fost autorizarea tuturor talkies-walkies-urilor, emiţătoare-receptoare de buzunar în Statele Unite, să funcţioneze pe 27 MHZ; este ceea ce se numeşte *Citizen Band Radio*. Numărul lor de deţinători a trecut de la 2 milioane în 1975 la aproape 20 în 1977, foarte adesea automobilişti.

Producţia anuală de aparate receptoare de radio continuă să se dezvolte, 82, 6 milioane în 1973; două ţări fabricau 10 milioane de aparate pe an, Japonia apoi Statele Unite, 11 între 1 şi 10 milioane, URSS-ul, Germania federală, Coreea, Franţa (3 milioane), Canada, Italia, Belgia, India (1, 6 milioane), Marea Britanie, Brazilia, Polonia (1, 15 milioane), 6 între 500.000 şi 1 milion.

Organismele de radio au realizat de asemenea numeroase

progrese în tehnicile de emisiune; vizând un public din ce în ce mai specializat în ţările în care televiziunea s-a implantat puternic; combinaţia radiotelefon a uşurat contactul staţiilor emiţătoare cu publicul. Postul *Europe 1* în 1955 a fost dacă nu inventatorul cel puţin cel care a popularizat-o în Europa; dar animatorii săi, în special Louis Merlin, se inspirau după exemplul Statelor Unite unde radioul a trebuit, mai devreme, să se adapteze concurenţei televiziunii, şi îndeosebi să-şi modifice grila de programe. Centrul de greutate a fost deplasat, din timpul serii (loc lăsat televiziunii) către prânz sau către începutul dimineţii.

Radioul a trăit mult timp dacă nu în ignoranţa publicului (radiourile comerciale au folosit foarte repede tehnicile de anchetă asupra audienţei pentru a justifica tarifele de publicitate), cel puţin în convingerea că realizatorii săi ştiu mai bine decât publicul ceea ce-i convine pentru distracţiile sau informarea sa. tehnicile de sondaj ascuţindu-se au permis descoperirea faptului că publicul radioului nu este o masă monolitică, ci că este compus dintr-un mozaic de ascultători cu gusturi diferite ce permiteau programe diferenţiate în funcţie de orele zilei şi în funcţie de categoria de vârstă a ascultătorilor.

Criza studenţească din 1968 (sau din anii precedenţi în Statele Unite) a făcut să apară în lumină importanţa căpătată de radio în rândul tinerilor; deja o emisiune ca *Salut les copains*, lansată în 1959 la *Europe 1*, cu Daniel Filipacchi, demonstrase influenţa radioului (la ora 5 după-amiaza) în rândul celor sub 20 de ani.

Grija de a se adapta publicului a îmbrăcat diferite forme; dezvoltarea radio-service în special în folosul automobiliştilor, dar şi în favoarea consumatorilor, ca emisiunea „Checkpoint” animată de către Roger Cook la BBC în 1974, care ancheta reclamaţiile consumatorilor. Alte emisiuni fac din radio un remediu al singurătăţii; jocurile radiofonice atrag ascultătorul prin perspectiva câştigurilor.

Radioul s-a descentralizat după 1960, mai întâi în Danemarca, în Suedia şi în Norvegia, în Belgia, în Olanda. Concurenţa (sălbatică sau legală în funcţie de ţări sau de momente) radiourilor libere sau pirat a constituit un stimulent pentru organismele publice de radiodifuziune.

Costul scăzut al echipamentelor, în raport cu televiziunea, caracterul mai intelectual al sunetului fără imagine, posibilităţile de stereofonie permit difuzarea de programe culturale, de concerte de

muzică simfonică şi de atmosferă adresate unui public restrâns. Dar mai ales radioul a devenit mijlocul de informare cel mai rapid, de propagandă cel mai difuzat, de mobilizare cel mai masiv. De aceea se prezintă ca cel mai diversificat dintre mass-medii, de intimitate, generalist, fonduri sonore, radio de reflecţie sau radio de animaţie.

II.

— Radiodifuziunea se adaptează telecraţiei

În Statele Unite marile canale deţin în acelaşi timp staţii de radio şi de televiziune; astfel CBS, pe lângă sectorul său de televiziune, avea 7 mari staţii radio ce difuzau 24 de ore pe zi, şi 244 de alte staţii erau afiliate reţelei sale în 1970. Posturile emiţătoare s-au adaptat concurenţei televiziunii, recunoscând-o ca atotputernică în timpul serii, ele şi-au îndreptat eforturile către restul zilei şi au ţintit categorii de public mai diferenţiate. Astfel numărul de aparate receptoare radio a continuat să crească, trecând de la 240 de milioane în 1965, la peste 400 în 1975 şi la 560 în 1990. În 1971, se estima că 80 % dintre adulţi ascultau radioul în fiecare zi, iar beneficiile înfloritoare ale staţiilor comerciale atestă faptul că publicitatea nu este indiferentă radioului. Numărul de staţii continuă să crească, staţiile FM (5.020) sunt de acum înainte mai numeroase decât staţiile AM (4.793). 99 % dintre locuinţele americane au radio, cu peste 5 aparate în medie pe locuinţă. Liberalizarea în domeniul radioului a făcut FCC-ul în 1984 să autorizeze un acelaşi grup să poată avea de acum înainte 24 de staţii de radio, 12 FM şi 12 AM (în loc de 7 de fiecare categorie).

Staţiile necomerciale s-au dezvoltat şi ele, în special staţiile publice; Congresul american, prin *Public Broadcasting Act*, a hotărât în 1967 crearea CPB (Corporation for Public Broadcasting), lansată în 1969; în 1972, ea îşi difuza programul său într-o sută de staţii ce compuneau o reţea, cea a *National Public Radio*; aceasta retransmite lucrările comisiilor parlamentare, discuţiile de la Clubul naţional de Presă, dări de seamă ale sesiunilor ONU. Staţiile publice în 1971 erau finanţate în proporţie de 35, 6 % de către universităţile de stat, de 8, 9 % de către alte universităţi, pentru 18, 6 % de către state sau autorităţile locale. Cu toate acestea, raportul Comisiei Carnegie publicat în 1979 constată slaba lor audienţă în raport cu staţiile comerciale.

În Marea Britanie, când televiziunea familiarizase deja publicul cu programele sale, radioul a venit cu inovaţia cea mai sensibilă în

domeniul mass-mediilor cu radiourile pirat, un calificativ care nu putea decât să placă opiniei publice engleze, şi mai ales tineretului atras de latura romanescă a *Radio-Caroline* (a cărui administraţie era instalată la Amsterdam) sau a *Radio – London* ce emitea de pe navele aflate cel mai adesea în afara apelor teritoriale, în special în 1966 şi 1967. Aceste posturi au revoluţionat stilul radiourilor; „disc-jockey”-ul improvizează cu dezinvoltură, vorbind chiar *cockney* cu această ocazie. Parlamentul britanic, la 30 iunie 1967, a votat *Marine Broadcastig Offences Bill*, care interzicea radiourile pirat de la 1 septembrie, ameninţând cu închisoarea pe cei care-i ajută; marina englezească a desfiinţat câteva, iar în 1968 dispăruseră. Dar BBC-ul simţise concurenţa şi din toamna anului 1967 lansase *Radio One* asigurând un serviciu neîntrerupt de muzică populară. Pe de altă parte, au fost amenajate radiouri locale, în cadrul BBC, în număr de 20.

În 1964 *Postmaster General* (echivalentul ministerului Poştelor din Franţa) autorizase o primă staţie de radio comercial, *Radio-Manx*, în insula Man. Totuşi, de-abia după întoarcerea conservatorilor la putere, ministrul Poştelor, Chataway, a depus în martie 1971 un proiect de lege care ajunge să formeze radiourile locale plasate sub autoritatea Independent Broadcasting Authority; dispariţia monopolului radiofonic al BBC a luat mai mult timp decât dispariţia monopolului său din televiziune. Între octombrie 1973 şi aprilie 1976 s-a constituit o nouă reţea de radio local independent, ILR; cele 19 societăţi care s-au constituit astfel sunt gestionate la nivel local şi sunt stăpâne pe propriile programe, sub rezerva de a respecta reglementarea sistemului stabilit de IBA; presa locală, neliniştită în faţa acestei inovaţii, rămâne încă foarte rezervată în anumite regiuni. Raportul Annan publicat în 1977 sugerează crearea unui nou organism (independent de BBC şi de IBA) pentru a gestiona aceste radiouri locale care apar ca un element de renovare a radioului în Marea Britanie.

În Franţa, în momentul dezbaterilor care au precedat legea din 27 iunie 1964 care a creat Oficiul de radioteleviziune franceză (ORTF), radiodifuziunea era în continuare mult mai influentă decât televiziunea şi ocupa un loc important în cadrul discuţiei. Invers, televiziunea a ocupat aproape singură Parlamentul înaintea votării legii din 7 august 1974, care crea societăţile naţionale actuale deradiotele viziune.

RTF, apoi ORTF, difuzând o informaţie foarte guvernamentală, canalele periferice, în special RTI şi Europe 1, a atras mai mult ascultătorii dimineaţa: la sfârşitul anului 1962, RTI era ascultat de către 42 % dintre francezi, Europe 1 de către 34 % şi France-Inter de numai 24 %. Îmbunătăţirile tehnice şi înnoirea programelor au crescut audienţa lui France-Inter, care a devenit postul de radio cel mai ascultat în 1967, până în 1973.

Criza din 1968 a reamintit calităţile rapidităţii şi spontaneităţii radioului; radiourile periferice au fost chiar acuzate de a fi amplificat revoltele studenţeşti prin reportajele lor în direct; lunga grevă a ORTF i-a făcut pe francezi să stea la pândă în faţa tranzistoarelor lor şi este semnificativ faptul că generalul de Gaulle s-a adresat francezilor prin intermediul radioului numai atunci când a dorit, la sfârşitul lunii mai 1968, să reia controlul asupra situaţiei.

Controlul de stat asupra radiourilor periferice trebuia să fie întărit. Radio-Luxemburg abandonase formulele sale învechite atunci când Jean Prouvost, devenit administrator delegat în 1966 (după ce dobândise acţiunile la CFS) a făcut apel la Jean Farran, fost redactor-şef la revista *Paris-Match*, întinerind postul care se va numi de acum înainte RTI şi recrutând la preţuri exorbitante animatori popularizaţi de către televiziune: Leon Zitrone, Michel Drucker, Philippe Bouvard. RTI este conceput ca un post de radio popular, ce păstrează audienţa femeilor. Europe 1, aflat mai mult sub control guvernamental prin intermediul SOFIRAD care deţinea 35, 26 % dintre acţiuni (şi care a provocat plecarea lui Maurice Siegel în 1976), dădea o mai mare importanţă informaţiilor şi miza pe un public citadin, de cadre, difuzând emisiuni relaxante adresate tinerilor cu Jacques Martin, Stéphane Collaro sau Coluche.

Emisiunile de radio au pus accentul pe comunicarea cu ascultătorii, prin jocuri, prin povestiri sau prin interviuri vivace în care Pierre Bellemare se specializase cu emisiunea „Vous êtes formidable”; prin emisiuni servicii sau prin emisiuni de sfaturi în domenii odinioară dintre cele mai intime: Menie Grégoire a lansat genul în 1967 la RTI care prezenta radioul ca un remediu al singurătăţii.

Progresele stereofoniei au permis dezvoltarea emisiunilor muzicale de foarte înaltă calitate pe France-Musique, chiar dacă audienţa se situa între 1 şi 3 %. În faţa televiziunii care este înalte de toate spectacol, radioul şi-a regăsit o funcţie culturală pe două nivele,

un înalt nivel corespunzând postului France-Culture la ore de slabă audienţă, adesea legat de publicarea de noi cărţi, şi un nivel de vulgarizare culturală cu emisiunile postului France-Inter ca „Radioscopie” a lui Jacques Chancel, „Tribune de l'Histoire” a lui Alain Decaux sau „Le Temps de vivre”; sau ale postului Europe 1: „Qui vive”, emisiune medicală, sau „Histoire d'un jour”.

Radioul a valorizat emisiunile sale de informaţie. Emisiuni ca „Les petits dejeuners politiques” de pe France-Inter sau „Le Club de la Presse” pe Europe 1, duminica seara, au căpătat un loc privilegiat în agenda oamenilor politici. Radiourile libere sau sălbatice, începând din 1977, au provocat o repunere în discuţie a monopolului.

În faţa televiziunii, radioul a făcut mai întâi paşi înapoi; ascultat zilnic de către 70 % dintre francezii în vârstă de 14 ani şi peste în 1961, doar 58 % în 1964, din 1967 el îşi regăseşte ascultătorii (în special odată cu progresul recent al radioului din maşină) trecând de la 58 % la 65 % în 1977. În 1978, era estimat la 69 % (26 sau 27 de milioane de francezi în vârstă de 15 ani şi peste) ascultătorii radioului zilnic şi numărul de receptoare era estimat la 36 de milioane (dintre care 7 milioane în maşini) şi la 48 de milioane în 1982.

După alegerea lui François Mitterrand, o nouă legislatură (legea din 9 noiembrie 1981, apoi legea din 29 iulie 1982 asupra Comunicaţiei audiovizuale) a autorizat, în anumite condiţii, radiourile locale private, în acelaşi timp în care se înmulţeau radiourile locale publice în cadrul Radio-France. Existau în 1985 peste 1.200 de radiouri locale private; dar radiourile asociative rămân în urmă şi publicitatea radiofonică mai întâi interzisă apoi autorizată în 1984 împinge la o concentrare în folosul unui mic număr de staţii din fiecare oraş, difuzând mai ales muzică şi cântece moderne şi legându-se de reţelele naţionale.

În Germania, în majoritatea ţărilor din Europa şi în Japonia, televiziunea a adus un reflux al audienţei radioului, fără a-l elimina totuşi. În Italia, unde numărul de receptoare era evaluat la peste 38 de milioane în 1977, cel puţin jumătate din populaţia în vârstă de 15 ani şi peste asculta radioul în fiecare zi; sfârşitul monopolului RAI, prin hotărârea Curţii constituţionale în iunie 1976, a antrenat o proliferare a staţiilor de radio, peste 1.000, dintre care vreo sută la Roma; unele sunt comerciale, altele susţin mişcările de stânga şi înfierează partidele de stânga, ca Radio-Alice la Bologna în plin fief comunist în

conflict cu municipalitatea de stânga sau Radio Città Futura la Roma care revendica o audienţă variind în funcţie de ore, de la 70.000 la 700.000 de ascultători.

URSS-ul, în ciuda dezvoltării televiziunii, a văzut progresând audienţa radioului (120 de milioane de receptoare în 1978).

ŞI URSS-ul a cunoscut din 1964 radiourile pirat ce sunt periodic denunţate de către presa sovietică, în Kazahstan, la Viciuga (lângă Ivanovo), lângă Kiev, la Samarkand; este vorba mai ales de tineri care difuzează în special muzică jazz. În democraţiile populare, poate şi din cauza faptului că emisiunile din străinătate puteau fi mai bine ascultate, radiodifuziunea s-a străduit să răspundă aspiraţiilor populaţiei rămânând în continuare un mijloc de formare politică şi culturală pe linia marxist-leninistă. Noi programe au fost introduse în Bulgaria pentru a atrage tineretul. În România, reportajele sportive au fost dezvoltate. Radioul polonez difuza pe trei canale şi în 17 staţii regionale 108 ore pe zi în 1970. Emisiunile educative au fost şi ele modificate, înlocuind cursurile şi lecturile prin discuţii şi jocuri.

III.

— Radioul în ţările Lumii a Treia şi în Asia

Radioul devine principalul mijloc de informare, de divertisment şi de cultură a Lumii a Treia, adică pentru trei sferturi din locuitorii lumii; în timp ce analfabetismul şi dificultăţile de distribuţie limitează dezvoltarea presei scrise şi televizorul rămâne un obiect de lux accesibil unei mici minorităţi bogate, aparatul de radio a pătruns deja satele din Asia sau America Latină şi pătrunde din ce în ce mai mult în Africa. În 1977, numărul de receptoare radio din lume era estimat la 953 de milioane; când în Europa, la 1.000 de locuitori, existau 332 de aparate de radio şi 245 de exemplare de cotidiene şi 246 de televizoare, în Africa existau de 11 ori mai multe radiouri decât televizoare. Aceasta se datorează şi faptului că radioul corespunde mai bine tradiţiilor de oralitate ale culturilor africane şi permite folosirea numeroaselor limbi indigene.

În Africa neagră, odată cu independenţa, noile state au beneficiat de moştenirea instalaţiilor tehnice şi, de asemenea, de monopolul radioului; chiar şi în vechile colonii engleze, unde regimul BBC-ului, mai puţin etatizat, servise drept model, radiodifuziunea a trecut repede sub controlul strict al guvernelor, inspirându-se după modelul francez. Cooperarea tehnică a fost asigurată în principal de

către statele occidentale, Franţa (SOFAROM, apoi OCORA şi mai apoi FI 3 şi TDF), Anglia (BBC), Statele Unite (Agency for International Development şi United States Information Agency), Canada şi Germania federală şi de către organisme internaţionale, UNESCO şi Uniunea internaţională a Telecomunicaţiilor.

Radioul a jucat un rol primordial în cadrul mişcărilor politice sau revoluţionare care au afectat mai multe state africane. Instalaţiile radiofonice au devenit o miză esenţială în cadrul loviturilor de stat; astfel un comando, la 23 martie 1970, a pus mâna pe postul de radio din Brazzaville şi a anunţat căderea guvernului Ngouabi, dar şeful statului congolez, care se afla într-o deplasare la Pointe-Noire, s-a servit de staţia de radio din acest oraş pentru a prelua din nou controlul situaţiei. Strânsa dependenţă a organismelor de radioteleviziune faţă de autorităţile politice dă informaţiei radiodifuzate un caracter oficios; numele staţiei traduce adesea un angajament politic: astfel *La Voix de* la Révolution in Congo-Brazzaville, în Republica Centrafricană, în Burundi; *La Voix du Renouveau* în Volta Superioară.

Întinderea statelor, dificultăţile climaterice pun probleme tehnice în asigurarea unei bune acoperiri radiofonice a teritoriilor; dar Nigeria este unul dintre rarele state africane care nu are un radio centralizat. Radioul serveşte la întărirea luării la cunoştinţă a unităţii naţionale în jurul conducătorilor instalaţi la putere. Din ce în ce mai mult radioul difuzează emisiuni în limbi indigene dar utilizând în continuare franceză sau engleza: peste 150 de limbi africane sunt folosite la radio în 1978; printre cele principale, swahili folosită în Burundi, Kenya, Ghana, Rwanda, Tanzania, Zair; bambara folosită de către radiourile din Guineea, Mali, Senegal şi Egipt... dar accesul inegal al limbilor locale la radio nu poate, pe termen mediu sau lung, decât să provoace modificări ale ariilor lingvistice ce nu vor fi lipsite de repercusiuni politice.

Numeroase state africane au vrut să folosească radioul pentru a pune din nou în valoare culturile tradiţionale; astfel emisiunea „Chansons de chez nous" la Radio-Mali, sau emisiunea lui Poi Kan Poi, creată în 1968, difuzată vinerea (zi de odihnă în lumea musulmană) ce amesteca informaţia, muzica tradiţională, animaţia rurală şi lecturarea curierului... Radioul educativ rural, prin emisiunea *Disov*, în Senegal, începând din decembrie 1968, a contribuit la îndiguirea nemulţumirii

ţăranilor de pe urma slabelor recolte. Un serviciu de radio rural a fost creat în 1969 în Volta Superioară.

Fondată cu capital gabonez şi francez staţia *Radio-Africa nr. 1* ale cărei emiţătoare sunt instalate la Moyabi funcţionează din februarie 1981; resursele vin în principal din publicitate. Convenţia a fost reînnoită în aprilie 1985. Cu patru emiţătoare a 500 de kW fiecare, *Africa nr. 1*, pe lângă propriile sale emisiuni, serveşte drept releu pentru *Radio-France Internaţionale* şi pentru *Radio-Japon*. Acest post de radio s-a implantat bine mai ales în Camerun, Gabon, Congo, Coasta de Fildeş şi în Senegal. Cu capital marocan şi francez, *Medi 1* s-a lansat tot în 1981 la Tanger şi succesul său este mare în Maghreb.

Radioul în Africa rămâne tributar marilor constructori ai lumii industriale pentru reţelele de telecomunicaţii în general, pentru staţiile emiţătoare şi pentru echiparea cu receptoare. Acest continent este de asemenea atent la radiourile internaţionale prezentate mai sus, ascultate mai ales de către păturile mai bogate şi mai instruite. Radioul, în special în statele Africii negre, joacă un rol important pentru că el s-a integrat sistemului politic ce combină: personalizarea puterii – forţele armate – partidul unic – radiodifuziune.

Radioul joacă un rol mai mic în nordul Africii unde televiziunea cunoaşte deja o mai mare dezvoltare. În Algeria, cu peste 3 milioane de receptoare în 1976 (contra 410.000 de televiziune), radioul are cea mai mare influenţă; în Tunisia, aparatele receptoare i-au permis preşedintelui Bourguiba să se adreseze adesea populaţiilor din oaze şi nomazilor. Tunisia a construit două reţele de modulare de frecvenţă ale cărei emiţătoare sunt repartizate în 7 zone (principalele patru la Gafsa, Kasserine, Sfax şi Zarzis).

În America Latină, radioul progresează cu atât mai mult cu cât procentajul analfabetismului rămâne ridicat; numărul (aproximativ) al aparatelor de radio a trecut în Argentina de la 3, 5 milioane în 1960 la 21 de milioane în 1974 (838 de aparate la mia de locuitori), în Brazilia de la 4, 5 la 16, 9 milioane în 1975, în Perú de la 1, 1 la 2 milioane, în Chile de la 700.000 în 1960 la 3, 1 milioane în 1974; progresia este mai slabă în Bolivia şi în America centrală. În Mexic, cu 301 aparate la mia de locuitori în 1975, 8 locuitori din 10 puteau asculta radioul a cărui cumpărare avea adesea prioritate asupra ustensilelor elementare.

Radioul este folosit pentru a întări acţiunea guvernamentală. Dar radioul este şi o forţă revoluţionară. În Cuba, radioul jucase deja

un rol în lupta împotriva lui Battista. După venirea la putere a lui Fidel Castro, radioul naţionalizat a devenit un instrument de propagandă şi de dezvoltare culturală. Începând din 1961 o staţie pe unde scurte, Radio-Habana-Cuba, difuza pentru străinătate şi a devenit un sprijin pentru forţele revoluţionare din America Latină şi din Africa; conducătorii cubanezi puneau în practică gândirea lui Che Guevara pentru care „importanţa radioului este capitală”. „El explică, predă, excită, determină...”

În Chile unde radioul este mijlocul de informare cel mai popular, în timpul lui Allende în 1972, din 134 de staţii de radio, 36 susţineau guvernul; 82 îi erau ostile şi au propagat grevele ce au precedat luarea puterii de către armată.

Radioul în Asia joacă un rol important în viaţa politică; căderea clădirii radioului din momentul revoluţiei din Teheran, la 11 februarie 1979, a lăsat loc unei bătălii violente. Deja în 1960, la o reuniune asupra mijloacelor de informare organizată la Bangkok de către UNESCO, se spunea: „În Asia şi în periferia sa, puterea radioului este deosebit de mare datorită receptivităţii „oarbe” a maselor analfabete. Pentru acestea, mesajul ce le parvine instantaneu pe calea undelor are autoritatea unui oracol”. În India, unde peste 14, 8 milioane de posesori de aparate de radio îşi plăteau taxele la sfârşitul anului 1974, radioul este folosit pentru difuzarea de cunoştinţe utile locuitorilor din mediul rural şi de asemenea pentru dezvoltarea programului de limitare a naşterilor. Radioul ocupă un loc important pe piaţa publicitară în Indonezia (22, 6 %), în Thailanda şi în Filipine (17 %).

Radioul capătă în China populară o importanţă din ce în ce mai mare; numărul de receptoare (cu fir sau fără fir) trece de la 12 milioane în 1970 la 300 în 1992. Staţia centrală de la Pekin difuzează emisiuni în cinci dialecte chinezeşti retransmise de către staţiile locale şi emiţătoare prin fir, 2000 în 1966, acoperind aproape tot teritoriul şi putând astfel să dea informaţii locale. Radioul a jucat un rol important în revoluţia culturală; cu ajutorul lui şi prin ascultarea colectivă Gărzile Roşii au mobilizat masele populare. Întârzierea dezvoltării televiziunii în China a contribuit la creşterea rolului radioului.

Radio-Pekin, care în mai 1978 a luat numele de Staţia de Radiodifuziune internaţională a Republicii populare Chineze, difuzează emisiuni pentru străinătate, în rusă, în engleză, în franceză (dintre care jumătate pentru Africa francofonă), etc... Invers, numeroase posturi

străine emit pentru China, în principal Vocea Americii, BBC, Radio-Moscova şi Radio-Taiwan; China populară se deschide colaborării cu Europa: în domeniul radioteleviziunii, un contract cu CLT prevede printre alte acorduri furnizarea de către RTI a programelor sonore în limba engleză pentru posturile de radio din Shanghai şi Canton.

IV.

— Radioul la sfârşitul secolului XX

El rămâne mijlocul modern de informare cel mai răspândit în lume, 2, 177 miliarde de aparate receptoare în lume, după estimarea BBC-ului, la sfârşitul anului 1992, în mod inegal repartizate (două aparate pe cap de locuitor în Statele Unite, 1 la 16 în Rwanda), dar pretutindeni prezente; când adresându-se ascultătorilor din mai multe ţări, când agent al unei comunicări mai specializate, radioul adesea mai liber, ba chiar anarhic, este întotdeauna antrenat de noile progrese tehnice care-i favorizează în acelaşi timp atât caracterele sale de media de apropiere (radioul rural în Lumea a Treia în special) cât şi funcţiile sale de media internaţional.

Un serviciu public al radioului s-a menţinut; adesea separat de televiziune. După reunificarea Germaniei, un contract de stat a fost semnat la 31 august 1991 de către cele 16 *Lander* cuprinzând 11 radiouri regionale ce compuneau ARD şi *Deutsche Welle* pentru străinătate: două radiouri publice de informaţie şi cultural din 1994 urmau să difuzeze în toată Germania, în timp ce până atunci nu existaseră decât posturi de radio regionale. Radiourile publice depăşeau încă în Germania în 1995 (mai puţin la Berlin şi la Hamburg) radiourile private, autorizate începând din noiembrie 1986.

În Anglia BBC, care a trebuit să-şi reducă personalul, şi-a văzut audienţa pentru prima oară în 1994 lăsând primul loc celor peste 150 de posturi de radio comerciale cărora *Radio Authority* le-a acordat licenţe; alături de posturile de radio comerciale locale, o lege din 1990 autorizează şi radiourile comerciale naţionale. Printre radiourile comunitare mai multe sunt etnice, cum ar fi *Sunrise* pentru indieni, *Choice* pentru cei din Antile.

În Franţa unde numărul de receptoare era estimat la vreo 63 de milioane în 1993, radioul public era reprezentat de către Radio-France; alături de France-Inter generalist există posturi tematice *France-Musique*, *France-Culture*, *Radio bleue* (pentru vârsta a

treia), *France-Info* (post de informaţii non-stop creat în 1987 şi care a cunoscut un succes rapid); cu cele 39 de posturi de radio locale publice ale sale *Radio-France* a recuperat necesitatea radioului local în special în departamentele rurale ca Creuse. Serviciul public este reprezentat şi de RFO care difuzează radio şi televiziune către departamentele şi teritoriile de peste mări, şi RFI (*Radio-France Internaţionale*).

Legislaţia radiourilor locale private a fost adesea modificată; din noiembrie 1994 CSA a redefinit cinci categorii de radiouri private şi a reglementat publicitatea; radiourile asociative reprezentau mai puţin de jumătate din cele 1.290 de staţii private în 1994, unele adresându-se minorităţilor etnice ca *Radio-Alfa* pentru portughezi, *France-Maghreb* sau *Radio-Orient* la Paris, altele sunt religioase, cum ar fi *Radio-Notredame*, *Frequence protestante* sau *Radio-Communaute judaique*. Dar mai ales reţelele de radiouri muzicale sunt cele care s-au dezvoltat cum ar fi *NRJ* sau *Nostalgie*. Radiourile periferice concurate de radiourile locale private au constituit şi ele reţele ca *Europe 2*, şi este de asemenea cazul lui RTI care rămâne în continuare radioul cel mai ascultat în Franţa.

Radiouri FM au dezvoltat emisiuni de „antenă liberă" cum ar fi *Fun Radio* sau *Skyrock*, derapând uneori cu o supralicitare a provocării.

În Italia decretele din 1992 au clarificat situaţia acordând 7 concesionări RAI-ului, 14 unor radiouri private naţionale, 2.400 unor radiouri private locale (dintre care 500 de radiouri catolice).

Căderea regimului sovietic a antrenat o liberalizare a undelor adesea cu participări străine. Radioul fusese deja liberalizat în timpul lui Gorbaciov odată cu decretul din 14 iulie 1990 ce pregătea sfârşitul monopolului Gostelradio şi un nou organism Radio televidenie Ostankino conceput în 1992 ca un organism indivizibil al celor 11 republici ale CSI. În Rusia *Europa Plus* lansat de Poliński cu capital francez (*Europe* 1, 40 % în 1994, SOFIRAD, *Ouest-France*) are o reţea prezentă în 24 de oraşe şi este radioul privat cel mai ascultat la Moscova şi la Sankt-Petersburg, după staţiile de stat *Radio-Rusia* şi *Radio-Mayak*. Aproape toate locuinţele sunt echipate cu radio la Moscova şi la Sankt-Petersburg, dar televiziunea este mai mult folosită. Radioul are o rată a audienţei zilnice de 66, 9 % la Moscova şi de 68, 9 % la Sankt-Petersburg în 1992.

Republicile preiau controlul propriilor radiouri. Astfel *Radio-Kirghiz* emite în rusă şi în kirghiză; radioul din Uzbekistan are

două servicii în uzbecă, rusă, tadjică, tătară, kazahă; radioul din Ucraina emite trei servicii de programe. Există şi staţii locale.

În Polonia, suprimarea monopolului de stat nu a dăunat prea mult celor patru posturi de radio public ce dispun de o mai bună acoperire a ţării în unde mari decât radiourile private de pe FM. 11 radiouri catolice au fost autorizate în 1989 şi radiourile private în 1991, totalizând 118 în 1994.

În Japonia, NAB, asociaţia de radiodifuzori comerciali conţinea în 1991, 85 de staţii de radio (dintre care 36 pe FM, 1 pe unde scurte, un canal satelit) şi 36 de staţii mixte de radio şi televiziune, cele mai importante adesea susţinute de către marile ziare, cum ar fi *Asachi*. NHK, public, gestionează 3 posturi de radio (dintre care unul pe FM şi unul educativ). Există şi reţele cablate pentru radio ce difuzează posturi tematice de muzică sau posturi străine de informaţii (de exemplu, *Can Sistem* care difuzează RFI).

Radiourile în Statele Unite au devenit mai ales un media local cu FM-uri, având resurse în publicitatea locală; vreo 20 de reţele îşi oferă serviciile în principal în domeniul informaţiilor şi al sportului. Din 9.756 de posturi de radio comerciale în 1993, doar 468 au o putere de 10 kW sau peste. Radiourile aşa-zis publice privesc mai ales universităţile, colegiile şi minorităţile etnice. Comerciale sau nu, existau 339 de radiouri hispanofone şi 171 pentru negri în Statele Unite în 1992.

Dezvoltarea radiourilor locale şi a celor private se explică prin reducerea costului echipamentelor, printr-o mai mică profesionalizare şi prin liberalizarea care a pus capăt monopulurilor de stat. Există radiouri comunitare în aproape 100 de ţări, *Black Liberation Radio* la Springfield (Statele Unite) ca şi *Tilos radio* în Ungaria sau *Radio-Venceremos* în Salvador. O asociaţie mondială a radiourilor comunitare AMARC s-a constituit având sediul la Montreal.

În Africa unde monopolurile de stat chiar dacă şubrezite sunt foarte adesea menţinute putem observa crearea de radiouri private la Ouagadougou, la Abidjan, Bamako, Dakar, Republica Sud-Africană. Dezvoltarea radiourilor rurale ce difuzează în limbi africane şi care dă cuvântul locuitorilor din mediul rural se manifestă în mai multe ţări, în special în Mali şi Burkina Faso. Radioul este media cea mai răspândită în Africa subsahariană (75 de milioane de receptoare în 1993) ca şi pe ansamblul Lumii a Treia unde el pune capăt izolării lumii rurale (80 de

milioane de aparate în India în 1992, 10 milioane în Pakistan, 7 milioane în Columbia).

De asemenea, internaţionalizarea radioului s-a accentuat. Radiourile internaţionalereprezintă un serviciu public adesea aflat în legătură cu ministerul Afacerilor externe. Există peste 100 de radiouri internaţionale; *Vocea Americii* (VOA) difuzează 2.400 de ore pe săptămână, în timp ce radioul din Cipru nu difuzează decât o jumătate de oră, de 3 ori pe săptămână. În 1992, 30 de state difuzau peste 100 de ore pe săptămână pentru alte ţări. Radiourile internaţionale cele mai ascultate în lume sunt BBC World Service care dispune de 90 de emiţătoare pe unde scurte difuzând în 40 de limbi pe lângă engleză, VOA ce emite în 50 de limbi, RFI (*Radio France Internaţionale*) foarte ascultat în Africa unde joacă un rol de agenţie de presă pe lângă radiourile africane, *Deutsche Welle* ce emite în germană şi în alte 25 de limbi. RFI difuzează în 17 limbi fie pe unde scurte fie prin satelit, fie pe FM sau prin cablu în 50 de oraşe străine: 17 oraşe din Africa neagră, din 1991 la Dakar; dar şi la Bucureşti, Praga, Helsinki; câteva ore pe zi pe FM sau pe reţelele cablate la Ottawa, Montreal, Tokyo, Amsterdam, New York, Washington, Chicago.

Există şi radiouri care se adresează unui grup de state dintr-o aceeaşi regiune. *Europe 1*, *Medi 1* (de la Tanger), *Africa 1* instalat în Gabon (cu participarea SOFIRAD).

Dar internaţionalizarea radioului se dezvoltă şi prin pătrunderea capitalului străin (public sau privat) în cadrul radiourilor naţionale. Grupul Europe 1 Communication de exemplu este prezent în Spania, Rusia, Germania, Praga. *NRJ*, alt grup francez, s-a implantat pe larg în străinătate până într-acolo încât legislaţiile naţionale l-au obligat uneori să-şi restrângă participările (în Belgia); el are posturi în Suedia şi a achiziţionat 30 % din reţeaua Rix ce numără 13 staţii; tot el a cumpărat jumătate din *Radio-Xanadu* la München.

Miniaturizarea emiţătoarelor le face mobile şi uşurează utilizarea radioului în războaie şi în gherile încă şi astăzi. Radioul a jucat un rol important în rezistenţa faţă de ocupaţia sovietică în Afghanistan sau în răsturnarea lui Jean-Claude Duvalier în Haiti prin *Radio-Soleil* lansat în 1978 de către episcopi, ca şi în retragerea militarilor în 1994 din Haiti unde reveniseră în 1987. Radiourile şi animatorii lor nu fac mai puţin frecvent obiectul urmăririlor sau atentatelor, semn al impactului ce li se atribuie asupra publicului lor.

În Angola, *Radio-Vorgan Renovada* era radioul UNITA; mai mulţi ziarişti de la acest radio sau de la Radio nacionál de Angola au fost ucişi în războiul civil. În Bosnia, ziarişti de la *Radio-Mostar* au fost arestaţi de către soldaţii croaţi, *Radio-Velkatan* în enclava Bihac a fost ocupat de către partizanii preşedintelui Bosniei. Operaţiunea „Radiouri pentru Sarajevo" în noiembrie 1993 atestă importanţa radioului. Opoziţia din Congo a lansat în octombrie 1993 *Radio-Alliance*; la 3 noiembrie armata a întreprins o operaţiune pentru a distruge staţia, ceea ce a dus la un conflict soldat cu 20 de morţi. Radioul poate derapa şi în apel la crimă, aşa cum a fost *Radio des 1.000 collines* în Rwanda în 1994.

Dacă radioul este adesea un instrument de revoltă sau de eliberare, el este mai ales un mijloc de informare şi de divertisment, acompaniament muzical al vieţii cotidiene. Integrat în economia capitalistă cu publicitatea atotputernică în staţiile comerciale şi absorbirea sa în grupuri multimedia (grupul *Globo* în Brazilia de exemplu, cuprinde 18 staţii de radio), el permite şi inovarea în cadrul radiourilor mai comunitare private sau publice.

CONCLUZIE

Rapiditatea punerii la punct şi a implantării radioului şi a televiziunii surprinde, în societăţile noastre contemporane, obişnuite totuşi cu mutaţiile tehnice. A trebuit să treacă un secol şi jumătate pentru ca gazetele să apară din invenţia lui Gutenberg; în 20 de ani inventarea TFF a condus la radiodifuziunea publică; la mai puţin de 10 ani de la primele încercări, televiziunea intra în serviciu. Amploarea expansiunii lor nu este mai puţin remarcabilă: mediile electronice nu şi-au găsit niciodată echilibrul în stabilitate; împinse neîncetat către o dezvoltare şi mai mare prin progresele tehnicilor şi prin dinamismul intereselor comerciale şi politice care le susţin, ele au crescut şi s-au diversificat în cadrul unui fel de cursă înainte al cărui scop este foarte incert. Trecutul lor, chiar şi prezentul lor par mai puţin importante decât devenirea lor şi istoricul nu poate decât cu greu să surprindă viaţa lor neterminată.

Năruirea sistemului sovietic şi internaţionalizarea crescândă la nivelul întregii planete a Comunicaţiei au redus dimensiunea politică a radioului şi a televiziunii şi, dimpotrivă, a dezvoltat dimensiunea lor economică supunând legii pieţii nu numai echipamentele lor, ci şi programele lor, făcând să explodeze graniţele dintre public şi privat,

dintre politică, economie şi cultură. Progresele tehnice permit de acum înainte o comunicare instantanee nu numai a cuvântului, ci şi a imaginii animate, antrenând integrarea opiniei publice şi ale reacţiilor sale în cadrul evenimentelor în chiar momentul în care ea este informată.

Tot atât cât şi povestirea etapelor progresiei lor, este aprecierea efectelor expansiunii mediilor audiovizuale asupra societăţilor şi indivizilor care devin obiectul istoriei lor. Tentaţia este mare de a le face responsabile de schimbările constatate în comportamentele şi în mentalităţile oamenilor de astăzi. La fel, în secolul al XIX-lea şi începutul secolului XX, presa fusese acuzată că a creat strămoşilor noştri „creiere de hârtie". Putem acuza radioul şi televiziunea că ne-au şlefuit creiere electronice? Nu ar trebui să li se recunoască şi cunoştinţele noi, plăcerile intelectuale şi ocazii de distracţii pe care ni le aduc fiecare dintre ele?

Radioul şi televiziunea nu sunt decât nişte suporturi ce vehiculează obiecte fabricate în altă parte, discuri, filme sau telegrame de agenţie, ce înregistrează creaţii ce le sunt exterioare sau, prin mijlocirea lor constituie ele însele un nou tip de comunicaţie? Imaginea lumii pe care ele ne-o dau hrănesc, de asemenea, imaginarul. Nu există un răspuns global la aceste întrebări deoarece radioul şi televiziunea izvorâte din tehnici învecinate sunt divergente în producţiile şi în efectele lor. Televiziunea rămâne o producţie a societăţilor industriale cele mai dezvoltate şi un agent al dominaţiei culturale generând societatea spectacolului; radioul, mijlocul de informare cel mai răspândit în ţările în curs de dezvoltare prezintă un evantai de situaţii şi de realizări răspunzând, nouă limbă a lui Esop, aspiraţiilor celor mai antagonice de bine şi de rău.

BIBLIOGRAFIE

I. ANUARE ŞI PERIODICE

Broadcasting, Washington; *Cahiers d'Étude de radiotelevision*, 1956 – 1960, Paris; *Dossiers de l'audiosisuel*, INA, Paris; *Études de radiotelevision*, Bruxelles, RTB; *Inf Radio*, Paris; *Journal of broadcasting*, Athens, Statele Unite; *La lettre du CSA*, Paris; *Multiplex*, RFI, Paris; *Revue de l'UER*, Geneva, Uniunea europeană de radiodifuziune; *Radio Times*, Londra; *Rundfunk und Fernsehen*, Hamburg; *World Radio and Television Receivers*, IBAR, BBC, Londra; *Les Cahiers du Comite d'histoire de la television*, 4, avenue de l'Europe,

94366 Bry-sur-Marne; *Les Cahiers d'histoire de la radiodiffusion*, 11, rue Hamelin, 75783 Paris Cedex 16.

II. LUCRĂRI GENERALE

Balle, Francis, *Medias et société*, Montchrestien.

Cayrol, Roland, *Les medias*, PUF, 1991.

Debbasch, Charles, *Droit de l'audiovisuel*, Paris, Dalloz, 1988.

Head, Sydney, *World Broadcasting Sistems*, Belmont, California, 1985.

Huth, Arno, *La radiodiffusion*, *puissance mondiale*, Gallimard, 1937.

Pentru aspectele tehnice, a se consulta colecţia „Que sais-je?" numerele: 30, *La television*, de P. Grivet şi P. Herreng; 214, Les *emeteurs de radiodiffusion et de la television*, de M. Barroux; 760, *Radiodiffusion et television*, de J.-J. Matras; 3055, *Les grandes dates de la television française*, de M. Hervé.

III. STUDII PRIVIND O REGIUNE A LUMII SAU O ŢARĂ

Barnouw, Eric, *A History of Broadcasting in the United States*, Oxford University Press, 3 vol., 1966 – 1976.

Bausch, Hans, *Rundfunk în Deutschland*, München, DTV, 5 vol., 1980.

Bertrand, Claude-Jean, *Les Etats-unis et leur television*, INA, Champ Vallon, 1989

Bourdon, Jérôme, *Haute fidélité*: *pouvoir et television*, 1935 – 1994, Seuil, 1994.

Bourgeois, Isabelle, *Radios et televisions publiques en Allemagne*, Paris, Cirac, 1995

— *Radios et televisions privees en Allemagne*, Paris, Cirac, 1995.

Briggs, Aşa, *The History of Broadcasting in the United Kingdom*, 4 vol., 1961 – 1979

Brochand, Christian, *Histoire générale de la radio et de la television en France*, 2 vol., La Documentation française, 1994.

Crookes, Philip şi Vittet-Philippe, Patrick, *Local radio and regional development în Europe*, European Institute for the media, 1987.

— Head, S.W., Sterling, Christopher, Schofield, B., *Broadcasting în America*, ed. a VII-a, Boston, 1994.

— *Les chiffres des de la radio*, INA, CSA, Paris, Franţa, 1993.

Duval, René, *Histoire de la radio en France*, Alain Moreau, 1979.

Hervé, M., *Les grandes dates de la television française*, PUF, col. „Que sais-je?”, 1995.

Koch, U., Schroter, O., Albert, P., Rieffel, R., *La radio en France et en Allemagne*, München, Reinhard Fischer, 1996.

Mariet, François, *La television americaine*, Economică, 1990.

Missika, J.-L., şi Wolton, D., *La folle du logis*… Gallimard, 1983.

Mousseau, J. şi Brochand, C., *Histoire de la television française*, Fernand Nathan, 1982.

Musso, P., Pineau, G., *l'Italie et sa television*, INA, Champ Vallon, 1989.

— *Pluralisme radiophonique en Afrique de l'Ouest*, (2 volume), Paris, Panos-l'Harmattan, 1993.

Souchon, Michel, *Petit ecran, grand public*, La Documentation française, 1980.

Thoveron, Gabriel, *Radio et television dans la vie quotidienne*, Bruxelles, Institut de Sociologie, 1971.

Tudesq, Andre-Jean, *La radio en Afrique noire*, Pedone, 1984.

— *L'Afrique noire et ses televisions*, INA, Anthropos, 1992.